

R Y S
STATYSTYKI
PAŃSTWA ROSSYYSKIEGO.

15

R Y S
STATYSTYKI

Państwa Rossyjskiego.

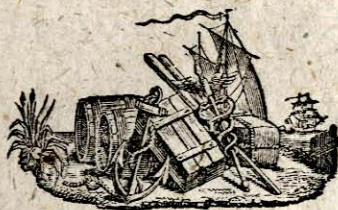
PRZEZ

Antoniego Bolesława
Hlebowicza.

VIII s. 15.

13.

~~15~~

W WARSZAWIE

W Drukarni Łatkiewicza przy ulicy Senatorskiej № 467.

1826.

skł. do
m. 10/69 +

Za pozwoleniem Cenzury

Jasnie Wielmożnemu

Leonowi

Sintze,

*Pozeczyniſtemu Radey Stanu
Państwa Rosyjskiego, Ka-
walerowi wielu Orderów &c.*

61372

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA
im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku

F U W 0 3 6 7 9 8 5

Jaśnie Wielmożny Panie!

Znając iak wiele Cię zajmuie wzrost
tego wszystkiego co się dotyczy nauk, po-
wazyłem się wydać pomocnicze dla
poznania obszerniej Monarchii dzieło
pod Twoim zaszczytnem imieniem.

Praca ta ile pierniastkowa w tak ob-
szernym zawodzie, nie iest wolna od
uchyleń, na które niechciiej uważać po-
dług wysokiey nauki Twoiej i znanomo-
ści przedmiotu o którym piszę, lecz z tą
dobrocią iakiiej nikomu nieodmaniasz
z udających się do Ciebie po radę, po-
moc i opiekę.

*Ośmielony dobrocią Twoją przynoszę
ten płon wofierze wdzięczności za świad-
czony dla mnie łaski, i na dowód nieo-
graniczonego uszanowania iakie się na-
leży Twojej osobie wysokiemu Twoiemu
światu.*

*Mam honor zostawać z głębokim u-
szanowaniem*

Tasnie Wielmożnego Pana

Najniższym sługą

A. B. Głebowicz.

Wstęp.

NIEDOSTATEK dzieł statystycznych o Państwie rossyjskim w polskim ięzyku, był mi powodem do zaięcia się układem tego pisma. W tym krótkim rysie starałem się dać ogólną wiadomość wykazującą rzeczywisty stan Rossyi z tytu względów naybardziéy nas zajmujących. Jakoż odpowiednie żądaniu mojemu obrałem dzieło *) z którego oprócz licznych odmian tak co do wykładu iako też planu naywięcéy czerpałem i w niektórych miejscach prawie dosłownie przekładałem, nadto niezaniebdałem i z innych autorów korzystać ile wymagała potrzeba, zwracając zawsze uwagę na główniejsze przed-

*) Opyt naczertania Statistiki gławniejszych Hosudarstw po nynieszniemu ich sostoianiu. Moskwa 1821.

mioty, nie zaś suche wyliczanie szczegółów, które acz są po części konieczne w dziełach podobnego rodzaju, w tém jednak które właściwie jest tylko ogólnym rysem wszystkiego cokolwiek się w tak obszernéj Monarchii znajduie, zdaie się że byłoby zbyt potrzebne. Oddając to pismo pod sąd światłych czytelników, upraszam żeby z iednéj ze mną strony zważając na tę pracę, raczyli gruntownémi uwagami wykryć wszelkie uchybienia, każda rozsądna rada przyjęta będzie z wdzięcznością i posłuży dla mnie za wzór do dalszych w tym zawodzie zatrudnień.

Dla czytelników chcących mieć obszerniejszą o Rosyi pod względem statystycznym wiadomość, przywiodę znaiomszych w tym rodzaju autorów:

Pleszcziewa obozrenie Rossiyskoy Imperyi w nynie szniem eia sostoianii. 1787.

Mor. Boye Beytrage zur Statistik von Russland. 1789.

B. F. J. Hermanns Statistische Schilderung von Russland 1796.

Züge zu einem Gemälde des russischen Reichs unter der Regierung von Katharina II, von Ambr. Bethmann Bernhardi. 1798.

Russische Bibliothek von Backmeister. 1772.

Beschreibung alter Nationen des russischen Reichs von Georgi. 1797.

Istoryczeskoie opisanie Rossiyskoy Kommercii. M. Czulkowa. 1781.

Beyträge zur physik. und naturhist. Erd- und Völkerbeschreibung von Pallas. 1786.

Ueber Russlands Handel, landwirthschaftliche Kultur, Industrie und Producte von W. Ch. Friebe. 1796.

Historisch-statistisches Gemälde des russischen Reichs von H. Storch. 1797.

A. L. Schlözers histor. Untersuchung über Russlands Reichsgrundgesetze. 1788.

Hupels Versuch die Staatsverfassung des russischen Reichs darzustellen. 1791.

Iwana Lepechina, dniewnuya zapiski puteszestwia po raznym provinciiam Rossiyskaho Hosudarstwa. 1771.

P. S. Pallas Reisen durch verschiedene Provinzen des russischen Reichs. 1773.

Wasilia Sewergina, zapiski puteszestwia po zapadnim provinciiam Rossiyskaho Hosudarstwa 1803.

Tableau général de la Russie moderne et situation po-

litique de cet empire au commencement du XIX siècle
par V. C. 1802.

Saryczewa puteszestwie po siewierowostocznoy cza-
sti Sibiry. 1802.

Russland unter ALEXANDER I. von Storch. 1803.

Richters russische Miscellen 1803 -- 1804.

Russischer Merkur von Heidecke 1805.

F. E. Schröders Petersbunger Monetschrift 1805.

Statisticzskoy Zurnał Prof. K. Hermana. 1808.

Statisticzeskoie opisanie Rossiyskoy Imperyi E. Zia-
błowskaho. 1815.

Statisticzeskia Izsledowania odnositelno Rossiyskoy
Imperyi. Karła Hermana. 1819.

SPISANIE RZECZY.

Stronnica.

<i>Wstęp</i>	
<i>Obszerność, grńnice i podział Rosyi</i>	1.
<i>Przyrodzone własności kraiu i krótki rys wodnćy</i> <i>kommunikacyi</i>	16.
<i>Klima i gatunek ziemi</i>	32.
<i>Płody</i>	36.
<i>Ludność</i>	39.
<i>Stosunek ludności do przestrzeni ziemi</i>	40.
<i>Mieszkańcy Rosyi</i>	44.

USTAWY DOTYCZĄCE SIĘ PAŃSTWA.

<i>Obraz rządu i następstwo na tron</i>	59.
<i>Tytuł</i>	60.
<i>Herb Państwa</i>	61.
<i>Dwór Cesarski</i>	62.
<i>Ordery</i>	64.

USTAWY TYCZĄCE SIĘ PRAW PODDANYCH

<i>Stan szlachecki</i>	70.
<i>Duchowieństwo</i>	74.
<i>Stan średni</i>	77.
<i>Stan rolniczy</i>	81.
<i>Ustawy tyczące się osób będących w służbie wo- iennćy lub cywilnćy</i>	87.
<i>Ustawy kościelne</i>	89.

ADMINISTRACYA PAŃSTWA.

Rada państwa	90.
Główny sztab Jego Cesarskiej Mości	91.
Najświętszy rządzący Synod	92.
Rządzący Senat	93.
Ministryum Państwa	97.
— Spraw zagranicznych	98.
— Sprawiedliwości	99.
— Spraw wewnętrznych	100.
— Narodowego oświecenia	102.
— Skarbu	105.
Skarbowe banki	108.
Expedycje należące do Podskarbiego Państwa	109.
Główna izba obrachunków rządowych	109.
Departament poczt	110.
Główne zarządzenie dróg i komunikacji	111.
Administracya gubernii	112.
Urzędnicy i władze rządowe ustanowione dla gubernii i obwodów	112.
Królestwo Polskie	122.
Wielkie Xięstwo Finlandzkie	126.
O Sądownictwie i wydziałach sądowych w ogólności	127.
Administracya policji i rozmaite wydziały od niej zależące	128.
Administracya duchowna	132.
— Polityczna	133.
— Morskich sił	139.
— Ekonomiczna	141.
Zewnętrzne stosunki Rosyi z obcemi Mocarstwami	145.

GOSPODARSTWO NARODOWE.

Przemysł rolniczy	150.
Leśnictwo	153.
Rośliny służące do fabryk	155.
Rośliny farbiarskie	157.
Winnice	158.
Ogrodnictwo	159.
Rośliny lekarskie	160.
Chów bydła	161.
Pszczóły	164.
Jedwab	164.
Łowiectwo	166.
Rybołówstwo	167.
Górnictwo	169.
Kopalnie soli	172.
Przemysł rękodzielny	174.
Garbarnie	175.
Rękodzielnie płótna	176.
— sukna	177.
— kapeluszków	178.
— wyrobów żelaznych i stalowych	178.
— przetapiania tłustości i warwołu	179.
Gorzelnie	181.
Fabryki potażu	182.
— bawełnianych i jedwabnych wyrobów	182.
Papiernie	182.
Rękodzielnie tabaki i tytoniu	183.
— laku	183.
— świec woskowych i blechy do biele- nia wosku	183.

<i>Rękodzielnie wyrobów szklanych</i>	<i>183.</i>
— <i>wyrobów fajansowych</i>	<i>184.</i>
— <i>saletry, siarki i prochu</i>	<i>184.</i>
— <i>plaszczenia kruszców, ciągnięcia dru-</i>	
<i>tu i oddzielania srebra i złota</i>	<i>184.</i>
— <i>miedzi i bronzów</i>	<i>184.</i>
<i>Handel</i>	<i>185.</i>
<i>Sródk i zakłady sprzyjające handlowi</i>	<i>195.</i>
<i>Pieniądze</i>	<i>199.</i>
<i>Miary i wagi używane w Rosyi</i>	<i>202.</i>
<i>Tabella porównania miar</i>	<i>203.</i>
— <i>porównania wag</i>	<i>205.</i>
— <i>porównania monet</i>	<i>206.</i>

NARODOWE OSIWIECENIE.

<i>Oświata moralna</i>	<i>207.</i>
<i>Oświata umysłowa</i>	<i>207.</i>
<i>Ogólne uczone zakłady</i>	<i>208.</i>
<i>Szczególne zakłady naukowe</i>	<i>213.</i>
<i>Zakłady naukowe duchowne</i>	<i>219.</i>
<i>Wyższe naukowe zakłady i towarzystwa</i>	<i>221.</i>

OPIS STATYSTYCZNY

Z I E M I,

SKŁADAJĄCEJ ROSSYĄ.

A) OBSZERNOŚĆ, GRANICE i PODZIAŁ R O S S Y I.

a) *Obszerność.* **N**AYWIĘKSZA przestrzeń Rosyi z południa na północ, rozciąga się między 40 i 78 stopniem szerokości północnej, a z zachodu na wschód między 39 i 208 stopniem długości; licząc zaś i wyspy oceanu wschodniego, długość dojdzie do 225 stopni. Stąd wypada, że Rosya ma szerokości 38 a długości 186 stopni. Powierzchnia wynosi według ostatnich rozmiarów 310,000 mil ieograficznych kwadratowych, dodawszy zaś rozległość Królestwa polskiego, która wynosi, 2270. mil □ i przestrzeń jaką zajmuje Kirgis-kaysacki step, to jest mil □ 31,681 więc powierzchnia Rosyi zawierać będzie mil □ 343,951.

b) *Granice.* Rosya graniczy na północ z oceanem lodowatym i częścią Norwegii, na wschód z oceanem wschodnim, na południe z morzem czarnym, Ziungoryą, Mongolią, Manzurją, i

Dauryją, na zachód ze Szwecyją, morzem bałtyckiem, Prusami, Galicyją i Turcyją europeyską.

c) *Podział*. Pasma gór uralskich dzieli Rosyą na dwie części, z tych zachodnia składa europeyską, wschodnia zaś azyatycką Rosyą, pospolicie Syberyą zwaną. Te dwie ogromne połowy we względzie politycznym, wyiawszy wyspy na oceanie wschodnim położone i osady amerykańskie, dzielą się jeszcze: 1°. na gubernie podług ustaw narodowych urządzone; 2°. na gubernie na osobnych prawach będące, i 3°. na prowincye nieskładające gubernii, pospolicie obwodami zwane.

a, GUBERNIE PODŁUG USTAW NARODOWYCH URZĄDZONE Z ICH POWIATOWEMI JAKO TEŻ INNEMI MIASTAMI.

1. Guberniia Sanktpetersburgska.

Miasto guberskie i powiatowe St. Petersburg; inne powiatowe: Carskie-Sieło, Szlisselburg, Nowa-Ładoga, Gdow, Ługa, Jamburg, Oranienbaum; niepowiatowe: Narwa, Kronsztat, Pawłowski, Gacznina.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
8	4

2. Guberniia Nowgorodzka.

Miasto guberskie i powiatowe Nowgoród; powiatowe: Stara-Rusa, Krestcy, Walday, Borowicze, Ustiużno-Zeleznopolsk, Czerepowiec, Kiryłów, Białozersk, Tychwin.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
10	

3. Guberniia Ołoniecka.

Miasto guberskie i powiatowe Petro

zawodzk, powiatowe: Ołoniec, Ładeynoie-pole, Wytegra, Kargopol, Pudoz, Powieniec.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
7	

4. Guberniia Archangielska.

Miasto guberskie i powiatowe Archangielsk; powiatowe: Cholmogory, Pinega, Onega, Szenkursk, Mezeń, Kem, Koła.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
8	

5. Guberniia Wołogodzka.

Miasto guberskie i powiatowe Wołogda; powiatowe: Grazowiec, Kadnikow, Welsk, Totma, Ustiuż-Wielki, Jarensk, Ustysolsk, Solwyczegodsk, Nikolsk; niepowiatowe: Łalsk, Krasnoborsk.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
10	2

6. Guberniia Wiatska.

Miasto gub: i pow: Wiatka; powiatowe: Orłów, Słobodsk, Głazów, Kotelnicz, Jarańsk, Nolinak, Urżam, Elabuga, Sarapul; niepowiatowe: Kay, Małmysz, Carewosanczursk.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
10	3

7. Guberniia Kostromska.

Miasto gub: i pow: Kostroma; powiatowe: Nerechta, Kineszma, Juriew-powolski, Warnawin, Kologryw, Wetługa, Makariew, Halicz, Czuchłoma, Buy, Soligalicz, niepowiat: Łuck, Plesa, Kadney.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
12	

8. Guberniia Jarosławska.

Miasto gub: i pow: Jarosław; po

wiat: Rostow, Uglicz, Myszkín, Rybínsk, Mołoga, Poszechonie, Lubincow, Daniłow, Romanow; *niepowiat*: Boryso-hlebsk, Petrowsk.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
10	2

9. Guberniia Twerska.

Miasto *gub*: i *pow*: Twer; *powiat*: Kaszyn, Bieżeck, Wyższy-Wołoczok, Torżok, Ostaszkow, Rżew-Wołodymirew, Zubcow, Staryca, Wesiegonsk, Korczewa, Kalazin; *niepow*: Krasnychołm.

12	1
----	---

10. Guberniia Pskowska.

Miasto *gub*: i *pow*: Pskow; *powiat*: Porchow, Ostrow, Opoczka, Noworżew, Chołm, Wielkie-Łuki, Toropez.

8	
---	--

11. Guberniia Smoleńska.

Miasto *gub*: i *pow*: Smoleńsk; *powiat*: Drohobuż, Duchowszczyna, Wiaźma, Gżat, Syczewsk, Biełoy, Poreczie, Krasnoy, Elnia, Rostawł, Juchnow.

12	
----	--

12. Guberniia Moskiewska.

Miasto *gub*: i *pow*: Moskwa; *powiat*: Zwenigorod, Możaysk, Ruza, Wołokałamsk, Klin, Dmitrowsk, Bohorodsk, Bronnicy, Kołomna, Serpuchow, Podolsk, Wereia; *niepow*: Woskresieńsk, Nikitsk.

13	2
----	---

13. Guberniia Władzimirska.

M. *gub*: i *pow*: Władzimirz; *po-*

wiat: Suzdal, Juriew, Peresławł-Zaleski, Szunia, Wiazniki, Gorochowiec, Murom, Melenki, Pokrow, Sudogda, Alexandrow, Kowrow; *niepow*: Kirżacz.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
13	1

14. Guberniia Niżegorodzka.

M. *gub*: i *pow*: Niżni-Nowgorod; *powiat*: Bałachma, Semienow, Wasil, Kniahinin, Horbatow, Ardatow, Arzamas, Sergacz, Łukoianow, Makariw; *niepow*: Poczynki, Perewoz.

11	2
----	---

15. Guberniia Kazańska.

M. *gub*: i *pow*: Kazań; *powiat*: Mamadysz, Czystopol, Łaiszew, Spask, Tetiuszy, Swiażsk, Cywilsk, Jadryn, Kozmodemiansk, Czeboksary, Carewokokszaysk; *niepow*: Arsk.

12	1
----	---

16. Guberniia Symbirska.

M. *gub*: i *pow*: Symbirsk; *powiat*: Sengiley, Stawropol, Samara, Syzrań, Karsun, Ałatyr, Urżum, Kurmysz, Buinsk; *niepow*: Tagay, Kanadycy, Kotiaków.

10	3
----	---

17. Guberniia Penzeńska.

M. *gub*: i *pow*: Penza; *powiat*: Horodyszcze, Mokszan, Insara, Sarańsk, Krasnosłobock, Narowczat, Niżni-Łomow, Kerensk, Czenbar; *niepow*: Troick, Werchni-Łomow, Szeszkiew.

10	3
----	---

18. *Guberniia Saratowska.*

M. gub: i pow: Saratow; powiat: Wołgsk, Chwałyńsk, Kuźnieck, Petrowsk, Serdobsk, Kamyszyn, Carycyn, Atkarsk, Bałaszew.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
10	

19. *Guberniia Tambowska.*

M. gub: i pow: Tambow; powiat: Morszansk, Spask, Kozłow, Lebedian, Lipeck, Usman, Borysohlebsk, Kirsanow, Szatsk, Temnikow, Elatma.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
12	

20. *Guberniia Riazańska.*

M. gub: i pow: Riazań; powiat: Zaraysk, Kasimow, Jegoriew, Spask, Sapożok, Michajłow, Prońsk, Riażk, Ranenburg, Donkow, Skopin. . . .

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
12	

21. *Guberniia Tulska.*

M. gub: i pow: Tuła; powiat: Krapivna, Odoiew, Bielew, Czerń, Nowosil, Efremow, Bogorodsk, Epichwan, Wenew, Kaszyra, Alexin. . .

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
12	

22. *Guberniia Kałuzka.*

M. gub: i pow: Kaługa; powiat: Medyn, Małoiaroslawiec, Borowsk, Tarusa, Peremyszl, Lichwin, Kozelsk, Zyzdra, Meszczowsk, Mosalsk. . .

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
11	

23. *Guberniia Kurska.*

M. gub: i pow: Kursk; powiat: Fa-
też, Dmitryw nad Swopą, Lgow,
Rylsk, Putiw, Sudża, Oboian, Chot-
myszsk, Biełgorod, Nowy - Oskół,

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:

Korocza, Stary-Oskół, Tim, Szczy-
gry.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
15	

24. *Guberniia Orłowska.*

M. gub: i pow: Orł; powiat: Ka-
raczew, Trubczewsk, Siewsk, Briańsk,
Dmitrowsk, Kromy, Mały archan-
gielsk, Liwny, Elec, Lipeck, Woł-
chow.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
12	

25. *Guberniia Woroneżska.*

M. gub: i pow: Woroneż; powiat:
Zemlansk, Zadonsk, Niżniediewick,
Bobrow, Ostrohosk, Korotoiak, Bir-
iucz, Pawłowski, Wałutki, Bohuczar,
Chopersk, Starobielsk; niepow: Bie-
łowodsk

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
13	1

26. *Guberniia Słobodzko-Ukraińska.*

M. gub: i pow: Charkow; powiat:
Zmiew, Wałki, Jzium, Kupiansk,
Bohoduchow, Wołczańsk, Sumy, Le-
bedin, Achtyrka; niepow: Czuguiew,
Zołoczew, Krasnokutsk, Bielopolie,
Nedrygayłow, Sławensk.

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
10	5

27. *Guberniia Ekaterynosławska.*

M. gub: i pow: Ekaterynosław; po-
wiat: Nowo-moskowsk, Pawłograd,
Bachmut, Werchnodneprowsk, Ro-
stow, Alexandrow, Sławianoserbsk;
niepow: Nachczywan, Azow, Tagan-
rog, Mariupol

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
8	4

28. *Guberniia Chersońska.*

M. *gub:* i *pow:* Cherson; *powiat:* Elisawetgrad, Olwiopol, Tyraspol, Alexandria; *niepow:* Nikolaiew, Oczakow, Beryslaw, Nowomirgorod, Odessa, Owidiopol, Grygoriopol, Nowe-Dubossary. Do tej Gubernii należą bugscy Kozacy

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
5	8

29. *Guberniia Taurycka, z ziemią czarnomorskich Kozaków.*

M. *gub:* i *pow:* Symferopol; *powiat:* Eupatorya, Perekop, Teodozyia, Aleszki, Orechow; *niepow:* Sewastopol, Bałakława, Bakczysaray, Karasubazar, Stary-Krym, Sudak, Kercz, Enikol, Jekaterynodar, (naczelne miasto czarnomorskich Kozaków)

6	9
---	---

30. *Guberniia Astrachańska.*

M. *gub:* i *pow:* Astrachan; *powiat:* Krasny-Jar, Enotaiewsk, Czarny-Jar

4

31. *Guberniia Orenburgska z ziemią uralskich Kozaków.*

M. *gub:* i *pow:* Ufa, *powiat:* Orenburg, Birsk, Menzelinsk, Buhulma, Buhurusansk, Bielebieiewsk, Sterlitamak, Czelabinsk, Buzułuk, Werchouralsk, Troick; *niepow:* Sergiewsk, Uralsk (naczelne miasto uralskich Kozaków)

12	2
----	---

32. *Guberniia Permska.*

M. *gub:* i *pow:* Perm; *powiat:* Kra-snoufimsk, Osa, Ochańsk, Solikamsk, Czerdyn, Ekaterynburg, Szadrynsk, Kamyszlów, Werchoturie, Irbit . .

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
11	

33. *Guberniia Tobolska.*

M. *gub:* i *pow:* Tobolsk; *powiat:* Tiumen, Turyńsk, Jaltutorowsk, Kurgan, Iszym, Tara, Omsk, Berezow; *niepow:* Surgut.

9	1
---	---

34. *Guberniia Tomska.*

M. *gub:* i *pow:* Tomsk; *powiat:* Eniseysk, Turuchańsk, Narym, Krasno-iarsk, Kainsk, Kuznieck, Biysk. . .

8

35. *Guberniia Irkutska.*

M. *gub:* i *pow:* Irkutsk; *powiat:* Werchnoudyńsk, Niżneudyńsk, Kirensk, Nerczynsk, Jakutsk, Niżne-Kamczatsk; *niepowiat:* Olensk, Zy-gansk, Zaszywersk, Aklansk, Inży-ginsk, Barguzinsk, Olekminsk, Stre-tenski, Ochotsk

7	8
---	---

36. *Guberniia Eniseyska.*

M. *gub:* i *pow:* Kromoionsk; *powiat:* Eniseysk, Aczyńsk, Mimiusińsk, Końsk.

5

b. GUBERNIE NA OSOBNYCH PRAWACH BĘDĄCE.

37. *Guberniia Kurlandzka.*

M. *gub:* i *pow:* Mitawa; *powiat:*

--

Zelburg, Tukum, Goldynga, Piltin; <i>niepow:</i> Bausk, Jakobstat, Fridrich- stat, Windawa, Libawa, Hasenpot, Grobin	miasta powia- towe. 5	miasta niepo- wiato: 7
---	-----------------------------	------------------------------

38. *Guberniia Litewsko-Wileńska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Wilno; <i>powiat:</i> Kowno, Rösienie, Telsze, Szawle, Po- niewież, Troki, Oszmiana, Swienciany, Widzy, Wilkomirz	11	
---	----	--

39. *Guberniia Litewsko-Grodzieńska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Grodno; <i>powiat:</i> Lida, Nowogródek, Słonim, Prużany, Kobryn, Brześć, Wołkowysk	8	
--	---	--

40. *Guberniia Wołyńska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Żytomierz; <i>powiat:</i> Owruż, Nowogród-Wołyński, Sta- rokonstantynów, Zasław, Ostrog, Rowno, Włodzimierz, Kowel, Łuck, Dubno, Krzemieniec	12	
---	----	--

41. *Guberniia Podolska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Kamieniec Podol- ski; <i>powiat:</i> Proskurow, Latyczew, Uszycza, Braclaw, Lityń, Haysyn, Winnica, Mohilew, Olgopol, Bałta, Jampol; <i>niepow:</i> Cekinowka	12	1
--	----	---

42. *Guberniia Kiiowska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Kiiow; <i>powiat:</i> Wa- silków, Bohusław, Skwira, Czerkasy, Czyhiryn, Lipowiec, Human, Mach- nowka, Zwinogorod, Radomyśl, Ta- raszcza	12	
--	----	--

43. *Guberniia Półtawska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Półtawa; <i>powiat:</i> Konstantynogrod, Kremenczuk, Cho- rol, Zołotonosza, Łubny, Pereiesław, Pyriatin, Pryłuki, Romen, Hadziacz, Mirgorod, Łochwica, Kobelaki, Zen- ków	miasta powia- towe. 15	miasta niepo- wiato: 15
---	------------------------------	-------------------------------

44. *Guberniia Czernihowska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Czernihow; <i>powiat:</i> Nieżyn, Kozelec, Borzna, Konotop, Głuchow, Sosnica, Nowgorod-Sie- wierski, Starodub, Mglin, Horodnia, Nowo-Zybkoy, Korolewiec, Oster, Suraż; <i>niepow:</i> Pohar, Berezna, No- wemiasto	15	3
---	----	---

45. *Guberniia Mińska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Mińsk; <i>powiat:</i> Wileyka, Dżisna, Borysow, Jhumeń, Bobruysk, Mozyr, Rzeczyca, Słuck, Pińsk	10	
---	----	--

46. *Guberniia Mohilewska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Mohilew; <i>powiat:</i> Kopyś, Orsza, Sienno, Babinowicze, Mscisław, Czausy, Klimowicze, Cze- rykow, Stary-Bychow, Rohaczew, Bielica	12	
---	----	--

47. *Guberniia Witebska.*

M. <i>gub:</i> i <i>pow:</i> Witebsk; <i>powiat:</i> Połock, Dryza, Duneburg, Rzeżycza, Lucyn, Siebież, Newel, Horodek, Wieliz, Suraż, Lepel	12	
---	----	--

48. Guberniia Inflantska.

M. gub: i pow: Ryga; powiat: Wenden, Dorpat, Pernow, Arensburg; niepow: Wolmar, Walk, Werro, Fellin

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
5	4

49. Guberniia Estlandzka.

M. gub: i pow: Rewel; powiat: Wenzenberg, Weysenszteyn, Habsal, niepow: Baltycki-port

4	1
---	---

C. PROWINCYE NIESKŁADAJĄCE GUBERNII.

1. Królestwo Polskie (*) dzieli się na 8 Województw, 39 Obwodów i 77 Powiatów. Województwa są: Mazowieckie, Kaliskie, Krakowskie, Sandomierskie, Lubelskie, Podlaskie, Płockie i Augustowskie.

2. Wielkie Xięstwo Finlandzkie, składające się ze siedmiu Gubernii.

a) Guberniia Abowska.

M. gub: i pow: Abo, Hodendal, Nistat, Raumo, Biernoborg, Tammerfors

6	
---	--

b) Guberniia Tawasthuska.

M. gub: i pow: Tawasthus, Ekenes, Helsinfers

3	
---	--

(*) Królestwo polskie aktem kongresu wiedeńskiego w roku 1815. z państwem rossyjskiem połączone zostało wziętem u dzielney konstytucyi.

c) Guberniia Kimenegardzka.

M. gub: i pow: Borgo; powiat: Lowiza, Tommoła

miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
3	

d) Guberniia Wazska.

M. gub: i pow: Waza; powiat: Kaski, Christenstat, Nikerlabi, Jakobstat, Hamla-Karlebi

6	
---	--

e) Guberniia Uleaborgska.

M. gub: i pow: Uleaborg; powiat: Bragestat, Kaiana, Torneo

4	
---	--

f) Guberniia Kuopiocka.

M. gub: i pow: Kuopio

1	
---	--

g) Guberniia Wyborska.

M. gub: i pow: Wyborg; powiat: Frydrychskam, Wilmanstrad, Nyszlot, Serdobol, Keksholm

6	
---	--

3. Obwód Białostocki.

M. Obwodowe Białystok; powiat: Bielsk, Brańsk, Sokółka

4	
---	--

4. Kray dońskich Kozaków.

Naczelne ich miasto Czerkask

1	
---	--

5. Obwód Tesserabski.

Obwód ten dzieli się na 8 powiatów czyli Cynutów. Miasta obwodowe i powiatowe; Kiszynew, Chocim, Bendery, Izmail, Faletszy, Akkerman, Nowa-Kilia, Tomarów

8	
---	--

		miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
6. Obwód Kaukazki.			
M. <i>obwod</i> : Stawropol; <i>powiat</i> : Jeor- giewsk, Mozdok, Kizlar		4	
7. Gruzya.			
M. <i>obwod</i> : Tyflis; <i>powiat</i> : Góry, Ananur, Tetau, Siknan		5	
8. Obwód Elizawetpolski.			
M. <i>obwod</i> : Elizawetpol czyli Nan- za, i Szusza		2	
9. Imerccya.			
M. <i>naczelne</i> Imerecyi, Kutays; <i>powiatowe</i> Mari (*)		2	
10. Mingrelia.			
M. <i>naczelne</i> Iskur; <i>powiat</i> : Ku- le, Chopi		3	
11. Hurja.			
M. <i>naczelne</i> Ozurhety; <i>powiat</i> : Na- homary		2	
12. Abchazja.			
M. <i>naczelne</i> Suchum-Kale; <i>powiat</i> : Redia		2	
13. Lesgistan.			
M. <i>naczelne</i> Knunsach; <i>powiat</i> : Czarykay, Groznaia		3	

(*) W obwodach leżących w tej stronie Rosyi, miasta powia-
towe powiększej części zaledwie równać się mogą porządnie
zabudowanym wsiom.

		miasta powia- towe.	miasta niepo- wiato:
14. Dagestan.			
M. <i>naczel</i> : Tarki; <i>powiat</i> : Achmat- kraent Derbent, Kuba, Nizibat, Ta- basaran		6	
15 Obwód Szyrwański.			
M. <i>naczel</i> : Nucha; <i>powiat</i> : Szeki, Fitach, Nowa-Szamacha, Stara-Sza- macha, Raku, Lenkoran, Arkewan.		8	
16. Obwód Omski.			
M. <i>Obwód</i> : Omsk; <i>powiat</i> : Petropa- włowski, Semipolatiński, Ustkame- negorsk		4	
17. Obwód Jakutski.			
M. <i>Obwód</i> : Jakutsk; <i>powiat</i> : Olek- miński, Wiluysk, Berchneioński, Ko- łym		5	
18. Amerykańskie osady.			
Do osad tych należą: <i>a.</i> Kurylskie i Aleutskie wyspy. <i>b.</i> Wyspy Kad- iak i Afognak. <i>c.</i> Niektóre osady za- łożone na północno-zachodnim brze- gu Ameryki, z tych główniejsza, No- wy-Archangielsk, na wyspie Sitcha czyli Baranów.			
OGÓŁ MIAST GUBERSKICH I POWIATOWYCH		580	
OGÓŁ MIAST NIEPOWIATOWYCH			81

B) PRZYRODZONE WŁASNOŚCI KRAJU.

a) G Ó R Y.

Położenie Rosyi co do gór, jest bardzo dogodne, ponieważ znaczniejsze ich pasma stanowią przyrodzone granice Państwa: wyiawszy iedne wałdayskie góry, które przechodząc przez środek kraiu, bynajmniej nie przeszkadzaia wewnętrznemu handlowi, a w ogólności wszystkie przynoszą Rosyi wielkie korzyści z kopalni krajowych. Znaczniejsze z nich są:

1. *Góry północne*, pospolicie *Ołoneckimi* zwane, rozciągają się między północnym oceanem i morzem bałtyckim; przechodzą przez guber: archangielską, ołonecką i Finlandyą; dotykają północnej części guber: petersburskiej, nowgorodzkiej i wołogodzkiej. W ogóle góry te są miernej wysokości, mają w sobie: żelazo, miedź, granit, nadewszystko zaś obfitują w piękne marmury. Oprócz tego, rośnie na nich podostatkiem drzewa dobrych gatunków.

2. *Płaska wyniosłość*, leży między miastami: Moskwą, Toropcem, Smoleńskiem i Tułą. Największą jej wysokość około miasta Wałday, (skąd nazwisko gór wałdayskich bierze). Obfitują w alabaster, gips, alun żelazisty. Z tych gór biorą początek największe rosyjskie rzeki: Wołga, Dźwina zachodnia, Dniepr, Oka, i Don.

3. *Karpackie*, dotykają gubernii wołyńskiej, podolskiej, tudzież ekaterynosławskiej i chersonskiej, niemniej północnych brzegów mo-

morza czarnego. Na tych górach rosną obficie drzewa; wypływają z nich rzeki: Dniestr, Bug, Prypeć.

4. *Tauryckie*, zajmują całą południową przestrzeń krymskiego półwyspu. Najwyższą z nich jest Czadyr-dag, po niej następuje Tamczyr. Obfitują w kamień wapienny i niektóre krzemieniste gatunki ciał kopalnych. Z gór tych wypływają rzeki: Salgir, Karasu, Kacza i inne.

5. *Kaukazkie*, zajmują całą przestrzeń między czarnym i kaspijskim morzem. Najwyższe z nich Elbrus (7899 stop paryzkich) i Kazbek (2400 stop). Wewnątrz tych gór znajduje się obficie granit, są także ślady rud srebrnych, miedzianych i żelaznych, niemniej też z minerałów: feldspadt, kwarc, szeryl, siarka, olej ziemny, nafta, alun żelazisty, porfir i iaspis. Oprócz tego, są na tych górach źródła siarczane. Ztąd biorą początek, rzeki: Kubań, Kuma, Terek, Kur lub Kura i Batuma.

6. *Uralskie*, oddzielające Rosyję europejską od Syberyi, rozciągają się od południa na północ więcej jak na 2000 werst. Początek swój biorą, między kaspijskim i aralskim morzem; przechodzą przez guber: orenburską i permską od wschodu, a przez wołogodzką i archangielską od zachodu i giną w morzu lodowatym. Góry te co do minerałów, są iedne z najbogatszych w Rosyi, zawierają w sobie: ametyst, szeryl, chryzolit, szmaragdy, topazy, krwawnik, hiacynt, agat, alun żelazisty, opale; z metallów: złoto, srebro, ołów, miedź i żelazo. Rzeki z nich wypływające są: wielka Peczora, Kama, Czusowaia, Ural, Emba, Tobol, Iset i Tura.

7. *Syberyjskie*, są nayrozleglejsze i naywyższe w Rosyi; przechodzą bowiem przez południową Syberję od rzeki Irtysz aż do ochotskiego morza. Z przyczyny wielkiej ich rozległości, tak same właściwe iako też odnogi tych gór, mają różne nazwiska, i tak:

a, *Altayskie* w guber: tomskiéy między rzekami Irtyszem i Eniseiem na około jeziora Telec. Góry te, znane są ieszcze pod imieniem kolywanowskreszeńskich, korbalichinich, niekiedy ubińskich i kuznieckich. Niektóre z nich są pokryte odwiecznymi śniegami i lodami. W ogólności, góry altayskie należą do pierwotnych. Składają się po większą część z granitu, feldspatu i kwarcu. Oprócz tego znajduje się w nich porfir, agat, obfitują także w rozmaite gatunki złotych i srebrnych rud. Z wnętrza ich wypływają znaczniejsze rzeki: Ob, Czarysz, Aley i inne.

b, *Saiańskie* leżą między Eniseiem, Baykał, i rzeką Selengą. Góry te, w toż samo obfitują co altayskie. Ztąd wypływa rzeka Enisey.

c, *Baykalskie*, otaczające jezioro Baykał, są odnogą pogranicznego mongolskiego pasma gór; składają się po większą część z granitu, oprócz tego natrafiają w nich na miedź, węgiel kopalny, siarkę, kamień lazurowy. Naywyższa z baykalskich gór *Chamar-Daban* gdzie z wielką trudnością zdziałana jest droga, którą wzięcie kiedy Baykał nie jest zupełnie pokryty lodem, przechodzą kupieckie karawany z chińskimi towarami i przewożą zakupiony w Kiachcie dla skarbu *rhubarbarum*, który sprowadzają do Irkutska. Z gór tych bierze początek rz. Lena.

d, Pasma *Jabłonne* jest odnogą gór mongolskich pogranicznych, dzieli się na dwie części,

jedną składa góry *nerczyńskie* lub *arguńskie*, druga w stronie oceanu wschodniego zowie się pasmem *stanowem*, które połączone z *iabłonnem*, podchodzi na północ ku lodowatemu morzu, a na wschód ku wschodniemu oceanowi. W ogólności, góry te mało są ieszcze znane, wyjawia pasmo nerczyńskie, które zamyka w sobie: rudy srebrne, ołowiane, żelazne, cynkowe, antymon szary, żywe srebro i mangan szary. Znaczniejsze rzeki stąd wypływają: Argun, Onona, Inhoda i Szyłka.

e, Góry *Kamczatskie* są odnogą *stanowego* pasma, rozciągają się na półwyspie kamczatskim, i stamtąd przechodzą aż na wyspy kurylskie, które nie są czem innem tylko przedłużeniem gór kamczatskich.

b) PŁASZCZYZNY I STEPY.

Widzieliśmy, że dopiero wymienione góry zajmowały znaczną część państwa rosyjskiego; przekonamy się, że niemniejszą zajmują płaszczyny i stepy, które po większą część składają się z niedostępnych bagien albo suchey, piaszczystey, bezwodney i bezleśney przestrzeni ziemi, i dla tego do uprawy i zaludnienia, wyjawiając niektóre, zgola są niezdatne.

1. Płaszczyna *kumańska*, rozciągająca się od morza kaspijskiego do Kumy, Sary i w górę do Wołgi.

2. *Terekska* od rzeki Terek do Kumy.

3. *Kubańska* od rz. Kuban do Manycz.

4. *Azowskie* płaszczyny, leżące po obu stronach Manycz, rozciągają się aż do morza azowskiego.

5. *Step Kirgis-kaysacki*, między Irtyszem, Saras, aralskiem i kaspijskiem morzami; składa się z bezwodnéj, piaszczystéj i nieplodnéj ziemi. Chociaż znajduje się wiele jezior, te jednak po większéj części są małe i mają nieczystą, a latem zupełnie słoną wodę. Z niewielkiéj zaś liczby rzek, niektóre latem mają stojącą wodę i częstokroć wysychają.

6. *Wołgski-Kałmycki step*, w guberniach astrachańskiéj, saratowskiéj i orenburskiéj, rozciąga się od rzeki Ural w dół ku Wołdze i od morza kaspijskiego aż do Samary. Co do gatunku ziemi podobny jest kirgis-kaysackiemu, wykazawszy tylko że przy uściu pomniejszych rzek wpadających do Wołgi, ma płodną ziemię i niewiele lasu.

7. *Tauryckie stepy*, jeden z nich, rozciąga się od Kerczy po nad morzami azowskiem i zgnielem na południe od międzymorza Perekop do morza czarnego. Drugi zwany *nagajskim*, rozciąga się od niższéj części Donu do Dniepra między morzem azowskiem i czarném. Stepy te, podobne do wołgskich, i dosyć dogodne dla koczujących tam narodów.

8. *Północne stepy* rozciągają się po nad brzegiem północnego oceanu i lodowatego morza od rz. Mezeni do Peczory i do gór uralskich, stąd od Uralu lub rzeki Ob do Enisej i dalej. Ziemia pokryta jest odwiecznym śniegiem.

9. *Barabiński step* czyli *Baraba*, zajmuje przestrzeń między Irtyszem i rzeką Ob. Zaczawszy od pasma gór koływańskich, przechodzi przez Om i Tare. We środku tego stepu jest wilgotna lecz urodzajna ziemia, pokryta mnóstwem jezior; przy rzece Ob powierzchnia

stepu nieco podniesiona, sucha i urodzajna, lecz obok Irtyszu gliniasta i obfita w słone jeziora.

c) W o d y.

Pod względem wód, Rossya heynie jest obdarzona od natury, albowiem oprócz pogranicznych mórz ułatwiających związki handlowe z najodleglejszemi krajami świata, ma jeszcze wiele rzek spławnych, które się łączą między sobą za pomocą pomniejszych lub też za pośrednictwem kanałów.

a. *Morza oblewające Rossyę europejską i azyatycką są następujące:*

1. *Ocean Północny.* Żegluga na tym oceanie jest bardzo trudna i z przyczyny ciągłych lodów niebezpieczna okrętom, odbywa się jednak w odnodze tego oceanu zwanéj morzem białém. Od nowéj ziemi do czukotskiego przylądku, ocean ten, zowie się morzem lodowatém, przy uściu rzek rozmaitych do niego, wiele się znajduje odnog iakoto: obska, tazowska, enisejska, lenska i t. p.

2. *Morze Bałtyckie*, jest najważniejsze we względzie handlowym, oblewa brzegi gubernii kurlandzkiéj, inflanckiéj, estlandzkiéj, petersburskiéj i Finlandyi. Ma trzy główne odnogi: ryzką, finlandzką i botnicką. Woda nie jest bardzo słona, żegluga niebezpieczna z przyczyny częstych burz, ukrytych raf i bystrego pędu wody.

3. *Morze Czarne*, oblewa brzegi obwodu bessarabskiego, niemniéj gubernii tauryckiéj i chersonskiéj; morze to łączy się za pomocą tauryckiéj cieśniny z azowskiem. Długość mo-

rza czarnego wynosi około 1000 werst, szerokość zaś dochodzi do 500, jest burzliwe szczególnie w zimie, brzegi niskie i piaszczyste, woda niebardzo słona właśnie taka, iaka jest w morzu azowskiem którego długość niewynosi więcej 350 werst, szerokość zaś dochodzi 160.

4. *Morze Kaspiyskie*, dotyka brzegów gubernii astrachańskiéy, i kaukaskiéy. Naywiększa długość dochodzi 1000, szerokość zaś 450 werst. Obfituje szczególnie w rozmaite gatunki ryb, iako to: bielugi, iesiotry, siewrugi i sterlety.

5. *Ocean wschodni*, oblewa brzegi wschodnie gubernii irkuckiéy, morza: penzyńskie, kamczatskie i kurylskie czyli sachalińskie składają ten ocean. W ogólności żegluga na nim jest mniej ważna, tę odbywają iedni tylko kupcy rossyjscy do kurylskich i aleutkich wysp, tudzież do rossyjsko-amerykańskich osad, dla nabycia morskich zwierząt.

b) *Rzeki wpadające do oceanu północnego.*

1. *Dźwina północna*, która powstała z połączenia rzek Jugi i Suchony, pod względem handlowym jest najważniejszą ze wszystkich rzek wpadających do tego oceanu. Dźwina przyjmuje do siebie inne rzeki to jest: Wyczegę z północną Keltmą, Węgę, Jamcę, i Pinegę.

2. *Ob*, należy do liczby rzek większych w Rosyi, wypływa z tomskiéy gubernii, powstała z połączenia rzek Bia i Katuni, wpada do oceanu w tobolskiéy gubernii odnogą obłą, płynie 3000 werst.

3. *Enisey*, bierze początek z gór saiańskich, przebiega guber: tomską i wpada odnogą do oceanu. Płynie 2500 werst.

4. *Lena*, największa ze wszystkich rzek rossyjskich. Wypływa z gór baykalskich i przebiega w szerz guber: Irkucką na 5000 werst; wpada do oceanu kilku uściami. Z rzek wpadających do niéy główniejsze są: Kuta, Kirenga, Witym, Olekma, i Aldan.

c) *Rzeki wpadające do morza bałtyckiego.*

1. *Niemen*, bierze początek w mińskiéy gubernii, płynie przez grodzieńską i wileńską, przyjmuje do siebie Niewiężę, Szarę i Wilię. Od uścia téy rzeki aż do miasta Kowna, spław jest bezpieczny, lecz za Kownem, zwłaszcza dla statków płynących przeciwko wodzie, spław ten dla wielkiéy liczby kamieni jest przytłudny.

2. *Dźwina zachodnia*, wypływa z guber: twerskiéy, przebiega pskowską, witebską, i między guber: inflantką i kurlandzką, przyjmuje rozmaite rzeki, z których główniejsze: Toropca, Meża, Kasplia, Ulla, Drysa, i Ewset. Zaczyna być spławną od uścia rzeki Toropcy; z tém wszystkiém spław ten jest nieco przytłudny z przyczyny podwodnych kamieni i płytkiego gruntu.

3. *Newa*, płynie z ladogskiego jeziora, i zajmuje z sobą rzeki Ochotę, Tosnę i Iżorę.

4. *Narowa*, płynie z czudzkiego jeziora, byłaby ważną dla handlu, ieśliby w górze po nad Narwą niebyło wielkiéy katarakty.

5. *Kimmene (Kiumen)*, płynie z jeziora Penge, z przyczyny podwodnych kamieni jest niedogodna do spławiania statków.

6. *Torneo*, rozgranicza Rosyją od Szwecyi.

d) *Rzeki wpadające do morza czarnego i azowskiego.*

1. *Dunay*, będący niższą częścią granicy między Rosyją i Turcyą, przyjmuje do siebie rze-

kę Prut, która także służy za granicę między państwem rosyjskiem i tureckiem.

2. *Boh*, płynie z gór karpackich w podolskiéy guber: do spławu statków mało przydatny z przyczyny niebezpiecznych raff, które zajmują przestrzeń 300 werst aż do uścia rzeki Ingula.

3. *Kubań*, bierze początek z gór kaukazkich; iednem uściem wpada do morza czarnego, drugim zaś do azowskiego.

4. *Dniestr*, bierze początek z gór karpackich. Lubo nie jest głębokim więcéy nad 8 stop mianowicie w państwie austriackiem, iednak statki mogą byđz spławiane aż do samego uścia między Akerman i Owidiopolem.

5. *Dniepr*, płynie z gór wałdajskich wsmoleńskiéy guber. przebiega przestrzeń 1500 werst, przeż guber. mohilewską, czernihowską, kiiowską, połtawską, ekaterynosławską i chersońską, zajmuje rzeki: *Dzisiej* z Bolwą, *Znoją*, *Som* i *Oster*; *Berezinę* z Surgutem; *Sożę*, *Prypeć* z rzekami *Styr*, *Pina*, i *Jasiółda*, *Psiół* i *Samarą*. Dniepr przy uściu do morza formuje wielki liman mający długości 60 szerokości zaś 10 werst, który z przyczyny mielizny do spławu statków jest niezdatny. Spław wygodniejszy nieco, zaczyna się od miasta Smoleńska aż do wpadnienia rzeki Prypeć, lecz wyżéy i niżéy Kiiowa do Kremenczuga jest miálki, niżéy zaś Ekaterynosławu, od starego Kaydaka do portu Kiczkasán następują ciągiem katarakty na 70 werst, które dotąd zatrudniały bardzo spław na téy rzece; lecz przedsięwzięte ze strony Rządu środki, wkrótce ułatwią wszystkie te trudności, przez co dla mieszkańców południowych gubernii odkryją się nowe handlowe widoki.

5. *Don*, wypływa z iwanowskiego ieziora, leżącego w guber. tulskiéy, przebiega zaś przez tambowską, woroneżską i przez ziemię dońskich Kozaków na 1000 werst; wpada w morze azowskie. Spław na Donie iest dosyć wygodny dla handlu, z czasem może więcéy ieszcze obiecywać korzyści, iesli ta rzeka będzie połączona z Wołgą.

e) *Rzeki wpadające do morza kaspijskiego.*

1. *Wołga*, nayważniejsza ze wszystkich innych rzek rosyjskich, bierze swój początek w powiecie ostaszkowskim, płynie przez guber. twerską w któręy już przy mieście Rżewie zaczyna byđz spławną; przebiega też guber. iarosławską, kostromską, niżegorodzką, kazańską, symbirską, saratowską, astrachańską, nakoniec wielą uściami wpada do morza kaspijskiego. Bieg Wołgi wynosi do 4000 werst, zajmuje z sobą wiele pomniejszych rzek, z których znaczniejsze są: *Oka* i *Kama*. Głębokość Wołgi iest od 1 do 7 sażni.

2. *Ural*, bierze początek z gór uralskich i służy za granicę między stepem kirgiskim, a orenburgską i astrachańską gubernią.

3. *Emba*, obfitująca w rozmaite gatunki ryb.

4. *Terek* i 5 *Kur* czyli *Kura*, wypływające z gór kaukazkich, nie są spławne.

f) *Rzeki wpadające do oceanu wschodniego.*

1. *Ochota*.

2. *Ural*, bierze początek niedaleko od Judojmy, rzeka ta ułatwia przewóz rozmaitych transportów od Jakutsk do Ochotska.

3. *Altama*, płynie ku południowi.

4. *Szyłka*, wypływająca z gór baykałskich, wespół z *Onową*, *Ingodą* i *Argunią*, składają chińską rzekę *Amur* (sachaliu-ulu).

g) Jeziora.

1. Jezioro *Czudzkie* czyli *Peypus*, znajduje się między inflantką, estlandzką, petersburską i pskowską gubernią, ma 80 werst długości a 60 szerokości. W kierunku południowym, łączy się to jezioro z pskowskim, do którego wpada rzeka *Welikaia*, z czudzkiego zaś jeziora biorą początek: *Narwa* i *Embach*, wpadające do jeziora *Wirc* z którego wychodzi rzeka *Felin* łącząca się z *Pernawą*.

2. *Ładogskie*, największe i najrybniejsze w Europie, ma 175 werst długości, a 105 szerokości, leży między gubernią petersburską, ołonecką i Finlandyą. Dla uniknięcia niebezpiecznej żeglugi na tym jeziorze, z przyczyny ciągłych burz i podwodnych kamieni, zrobiony jest kanał na południowym brzegu tego jeziora.

3. *Onegskie*, w gubernii ołoneckiej, ma długości od 180 do 200 werst, a szerokości zaś od 60 do 80. Z główniejszych rzek wpadających do niego jest *Wytegra*, z kąd płynie *Swir* wpadająca do jeziora Ładogi.

4. *Ilmen*, w guber. nowgorodzkiej, ma 40 werst długości a 50 szerokości. Tu wchodzi rzeki: *Szeloń*, *Pulista* i *Łowat*; wypływa zaś *Wołchow*, która wpada do jeziora Ładogi.

5. *Białe-jezioro*, w guber. nowgorodzkiej, ma długości 50 szerokości zaś 30 werst. Z mnożstwa małych rzek wpadających do tego jeziora, najważniejszą jest dla spławu *Koroża*, z której wypływa *Szeksna* łącząca się z *Wołą*.

6. *Kubeńskie* jezioro, w wołogodzkiej gubernii, ma do 60 werst długości a od 8 do 15 szerokości; z główniejszych rzek które przyjmuje, są: *Kubenka* i *Porozowica*.

7. *Czany*, w gubernii tomskiej, w barabińskim stepie, ma długości 100 werst, szerokości zaś od 40 do 50. Na tem jeziorze znajduje się około 70 wielkich wysp.

8. *Baykał*, w guber. irkuckiej, długość od zachodu na wschód wynosi do 585 werst, a szerokości zaś od 30 do 50.

Jest jeszcze prócz tego w Rosyi dosyć słonych jezior, dostarczających obficie soli; główniejsze z nich są: *eltońskie*, *krymskie*, *astrachańskie*, *inderskie* i inne.

Ten krótki rys wodnej komunikacji, daje nam poznać ile jest korzyści w Rosyi, dla wewnętrznego handlu za pośrednictwem rzek wpadających do morza bałtyckiego, czarnego, kaspijskiego i lodowatego. Troskliwy Rząd o dobro kraju, jeszcze przy końcu przeszłego i w początkach teraźniejszego wieku przedsięwziął środki dla powiększenia korzyści, mogących wyniknąć z polepszenia naturalnej komunikacji wodnej, przez powiększenie liczby kanałów służących do połączenia z sobą najodleglejszych rzek rozmaitych gubernii.

a). Kanały łączące morze bałtyckie z kaspijskiem.

1. Do liczby tych kanałów należą dwa *Górno-Wołockie*, z których jeden, ma długości 3½ wersty, łączy rzekę *Twerę* wpadającą do *Wołgi* przy mieście *Twer*, z rzeką *Cną* płynącą przez miasto *Górny-Wołock*; drugi ma długości 1½ wersty, łączy *Cnę* ze *Szliną* i wpada do jeziora *Mstino*, z którego wypływa rzeka *Msta* do jeziora *Ilmen*, z tad zaś rzeka *Wołchow*, wpada do jeziora Ładoga, które daje początek *Newie* a ta wpada do morza bałtyckiego. Ze zaś płynące na jeziorze *Ilmen* sta-

tki, z przyczyny częstych burz ulegały niebezpieczeństwu, dla uniknienia więc tego, wykopano w roku 1802 kanał na 7 werst i 110 sążni długości, znany pod imieniem *sywerskiego* czyli *nowgorodzkiego*; wychodzi on z rzeki *Msty*, wpada do *Wotchowca* a ten do *Wotchowa*; na nim zaś statki idą do jeziora *Ładoga*, lecz ponieważ i to jezioro nie było bezpieczne dla spławu, więc na południowym jego brzegu, w roku 1718 zaczęto kopać, a w r. 1732 skończono kanał mający 104 werst długości, a 70 stóp szerokości. Na wiosnę głębokość wody w tym kanale dochodzi 10 stóp.

Dla ułatwienia statkom wchodu i wychodu z jeziora ładogskiego, zrobiono jeszcze dwa kanały przy miastach Nowa-Ładoga i Szlisselburg.

Jakkolwiek komunikacja wodna jest dostateczna, z tém wszystkiém ma swoje niedogodności z przyczyny borowickich katarakt na rzece *Mscie*, które tamują bieg statków powracających z St. Petersburga, a przez to znacznie szkodują lasy znajdujące się na tym trakcie. Oprócz tego doświadczenie przekonało, że przy najlepszym utrzymaniu tych kanałów, podczas lata niewielecy przechodzi do St. Petersburga nad 4000 statków. Dla tych przyczyn projektowano inne kanały, i rzeczywiście wykopano w tym celu dwa, to jest: kanał *Maryi* i *tychwiński*, które niemając takich niedogodności o jakich wyżej powiedziano, zastępują *górną-wotocką* komunikacją wodną.

Kanał *Maryi*, ma około 6 werst długości, łączy rzekę *Kowżę*, wypływającą z jeziora tegoż imienia do *Białego-jeziora* wspólnie z rzeką *Wytegrą*, która wpada do *Onegi*, jedną zaś i drugą *Swirą* łączy z jeziorem ładogskiem.

Tychwiński kanał, ma długości do 10 werst łączy rz. *Sominę* z *Tychwinką*; pierwsza wpada do jeziora *Czahodoszcz*, z którego wypływa rzeka tegoż imienia i dąży do rzeki *Mołogi*, ta zaś do *Wotgi* a *Tychwinka* połączywszy się z rz. *Siias* płynie do Ładogi. Dla większej dogodności powracającym statkom z *Newy* do *Wotgi*, wykopany jest kanał *Siiaski*, mający 10 werst długości, który łączy tę rzekę z *Wotchowem*.

b). *Kanały łączące morze bałtyckie z czarném.*

Po przyłączeniu polskich prowincyi do Rosyi, znaleziono między urzędowemi papierami projekt połączenia *Dniepra* i *Dźwiny* za pomocą rzek *Utły* i *Berezyny*. Żeby się więcéy jeszcze przekonać o możności wykonania tego projektu, badano na miejscu i rzeczywiście uznano to połączenie za rzecz korzystną dla kraju. Dla tego stosownie do ukazu danego w r. 1799 zaczęto kopać kanał pod imieniem *berezynskiego* który skończono w roku 1806.

Kanał *Ogiński*, w guber. grodzieńskiéy, ma długości 45 werst, łączy rz. *Szczarę* wpadającą do *Niemna* z *Jasiołdą*, która płynie do *Prypeci*, ta zaś do *Dniepru*. Zowie się *Ogińskiego* kanałem, gdyż kosztem Hetmana *Ogińskiego* za czasów Rzeczypospolitéy Polskiey był wykopany.

Celem połączenia morza białego z bałtykiem, zaczęto kopać kanał pod imieniem północnego (*Siewernoy*) który łączy północną *Keltmę*, wpadającą do *Wyczegdy* z rzeką *Dżuryczem*, płynącą do południowej *Keltmy* ta zaś do *Kamy*. (*)

(*) Oprócz wyż wymienionych kanałów, są jeszcze projektowane następujące:

a). *Kurlandzki*, który ma połączyć rzekę *Niemen* i *Dźwinę* za pośrednictwem *Niewiaży* i *Ławeany*.

Co się tyczy splawu na rzekach syberyjskich, ten jest niedogodny, już to z przyczyny małej ludności Syberii, już że pasmo gór uralskich, oddziela ten kraj od rzek Rosyi europejskiej. Pomimo tego jednak zaczyna się splaw od gór uralskich do *Eniseyska*, nawet do morza ochotskiego następującą drogą: od rzeki *Czuszowoy* przewożą się towary przez góry uralskie, na 50 werst aż do osady tagilskiej, położonej nad rzeką *Tagilą*, gdzie się ładują i splawiają tą rzeką do *Tury*, następnie do *Toboli* i *Irtyszu*, ztąd zaś w górę po rzece *Ob* do *Kety* i *makowskiej* twierdzy. Tu się kończy wodna komunikacya w odległości 80 werst aż do miasta *Enisyska*, z którego towary zwyczajnie przewożą łądem do *Irkutsk*a; stąd znowu ładują na statki, płynące do jeziora *Baykał*, stamtąd do *Selengi*, i w górę aż do *petropawłowski* twierdzy, ztąd zaś przewożą łądem aż do *Kiachty*. Wpówołrocie z *Irkutsk*a, statki płyną, w dół rzeką *Angar* do *Eniseyska*. Splaw na rzece *Ob* w północne strony, odbywa się niekiedy na małych statkach w górę do rzeki *Bach* i wpadających do niej *Wołczance*, która jest odległa o 10 werst

- b). Do liczby projektowanych dodać wypada kanał *wagulski* z którego wypływa rz. *Wo* wpadająca do jeziora *Peypus* z rzeką *Szwarchachem* która wychodzi z rzeki *Aa*, ta zaś pod *Ryga* wpada do morza bałtyckiego.
- c). Kanał *ortowski*, naznaczony dla połączenia rzeki *Bołwy* wpadającej w *Dzisiej* z rzeką *Zyzdra* która się łączy z *Oka*.
- d). Kanały *kamyszeński* i *iwanowski*, dla połączenia *Wołgi* i *Donu*, pierwszy za pomocą rz. *Kamyszenki* i *Itawły*, a drugi za pomocą rzeki *Donu* i *Szaty* wpadających do *Upy* iednej z główniejszych rzek które wypływają z *Oki* i łączących się z *Wołgą*.
- e). Kanał *kubeński*, za pomocą którego mają być połączone rzeki *Kubenka* wpadająca do jeziora tegoż nazwiska i *Ułoma* ze *Sławenką* wpadającą do *Szeksny*.

od rzeki *Czarnéy* wpadającej do *Elogny*, ta zaś wpada do *Enisey*. Towary przeznaczone w strony wschodniej Syberii, ładują się na rz. *Lena* przy *Wercholensku* i idą w dół aż do ujścia *Aldany*, skąd zwyczajnie dostają się łądem do *Ochotska*. Splaw ten w lecie odbywa się z trudnością, i tylko na wiosnę podczas wezbrania rzek, przewożą znaczniejsze ciężary; wracając z *Ochotska* idą łądem aż do *iudomskiego Krzyża*, skąd znowu płyną temi samymi rzekami do *Leny* i dalej już z mniejszą trudnością odbywają żeglugę. Z *Ochotska* statki idą ku zachodnim brzegom *Kamczatki*, stamtąd odprawiają je do wysp *aleutskich* i osad *rossyjsko-amerykańskich*.

Cała komunikacya wodna, zostaje pod głównem zarządzeniem wydziału dróg i komunikacyi i dzieli się na 10 okręgów.

Do pierwszego okręgu należą wyższe części *Wołgi*, aż do *Twercy* z wpadającymi do niej rzekami; kanały górno-wołockie, kanał *Sywersa*, jezioro *Ilmen* z swoimi rzekami, także *ładogskie* z *sajaskiem* i *świrskim*, nakoniec *Newa* z innymi rzekami w gubernii *petersburskiej*.

Do drugiego okręgu należy kanał *Maryi*, zaczawszy od *Wołgi* do jeziora *Onegi* ze wszystkimi jeziorami i rzekami, niemniej też komunikacya *tychwińskiego kanału*, zaczawszy od *Wołgi* do jeziora *Ładogi*.

Do trzeciego okręgu należy część *Wołgi* między *Twercą* i *Niższym-Nowgorodem*, także cała *Oka* z wpadającymi do niej rzekami.

Czwarty okręg zawiera kanał *iwanowski*, rzeki: *Upę*, *Szat*, *Don*, iako też *Terek*, *Kubań* i *Kumę*.

Piąty okręg zajmuje rzekę Dniepr z wpadającymi do niego rzekami, wyjąwszy *Prypeć* i *Berezyne*.

W szóstym okręgu mieści się kanał Ogiński z rzekami: *Prypeć*, *Stuck*, *Styr*, *Strumień*, *Piną*, *Jasiołdą*, *Szczarą*, *Niemnem*, niemnię też rzeki w obwodzie białostockim: *Narew*, *Biebrza* i *Nurzec*.

Do siódmego okręgu należy kanał bereziński z rzekami *Berezina*, *Essa*, *Uha*, także *Dźwina* zachodnia i wszystkie rzeki w guberniach *estlandzkiej*, *inflantskiej*, i *kurlandzkiej*.

Do ósmego, rzeki i jeziora *Finlandyi*.

Do dziewiątego, cała północna *Dźwina* z wpadającymi do niej rzekami, wyższa *Kama*, aż do rzeki *Kołwy*, także *Onega* i *Peczora*.

Dziesiąty okręg zajmuje rzeki *Irtysz*, *Ob*, *Enisej* z wpadającymi do nich rzekami, niemnię jezioro *Baykał*, wyższą *Angarę*, *Lenę*, *Indygirkę*, *Kołymę*, *Anadyr*, *Ochotę* i część rzek: *Amura*, *Szyłki* i *Ingody*.

C). KLIMA I GATUNEK ZIEMI.

Przestrzeń Rosyi 186 stopni długości, a do 40 szerokości, dać widzieć rozmaite klimaty i gatunki ziemi; strefy około bieguna północnego ile się różnią od okolic Krymu! w czasie kiedy krymscy mieszkańcy używają przyjemny wiosny, wówczas Lopar siedząc w dymnej lepiance krzepnie od zimna; albo też kiedy Kirgis zamożny w liczne stada pędzi dni swobodne, używając licznych darów przyrodzenia, wówczas

współ-

współobywatel jego Samoied, błąka się wśród pustyń odwiecznymi śniegami pokrytych, żyjąc ciągle w martwym dla siebie przyrodzeniu.

Pasma gór uralskich dzieli Rosyą na dwie wielkie lecz nierówne połowy. Pierwsza leży między uralskimi i północnymi górami, składa się powiększej części, wyjąwszy tylko niektóre góry będące na północy i południu, z równą i płaską przestrzenią, która na północ pochyla się ku oceanowi i morzu bałtyckiemu, na południe zaś ku morzu czarnemu i kaspijskiemu. Druga połowa, rozciągająca się od gór uralskich do oceanu wschodniego, przedstawia obszerną równinę miejscami pokrytą górami, na północ pochyla się nieznacznie ku morzu lodowatemu, na południu zaś zastąpiona jest wysokimi górami. Pochyłość ta ku północy jest główną przyczyną nadzwyczajnego zimna, które się bardziej jeszcze powiększa z przyczyny iż góry południowe niedopuszczają ciepłych wiatrów, góry zaś uralskie wstrzymują wiatry zachodnie.

Dla dokładniejszego opisanie we względzie geograficznym wszystkich klimatów, całe Państwo podzielmy na cztery strefy: na bardzo zimną czyli arktyczną rozciągającą się od 67° do oceanu północnego i morza lodowatego; na zimną od 67 do 57°, na umiarkowaną od 57 do 50° i na ciepłą leżącą między 50 i 38°. Co się tyczy strefy arktycznej, ta jest jednakowa w Rosyi europejskiej i w Syberyi, z tą tylko różnicą, że w ostatniej powietrze bardziej ostre i większe zimna, szczególnie w stronach wschodnich. Od morza białego do Uralu i stamtąd do rzeki *Enisej* ciągną się same błota, i trzęsawice mchem zarosłe, które byłyby niedostęp-

pne ieśliby się pod niemi nieznaydował lód który latem topnieie niewięcéy iak na $\frac{1}{4}$ arszyna. Zupełny niedostatek lasów, długie dni i nocy, odwieczne lody i nadzwyczajne zimno, przeszkadzają zaludnieniu tych stron, i zaprowadzeniu rolnictwa, mianowicie we wschodniéy połowie, dla tego mogą tu żyć same tylko koczujące narody, utrzymujące się z chowu ieleni, z myśliwstwa i rybołówstwa.

W strefie zimnéy są guber. wiatska, permska, tobolska, tomska, irkutska, inflandzka, pskowska, iarsławska, kostromska, nowgorodzka, estlandzka, st. petersburgska, ołonecka i wielkie księstwo Finlandyi. W zachodniéy części Rosyi europeyskiéy, zaczawszy od gór skandynawskich aż do uralskich, napotykaia się równiny okryte pagórkami, lasem, polami, błotem, jeziorami. Pomimo wilgotnéy ziemi i ostrości klimatu wcale niesprzyaiących w téy strefie rolnictwu, bywaią niekiedy obfite żniwa aż do 62° lecz w syberyyskiéy części, na przestrzeni od Urala aż do oceanu wschodniego, gdzie klima jest bardziéy surowe, zima ostrzeysza i dłuższa, lato zaś bardzo krótkie, rola tam z wielką chyba trudnością może być uprawiana aż do 62° , za rzeką Eniseiem można ją uprawiać tylko do 60° szerokości i to prawie bez żadnéy korzyści.

Strefa umiarkowana zawiera się między 50° do 57° szerokości, w niéy znayduia się gubernie:

Słobodzko-ukraińska, woroneńska, saratowska, wołyńska, kurska, czernihowska, Królestwo polskie, orłowska, grodzieńska, tambowska, mińska, obwód białostocki, tulska, penzeńska, mohilewska, symbirska, orenburska (od 53° do 54° do 57°) riazkańska, wileńska, smoleńska, niezgorodzka,

kazańska, witebska, moskiewska, włodzimirska, kurlandzka, w Syberyi zaś tobolska, tomska, eniseyska i irkutska. Całe to pasmo, wyiawszy niektóre pagórki, przedstawia wielką płaszczyznę, na którę napotykaia się na przemian pola, łąki, lasy i jeziora. W ogólności klima jest umiarkowana, ziemia dostarcza obficie nietylko na zaspokojenie potrzeb mieszkańców, lecz nadto i dla wywozu za granice. Nie tyle przyrodzenie sprzyia Rosyi azyatyckiéy; powietrze tam nieco ostrzeysze, i dla tego nie tak dogodne rolnictwu, szczególniéy w stronach leżących bardziéy ku wschodowi, lubo udaie się ono aż do 130° długości, zima tęga, lato nieprzyjemne i prawie zawsze bywaią w nocy przymrózki.

Strefa ciepła leży między 57° a 40° szerokości zamyka w sobie następujące gubernie i obwody: kaukaską, taurycką, astrachańską, chersońską, ekaterynosławską, podolską, półtawską, kiowską, bessarabską, Dagestan, Szyrwan, Gruzję, ziemię dońskich Kozaków. W strefie téy panuje w ogólności, powietrze zdrowe, wiosna bywa przyjemna, lato długie, zima zaś wcale umiarkowana i krótka. Ziemia szczególniéy we wschodnich guberniach jest żyźna, wyiawszy tylko guber. taurycką, kaukaską, astrachańską i kirgiskie stepy, gdzie w niewielu tylko miejscach znayduia się grunta zdatne do uprawy.

Co się dotyczy wpływu klimatu na zwierzęta i rośliny, można powiedzieć, że Rosya w ogólności ma zdrowe powietrze, albowiem mało umiera, a ludność znacznie się powiększa. Z tém wszystkiém niepodobna, żeby na tak wielkiéy przestrzeni nieznaydowały się okolice szkodliwe zdrowiu mieszkańców. I tak w północnych stronach na brzegach lodowatego i ochotskie-

go morza, około Ochotska, w lecie powietrze napętnia gęste i szkodliwe wyziewy nabawiające mieszkańców szkorbutycznymi chorobami u dołu Siwaszy czyli zgniłego morza, powietrze jest zgniłe i wcale niezdrowe, równie też w stepach rozciągających się od rzeki Ural do Ob nawet do Dauryi, gdzie oprócz innych chorób panuje jeszcze tak nazwana *Syberyyska zaraza*; bardzo niebezpieczna dla koni i bydła rogatego. W stepach syberyyskich panują silne wiatry, niekiedy zimą zdarzają się wiatry *buranami* zwane, które częstokroć zasypują śniegiem ludzi i bydło. Pioruny w tych stronach nie są tak niebezpieczne jak winnych ziemiach, lecz zamiast tego dają się widzieć północne błyskawice z wielkim łoskotem. Trzęsienie ziemi zdarza się tylko w Gruzji, w altayskich i nerczyńskich górach, a naywięcej na półwyspie Kamczatce.

D) P Ł O D Y.

a) *Z Królestwa roślinnego*, zboże rozmaitego gatunku, rośliny strączyste, warzywo, konopie, len, rośliny farbiarskie, tytuń, chmiel, szafran nad rzeką Terek, wiele słonych roślin, gorczyca, trawa upaiająca, (pospolicie *kasz kara* zwana) mnóstwo jagód leśnych; liściowy i iglasty las, sosna syberyyska czyli cedr, iodła, swirka, brzoza, lipa, osina, olcha, dąb, iasion, topola. *Drzewa owocowe i krzewy* jako to: jabłka, gruszki, wiśnie, rosną obficie w średniej i południowej Rosyi. Brzoskwinie, morele, cytryny, drzewa granatowe, figowe, migdałowe i orzechy tureckie, rosną w Krymie. Winogrony rosną na półwyspie tauryckiej nad Terekiem,

w Gruzji w dole Donukoło Astrachania. Z gatunków krzewów owocowych pospolitsze w Rosyi maliny, porzeczka, poziomka, tróskawka, żórawina, bruśnica, czernica i niektóre inne.

b) *Z królestwa zwierząt*, bydło rogate, owce, konie rozmaitej rasy jako to: kurlandzkie, inflantzkie, ukraińskie, polskie, kaukazkie, kałmuckie, baszkirskie; świnie, jelenie, łosie, bawoły, zubry, dzikie osły, wielbłądy, mnóstwo zwierząt dostarczających rozmaitych futer, jako to: psy, koty mianowicie dzikie stepowymi czyli mamułami nazywane, rossomaki, szare i białe zające, szare i białe wilki, około Turuchańska i rzeki Kołomy, niedźwiedzie bure, białe nad morzem lodowatym, i czarne około rzek *Tunguzek* i pasma gór *stanowego*, nade wszystko wznacznęj ilości łowią się na półwyspie Kamczatce popielice, z których co do gatunku i dobroci naysłabsze są ochotskie, nerczyńskie, leńskie, i aldańskie; tumaki, kuny, rozmaitych rodzajów lisy, jako to: zwyczajne, korsaki, czarne, bure; rysie, bobry, górnostaie, rozmaitej dobroci sobole, lepsze z nich barguzińskie, olekmińskie, aldańskie, mianowicie iakutskie.

Zwierzęta wodne, iakimi są: foki, konie morskie, wieloryby, krowy morskie, koty morskie, wydry morskie, znajdują się w morzu północnym, i oceanie wschodnim.

Ryby. Morza, jeziora i rzeki obfitują w różne gatunki ryb, w morzu lodowatym, białym, kaspijskim, oceanie wschodnim i w jeziorach poławiają się: iesiotr wyż (*) (*accipenser huso*), iesiotr gwiazdziec (*accipenser stellatus*), ster-

(*) Gatunek ryby tej sowsie się po rosyjsku białuga.

let, węgorz, stynka, stokfisz, eglesin, flądra, śledzie, sigi, łososie, siewrugi, miętuzi, senda-
cze, cytry, somy, lipienie, barweny, leszcze,
ligi, szproty, salmoalbula, i mnóstwo rozmaitych
ryb we wszystkich jeziorach i rzekach.

Z ptastwa, oprócz domowego, cietrzewie,
głusce, gęsi, kaczki, iaząbki, orły, sokoły,
kuropatwy, dropie, kuliki, gatunek gęsi Er-
dredon zwany, którego puch wchodzi do handlu.

Z owadów, pszczoły, kantarydy czyli hi-
szpańskie muchy, iedwabniki, czerwiec, sarań-
cza znajduje się w stronach południowych i
w niektórych latach wyjada łąki i pola.

c) Z królestwa kopalnego, granit, porfir w
rozmaitych gatunkach, kwarc, iaspis, krzemień,
agat, krwawnik, opal, kryształ górny, topazy,
ametysty, hiacynty, granaty, rubiny, szafiry,
różnego rodzaju glina, labrador nad odnogą
fińską, mika w znacznej ilości na wyspie *soto-
wieckiej*, kamień lazurowy, marmur różnobar-
wny w Finlandyi i w górach uralskich, gips,
alabaster, nafta, siarka, sól, w rozmaitych ga-
tunkach, saletra, obficie żelazo i miedź, ma-
gnes, ołów, srebro, złoto, wiele skamieniałości
szczególnie tak zwane kości mamutowe nad
rzekami Wiluą, Leną, Arguną, Indygirką i Ko-
łymą, kości słoniowe na brzegach Tomy, Enis-
sey, blisko Krasnoirska drzewo skamieniałe.

Na tak wielkiej przestrzeni jaką zajmuje Rossya,
znajduje się też wiele wód mineralnych znanych
już ze swoich własności. Główniejsze są: źró-
dła wód koperwasowych czyli kwaśnych niedale-
ko miasta Ołoniec, znaiome źródło wód kwaśnych
i równające się co do swego dobroci najsławniey-
szym europejskim źródłom znajduje się przy
rzece Terek w guber. permskiej, oraz wody

lipeckie w gub. tambowskię. *Baldońskie* w guber.
kurlandzkiej. Siarczyste czyli gorące wody,
których źródła znajdują się na Wołdze przy
Sarepcie, a drugie pod Saratowem. Wody go-
rące znajdują się w górach kaukaskich koło rze-
ki Terek, znakomitsze z nich są kąpiele S. Pio-
tra i Pawła S. Katarzyny i S. Maryi.

E) LUDNOSĆ

Podług ostatniego popisu ludności w r. 1817 okazało się mieszczym płacących podatki, to jest: kupców, mieszczan i rolników . . . 17,950,137 (*)	
przypuściwszy tyleż płci żeńskiej więc wypadnie 35,900,274.	
dodawszy do tego: szlachty . . . 210,000.	
Duchowieństwa 200,000. (**)	
Urzędników i uwolnionych od służ- by żołnierzy 500,000.	
Siłę zbroyną morską i lądową li- cząc w to żołnierskie żony i dzieci 1,200,000.	
Koczujących w Rossyi 1,000,000.	
Królestwo Polskie 3,700,000. (***)	
Wielkie Xięstwo Finlandzkie . . 1,200,000.	
Bessarabią 300,000.	
przysiadając jeszcze opuszczonych w przeszłych popisach 700,000.	
Ogół 44,910,274.	

(*) Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St-Peters-
bourg, T. VII. p. 450.

(**) Ob. Statisticheskoe opisanie Rossiyskoy Imperii. Ziablowska-
ho. Tom I. str. 136.

(***) Ob. Jeografia wschodniej części Europy. Wrocław 1825.

Pzypuściwszy nadzwyczajną płodność i małą w porównaniu do niej śmiertelność wiedeńską tylko Rosyi, gdzie według podania niektórych Statystyków, umiera ze 40, a według drugich z 50 i 57 jeden tylko człowiek, liczba zaś nowonarodzonych w porównaniu do liczby umarłych przewyższa corocznie o 500,000. Na tęg zasadzie, powiedzieć można, że choćby nowonarodzeni przewyższali umarłych w tymże przeciągu czasu tylko o połowę, to jest o 250,000; od roku 1817 do 1826 mniej więcej z pewnością liczyć można do 50 milionów ogólnej ludności. (*)

a). *Stosunek ludności do przestrzeni ziemi.*

Z porównania ludności Rosyi do rozległości 310,000 ieograficznych □ mil ziemi, (**) iaką zajmuje w Europie i Azji, okazuje się że jest najmniej zaludnioną ze wszystkich państw europejskich, ponieważ w ogólności na jedną kwadratową milę wypadnie około 145 dusz; wyłącznie zaś na europejskie gubernie rozległe na

(*) Piotr W. w r. 1722 rozkazał wszystkim diecezjalnym archiereiom, ażeby dostarczali do Synodu szczegółowych wiadomości o liczbie zaślubionych, nowonarodzonych i umarłych. Wiadomości te, były początkiem zaprowadzenia ciąg metrycznych, których wydokonanie należy do czasów Katarzyny II. przez znanego w świecie uczonym Szecera; on bowiem nadał im szczególną formę, podług której rozkazano wszystkim Gubernatorom ażeby przedstawiali popisy ze swoich gubernii. Wyciągi robione w rozmaitych czasach z tych ciąg okazują; a). że stosunek męski do żeński jest iak 44 : 40. b). stounek nowonarodzonych do ogólnej liczby mieszkańców jest iak 1 : 25. c). liczba umarłych do żyjących iak 1 : 40. d). liczba szlubów do mieszkańców iak 1 : 100. e). liczba nowonarodzonych do liczby umarłych iak 16 : 10.

(**) Niedodaie się tu rozległości Królestwa Polskiego i kirgiskiego stepu.

80,000 kwadratowych mil, będzie na każdą 525. Na syberyjskie zaś mające rozległości 230,000 m. k. wypadnie na jedną milę 13 dusz. Lecz ogólny stosunek ludności w tak ogromnym państwie jest niedostateczny; dla dokładniejszej więc o każdej gubernii wiadomości, kładziemy następną tabelę. (*)

Gubernie	Obszer- ność każdey guber. w □ milach	Liczba mie- szkańców w każdej gubernii.	Ilość dusz na każdą □ milę.
Kaługa	395	986,946	2498
Tul	494	1,115,000	2234
Moskiewska	474	946,784	1997
Półtawska	875	1,625,000	1857
Kurska	770	1,424,000	1849
Riazańska	613	1,087,790	1774
Podolska	780	1,297,787	1664
Orłowska	755	1,228,200	1627
Czernihowska	850	1,260,000	1482
Jarosławska	691	992,994	1437
Słobodzko-Ukraińska	750	1,030,000	1373
Mohilewska	868	1,000,000	1267
Włodzimirska	879	1,005,132	1257
Białostocki obwód	160	200,000	1250
Kiiwska	865	1,066,198	1227
Tambowska	1,072	1,266,700	1182
Smoleńska	1,008	1,190,000	1180

(*) Ob. Statyst. Ziablowskiego T. I. str. 146. — Wykaz ludności na tabeli jest odpowiedni wykazowi z roku 1815. Dziś stosunek ludności w każdej z tych gubernii bez wątpienia jest większym. Dla niedostatku zaś nowszej szczegółowej w tym przedmiocie wiadomości, tę z dzieła wspomnianego przytaczamy.

Guberniie	Obszer- ność każdey guber: w ☐ milach	Liczba mie- szkańców w każdej gubernii	Ilość dusz na każdą ☐ milę
Penzeńska	778	862,455	1109
Niżegorodzka	961	1,042,930	1085
Twerka	1135	1,200,825	1056
Witebska	795	828,800	1042
Kazańska	1044	1,049,090	1005
Wołyńska	1300	1,212,846	933
Mińska	1400	1,205,200	857
Wileńska	1319	1,100,000	834
Woroneżska	1432	1,180,800	824
Grodzińska	925	753,000	814
Ekaterynosławska	860	666,163	777
Inflantska	938	715,400	762
Pskowska	1045	782,000	748
Symbirsk	1402	1,017,710	718
Sanktpetersburgska	850	600,000	706
Kurlandzka	780	510,000	654
Estlandzka	404	263,300	651
Bessarabski obwód	500	300,000	600
Kostromska	1807	1,013,640	514
Wiatska	2280	2,120,190	491
Gruzja	1000	371,200	371
Nowgorodzka	2500	765,773	306
Chersońska	1400	370,430	264
Finlandyja	4580	1,200,000	262
Saratowska	4500	883,600	205
Permska	3955	113,238	187
Orenburgska	5626	787,648	140
Tauryska z ziemią czar- nomorskich Kozaków	2026	254,931	125
Wołogodzka	8400	702,900	84

Guberniie	Obszer- ność każdey guber: w ☐ milach	Liczba mie- szkańców w każdej gubernii	Ilość dusz na każdą ☐ milę
Ołoniecka	3495	245,238	70
Kaukazka	1750	122,400	70
Ziemia dońskich Kozaków	3600	250,000	69
Tobolska	28500	550,000	19 $\frac{1}{3}$
Astrachańska	4000	76,000	19
Archangielska	12000	210,000	17
Tomska	56924	434,800	7
Irkutska	124,460	500,864	4
Wyspy wschodniego oce- anu i Amerykańskie osady	3000		

Tabella ta dostatecznie przekonywa, że wie-
le z tych gubernii które są położone w umiar-
kowaney strefie, wyrównywiają najludniejszy
obcych państw prowincjom, inne zaś z przyczy-
ny ostrości klimatu i nieurodzajności ziemi ni-
gdy niemogą być więcej zaludnione. Wkoń-
cu są też i takie gubernie które zaczynają cier-
pieć niedostatek ziemi. Najludniejsze w Ros-
yi gubernie leżą między 48 i 56° szerokości
a 42 i 63° długości. Od 55 do 60° szerokości
ludność jest dosyć znaczna. Na południe zaś
od 48 do 40° w ogólności mówiąc ludność jest
ubogą, dla tego, że strony te, zajmują prze-
strzeń piaszczystą i bezwodną, tak dalece że nie-
tylko do rolnictwa nie są zdadne, ale nadto i
dla chowu bydła nie dogodnie. Co się tyczy
półwyspu Krymu i okolic Kaukazu, sądząc stoso-
wnie do klimatu i urodzajności ziemi, te są

sposobne do znacznego zaludnienia. W Syberyi zaś wyiawszy nawet i sposobne do zaludnienia okolice, iakiemi są południowe iéy strony, które bardzo nieludne, tém więcéy zaś północne, z przyczyny surowości klimatu, prawie zupełnie puste.

F) MIESZKAŃCY ROSSYI.

Mieszkańców zaludniających Rosyą dzielią powszechnie na pięć głównych pokoleń, to iest: na sławiańskie, fínskie, tatarskie, mongolskie, i manżurskie, a oprócz tego dodają narody których pochodzenie dotąd ieszcze nie iest wiadome.

a) Narody sławiańskiego pokolenia.

Rosyianie panujący naród w państwie rosyyskiem. Do tegoż pokolenia odnoszą się Kozacy, którzy się dzielią na dwa główne pokolenia znane pod imieniem: *dońskich i matorosyyskich*. Od pierwszych pochodzą: *terekscy* czyli *grebeńscy*, *wołgscy*, *orenburgscy*, *uralscy i syberyyscy*. Od drugich biorą początek, *czarnomorscy*, *słobodscy*, i *czuguiewscy*.

Dońscy Kozacy.

Pod czas panowania Tatarów w Rosyji znaczna liczba Kozaków osiadła nad Donem i założyli miasto zwane *Dońsk*. W. X. Jan III. zrzuciwszy iarzmo Tatarów, żyjących w rozmaitych miejscach Kozaków, w celu zabezpieczenia granic państwa od tatarskich napadów przeniósł na Don. Od tego czasu liczba dońskich Kozaków tak znacznie się powiększyła, iż w roku 1569 za pomocą wezwanych 5,000

zaporogskich Kozaków (*) nad Dnieprem zamieszkałych pod przewodnictwem ich xiecia Michała Wiszniowieckiego wielkie nad Turkami otrzymali zwycięstwo. Z tych tedy wezwanych Kozaków znaczna część została nad Donem i założyła miasto *Czerkask*, wktórem żyli bezzennie przez czas długi, lecz sprzykrzywszy sobie życie podobnego rodzaju, zaczęli na wzór pierwiastkowych dońskich Kozaków żenić się i w obyczajach bardziéy się do nich stosować, bliżskie zaś iednych z drugimi stosunki, zamienili przybylców *Zaporogskich i Dońców* w ieden prawie naród, którego *Czerkask* był główném miastem. Częste zamieszania w Rosyji iuż to z przyczyny zatargów domowych, iuż z powodu napadów nieprzyjacielskich, powiększały liczbę przychodniów, których dońscy Kozacy przyjmując bez różnicy, licząc dziś przeszło 250,000 oboiéy płci, z liczby téy w roku 1815. 35,000 odbywało woyskową służbę.

W terazniejszym stanie Kozacy dońscy, zostają pod zarządzeniem woyskowej kancelaryi, w którey przyduie ataman, z dwoma stałemi członkami i czterma assessorami co lat trzy obieranymi. Kancellarya woyskowa (Woyskowaia Kancellarya) dzieli się na trzy ekspedycye, to iest: na woyskową, cywilną, i ekonomiczną.

(*) Zaporogscy Kozacy. wzięli początek w XIII. wieku; siedziby ich były nad Dnieprem, naczelne miasto nazywało się *Czerkask*. Zczasem liczba ch znacznie się powiększyła i oprócz tego miasta założyli ieszcze *Kanew*, *Czehryn* i inne, lecz po zburzeniu *Czehryna* przez Turków, przenieśli się poniżej Dniepra, że zaś siedziby ich były za *porogami* (czyli kataraktami) przeto ich nazwano zaporogskimi. Piotr I za połączenie się z Mazeppą i Karolem XII. królem szwedzkim, rozproszył ich siedziby, lecz w roku 1733. znówu byli przyięci i pozostali w swoich domach aż do zupełnego za buntownicze zamysły zniesienia przez Katarzynę II. w r. 1775.

Oprócz woyskowej kancelaryi są ieszcze inne pomnieysze rządowe wydziały do roztrząsania spraw granicznych, cywilnych, kryminalnych i policyynnych, od decyzyi tych wydziałów służy appellacya do naczelnéj władzy woyskowej. Przedtem wszyscy Kozacy byli między sobą równi, i lubo wczasie wojny, mieli swoich starszych i zwierzchników, z tem wszystkiem w pokoiu, każdy taki zwierzchnik był równy co do stopnia z innemi Kozakami. Od roku zaś 1770 podczas wojny tureckiej, zaczęto starszynie dawać stopnie i ordery tak iak w regularném woysku, co i dotąd pozostało.

Grebeńscy czyli terekscy Kozacy. Pod tém imieniem rozumieć potrzeba żyjących nad rzeką Terek około gór kaukazkich. Pochodzą od Kozaków dońskich, osiedli zaś w tych stronach za panowania Jana Wasilewicza groźnego w r. 1569 unikając kary za rozboje iakich się dopuszczali na Donie i morzu kaspijskiem z atamanem swoim Andrzejem. Dziś zostają pod rozkazami atamana, trudnią się rolnictwem i chowem trzód, biegłość wsztuce wojennej zjednala dlanich u sąsiednich narodów wielki szacunek.

Wołgscy Kozacy. Wysyłani byli z rozkazu rossyjskich Monarchów w okolice Czarnoiarsku, Saratowa, i wdół nad Wołgę dla strzeżenia granic od napadów koczujących ludów; w tych więc stronach obrawszy stałe siedziby, na zawsze pozostali. Część wołgskich Kozaków nazywa się *dubowskiemi* i *astrachańskimi*.

Orenburscy Kozacy, mieszkają nad rzekami Samarą Ują i Uralem, począwszy od Górno Uralaska aż do ileckiej twierdzy.

Uralscy, (dawniej iaickimi zwani) żyją nad rz. Uralem, od uścia rz. Ilek aż do morza kaspijskiego. Ludność ich wynosi do 30,000 zostają pod zarządzeniem kancelaryi, która się dzieli na woienną i cywilną ekspedycye. W kancelaryi przyduie ataman; w sprawach poczęści woyskowej zależą od inspektora orenburskiej Inspekcyi, a zaś w cywilnych od orenburskiego gubernialnego rządu.

Syberyjscy Kozacy, powstałi w końcu XV wieku, podczas podbicia Syberyi przez Ermaka Tymofiejewa. Jedni z nich mieszkają na pograniczu syberyjskich gubernii, drudzy w znacznej liczbie przenieśli się na półwysep Kamczatki. Ludność ich wynosi do 50,000 trudnią się rolnictwem i chowem bydła.

Małorossyjscy Kozacy ()*

W wieku XV. kiedy Tatarowie opustoszyli księstwo kiiowskie, w ówczas przyległości jego wraz z samem miastem przeszły pod panowanie Litwy, a zaś Ruś czerwona do Polski. Wielu z tamecznych mieszkańców uciskani przez nowych władców, zostawiwszy pierwiastkowe mieszkania przechodzili do czerkaskich Kozaków. Z tych bezżenni przychodnie łącząc się z czerkaskiemi składali iedno ciało, a zaś żonaci siedląc się około ich miasteczka pod warunkiem odbywania im niektórych powinności, znajdowali w nich obrońców. Wpoczątku XIV. wieku kiedy i Małorossya przeszła pod panowanie Litwy, a później Polski, i tameczni mieszkańcy zaczęli bydlę srodze przez nich przesładowani, w ówczas wielkimi gromadami zaczęli

(*) Ob. Stat. Ziablowskiego, T. I. str. 114.

li oni przechodzić do swoich iednoziemców, i wkrótce liczba ich tak znacznie urosła że do rzeki Bug i uyscia iego rozpostrzenili swoje osady. Wszyscy mieszkańcy téy ogromney przestrzeni z przyczyny częstych nabiegów tatarskich i polskich, będąc zawsze wpogotowiu, tak przywykli do spraw wojennych, że iuż nieobawiali się, ani pierwszych ani ostatnich. Królowie polscy chcą ich przeciągnąć na swoją stronę, nadali im liczne przywileie, między innemi Stefan Batory zniewolił ich do wystawienia wśród siebie 6 pułków, i nadał im osobnego naczelnika Hetmana, który zarządzał sprawą wojenną; co się zaś tyczyć mogło spraw cywilnych, Kozacy zależeli od wojewody kiiowskiego. Ustanowienie to, było pierwszym rozdzieleniem ich od zaporogskich Kozaków. Pozostali u dołu Dniepra Kozacy, coraz bardziéj umniejszając się, nakoniec ciągłemi napady Tatarów zupełnie osłabieni, zaczęli wracać się w górę Dniepru do pierwiastkowych swoich osad, a przez co i liczba wezwanych przez Stefana Batorego, wporównaniu pierwszy znacznie urosła. Lecz Polacy nie przestając prześladować pod rozmaitemi widokami Małorossyan, do tego stopnia ich przywiedli, iż ci połączywszy się z zaporogskimi pod przewodnictwem Hetmana Bogdana Chmielnickiego, po wielu krwawych boiach wybili się z pod władzy polskiéy i w roku 1655 poddali się rossyjskim Monarchom. W tym to czasie, liczono iuż przeszło 40 tysięcy Kozaków i następcy Chmielnickiego małorossyjscy Hetmani, byli przewodnikami tak w cywilnych iako też wojennych sprawach. Tym więc sposobem odłączywszy się od Polski Kozacy, w nagrodę ich zasług

zasług otrzymali rozmaite przywileie, których z małą przemianą stosownie do okoliczności do dnia dzisiejszego używają. Od nich biorą początek:

Czarnomorscy Kozacy zamieszkali na wyspie Taman i całej przestrzeni między azowskiem morzem a rzekami Eem i Kuban, aż do uyscia wpadaiący doń rzeki Łaby. Liczba mieszkańców płci męzkiéy dochodzi do 15,000 dusz, podzieleni są na rozmaite oddziały, które wspólnie ze swoim atamanem podlegają zwierzchnictwu wojennego tauryckiego gubernatora.

Słobodzcy Kozacy, pod czas zatargów małorossyjskich Kozaków z Polakami, w znaczney części przeszli z zachodniego na wschodni brzeg Dniepra, i osiedli w okolicach Kiiowa i Białogrodu.

Wpóźniejszym czasie za pomnożeniem się liczby, brano ich do liniowych pułków znanych pod imieniem słobodzkich. Dziś słobodzcy Kozacy żyją w słobodzko - ukraińskiéy gubernii. Od nich biorą początek *czuguiewscy* Kozacy mieszkający w mieście Czuguiew i po wsiach do niego należących.

P o l a c y,

Po Rossyanach są nayliczniéyszy, mieszkają w Królestwie Polskiém; w guber: witebskiéy, mohilewskiéy, wileńskiéy, grodzińskiéy, mińskiéy, wołyńskiéy, kiiowskiéy, podolskiéy i w obwodzie białostockim.

Podobienstwo między ięzykiem sławiańskim, starowendskim i letskim, niemniéy też podobienstwo starożytnéy mitologii tych narodów, dało powód niektórym Etnografom do wywodu łotewskiego pokolenia od Sławian, mieszcząc

w to Łotyszów czyli Lettów, osiadłych w kurlandzkiej i inflanckiej gubern. niemniej też Litwinów, znajdujących się w gubern. wileńskiej, mohilewskiej, mińskiej, i grodzieńskiej.

b). *Narody fińskiego pokolenia.*

Właściwie tak zwani, *Finni*, sami nazywający siebie *Syoma-Laynen*, od Rosyan zaś zwani Czuchoncami i Maymistami, żyją w Finlandyi, w gubern. petersburskiej, około Iżorcy lub Ingry, (stąd zowią ich niekiedy Iżorcami lub Ingrami) i około Wałdaia i Bieżecka.

Esty lub *Estlandczycy*, żyją w estlandzkiej i częścią w inflanckiej gubernii.

Liwy czyli *Liwończycy*, w niewielkiej liczbie mieszkają na angerskich brzegach w Kurlandyi, nad rzeką Salis, i w inflanckiej gubernii. Wszyscy są wyznania luterskiego.

Lopary, mają siedziby w kolskim powiecie w archangielskiej gubern.: naród koczujący, utrzymuje się z rybołówstwa i polowania.

Piermiacy mieszkają w gubernii permskiej.

Zyranie żyją w wołogodzkiej gubern. nad rzekami, Wyczegdą, Wymą i Sysolą. Oni zarówno z Permiakami wyznają greko-rosyjską wiarę; w obyczajach i w domowym pożyciu mało się różnią od Rosyan.

Wotiacy, mieszkają w gubernii wiatskiej, kazańskiej i częścią w orenburskiej.

Mordwa znajduje się w rozmaitych stronach niżegorodzkiej, kazańskiej symbirskiej, penzeńskiej i orenburskiej gubernii. Naród ten dzieli się na dwa pokolenia; na *Erzian* i *Mokszan*. We wszystkim są podobni do Wotiaków, Czeremisów, i Czuwaszów; wszyscy prawie są chrześcijanie.

Czuwasi żyją w gubern. niżegorodzkiej, symbirskiej wiatskiej, i orenburskiej.

Czeremisi mieszkają w gubern. niżegorodzkiej, kazańskiej, symbirskiej, wiatskiej, orenburskiej. Dyalekt mowy wspomnianych dopiero czterech narodów, jest z powinowacony z językiem tatarskim; dyalekt wotiański zaś najbardziej się zbliża do fińskiego. Co się tyczy dyalektu Czuwaszów, ten tyle jest podobny do tatarskiego, że mówiących nim można uważać prawie, jako jednego z Tatarami pokolenia. Zwyczaje i obyczaje tych narodów bardzo się zbliżają do tatarskich. W ogólności mówiąc, są oni dobrzy rolnicy, w niektórych stronach trudnią się nawet około pasiek, w innych zaś łowy są jedynym sposobem ich utrzymania się. Większa część wyznaje wiarę chrześcijańską, reszta zaś są bałwochwálcy.

Wogulicze, żyją po obu stronach północno-uralskiego pasma, około rzek Kołwy, Wysery, Tawdy i innych w gubern. permskiej i tobolskiej. Utrzymują się z rybołówstwa i polowania; mało się trudnią rolnictwem i chowem bydła. Jedni z nich są chrześcijanie, drudzy zaś bałwochwálcy.

Ostiacy, większa ich część mieszka między Tomskiem i Narymem, i zowią się *obskimi*, bardziej zaś ku północy posunięci, mają nazwisko *berezowskich*. Chociaż dyalekt ich języka jest fiński, z tem wszystkiem tak się między sobą różnią, że zaledwie jedni drugich rozumieją. Główniejszym ich przemysłem jest rybołówstwo, niektórzy utrzymują ielenie, inni zaś trudnią się polowaniem. Po większej części są bałwochwálcy.

Niektóre z wspomnianych narodów, mianowicie Czuwasi, Czeremisi, Wotiacy i Tataro-

wie połączywszy się wspólnie z sobą, utworzyli w 16 wieku mieszaninę Narodów, znaną pod imieniem *Teptiar* (zbiegły naród), i przenieśli się do orenburskiej guber. gdzie wraz żyją z Baszkirami.

c). *Narody tatarskiego pokolenia.*

Do tego pokolenia, które po sławiańskiem jest najliczniejsze, następne należą plemiona:

Tatarowie kazańscy i orenburscy, mają swoje siedziby w wielu miejscach kazańskiej i orenburskiej guber. mianowicie zaś w Kazaniu, Ufie, Orenburgu, Kasimowie i w innych miastach i osadach.

Krymscy Tatarowie żyją w gub: tauryckiej.

Syberyjscy Tatarowie, na wiele drobnych pokoleń podzieleni, mieszkają w tobołskiej gub: i poniżej rz. Toboły, dla tego zowią się *tobolskimi*; żyjący zaś po obu stronach rz. Tomy w tomskiej gub: zowią się *tomskimi*; zamieszkali w bliskości miasta Kuznieck, mają nazwisko *kuznieckich*. *Albińscy* mieszkający powyżej rz. Tomy. *Barabińscy* biorą nazwisko od *barabińskiego* stepu. *Kaczyńscy* mieszkają nad rzekami: Enisey, Kacza i Abakan. *Czułymscy* nad rz. Czułymą. *Sagajcy* około *abakańskiego* stepu. Wszyscy w ogólności syberyjscy Tatarowie, w dyalektach swoich mają mniej lub więcej podobieństwa do języka tatarskiego. Europejsko Rosyjscy Tatarowie wyznają wiarę mahometanską, syberyjscy zaś po większej części są bałwochwalcy. Tatarowie zamieszkali po miastach, trudnią się rękodzielami, żyjący zaś po wsiach rolnictwem. Syberyjscy mają stałe mieszkania i trudnią się rolnictwem, szcze-

gólniej zaś barabińscy, wielu z nich jednak koczuje.

Jakuci, zowią sami siebie *Soch*; mieszkają w guber. irkuckiej, po obu stronach Leny, od uścia Olekmy do morza lodowatego, na wschód zaś siedziby ich rozciągają się do odnogi penzyńskiej i rz. Kołomy, a na zachód do Anabary. Zewnętrzna postawa, język i obyczaje pokazują, że pochodzą od Tatarów pomieszanych z Mongołami. Wszyscy są bałwochwalcy. Jakuci są najliczniejsi między syberyjskimi narodami. Opłacających podatki liczą 55,000 dusz. W stronach północnych utrzymują małe stada ieleni, w południowych zaś mają konie i bydło rogate. Wlecie trudnią się rybołówstwem, zimą zaś polowaniem.

Nogajcy czyli *Nogajscy Tatarowie*, dzielą się na cztery główne hordy, to jest: na *edyzańską*, *dżemboitugską*, *edyskuską* i *budżakską*. Koczują w stepach między azowskim morzem, i rzekami znanymi pod imieniem mlecznych wód, tudzież rzeką Berdą. Znajdują się też *nogajscy Tatarowie* w Astrachaniu i w niektórych sąsiedzkich wsiach. Jedną z hord *nogajskich Tatarów* zowiąca się *Kundurau*, koczując poniżej rzeki Achtuby. Tatarowie zaś osiedli między mlecznymi wodami i azowskim morzem, z przyczyny przedsięwziętych od Rządu w r. 1812 skutecznych środków, wyjąwszy małą liczbę, zaniechali już koczujące życie i zaczęli osiadać po wsiach, oddając się rolniczemu zatrudnieniom.

Kumjcy, koczują po nad rzeką Sunżą.

Truchmency, koczują w zachodniej stronie morza kaspijskiego i po nad rzeką Kumą.

Baszkirowie, nazywający siebie *Baszkurt*, to

iest pszczelnicy, żyją po rozmaitych miejscach orenburskiéy gub. szczególniéy zaś około rz. *Białej, Isety i Ural*, przedtém byli oni koczującym narodem, teraz tylko w lecie koczują z trzodami, zimę zaś przepędzają we wsiach, wielu trudni się uprawą roli.

Kirgisowie czyli *Kirgis-Kaysacy*. Naród ten koczuię w rozległych stepach, leżących na południe między rzekami Ural, Irtysz i kaspijskiém morzem. Dzielią się oni na trzy hordy: na wielką, średnią i małą; wszystkie trzy za poddaniem się w roku 1818 wielkiey hordy, uznają dziś nad sobą zwierzchność rosyjskiego Monarchy. Są wyznania mahometańskiego. Chów bydła iest iedyném ich zatrudnieniem.

Teleutowie, czyli białe Kałmuki, żyją w guber. tomskiéy nad rz. Tomą około Kuzniecka. Niektórzy z nich przyjęli chrzest, pozostali zaś, są iuż mahometanie iuż bałwochwalcy.

d). *Narody mongolskiego pokolenia.*

Pod właściwém imieniem Mongołów, znajduie się w Rosyi niewielki naród składający się ze 6,000 dusz męzkich, koczujący w gobijskich stepach i na południu od miasta Selinginsk po nad rzeką Selengą. Wszyscy są lamickiego wyznania; chów bydła iest główną gałęzią ich przemysłu.

Kałmucy, zowiący siebie *Derben-Oret* (to iest połączeni) dzielią się na cztery pokolenia: na *Choszotów, Ziungorów, Derbetów i Torgautów*; Choszoty znajdują się w Tybecie. Ziungory koczują w ziungorskim stepie, na południu tomskiéy guber. Rosyjscy Kałmucy składają się naywięcey z Derbetów i Torgautów, koczują między Donem i Wołgą w stepach eno-

taiewskiego, astrachańskiego, mozdokskiego, i stawropolskiego powiatów, gdzie im iest wyznaczono 10,340,000 dziesięcin (*) dla koczowania. Mówią dyalektem mongolskim i są wyznania lamickiego. Głównym ich przemysłem iest chów owiec i koni. W roku 1812 liczono unich 13,287 wozów. Niektórzy przyjęli wiarę chrześciańską i mieszkają w stawropolskim powiecie w symbirskiéy gubernii.

Buriatowie, koczują około ieziora Baykał i na wyspie Olchonie; zajmują się szczególniéy chowem trzód, niedawno zaczęli trudnić się rolnictwem. W roku 1815 płacących podatki było 72,138 dusz. Wszyscy są prawie wyznania lamickiego.

e). *Narody manżurskiego pokolenia.*

Do tego pokolenia należą Tunguzy, iako iedno-plemienny naród z panującymi dzisiay w Chinach Manżurami i Daurami; mieszkają w stronach po nad rz. Amur. Koczują w obszer-nych, górzystych i lesistych pustyniach, rozciągających się około rzek Tunguzek i nad Leną, na północ do iakutskich osad; na wschodnich i północnych brzegach Baykała; w Dauryi aż do rz. Amur, i poniżej nad brzegami ochotskiego morza do Koriakow, gdzie zowią ich Łamatami. Utrzymują się po większey części z chowu ieleni, częścią zaś z rybołówstwa i polowania; wszyscy są bałwochwalcy. W r. 1815 płacących podatki było 22,354 dusz.

(*) Dziesięcina, miara kwadratowa: na włokę litewską o 30 morgach, idzie 19 1/2 dziesięcin.

f). *Narody, których pochodzenie nie jest wiadome.*

Tu się odnoszą *Samoiedzi* koczujący od rz. Peczory nad brzegami lodowatego morza do rz. Enisey, mieszkają w guber. archangielskiéy, tobołskiéy i tomskiéy. Do tego pokolenia należą także pomniéjsze syberyyskie narody, które z nimi co do obyczajów i mowy są podobne, iako to:

Koybałowie; mieszkający nad rz. Enisey; *Soioty* na górach saiańskich, *Mutory* nad rzekami *Ob*, *Enisey* i *Tulá*. *Juraki*, nad temiż rzekami. *Karogasy* w powiecie aldyńskim. Wszyscy są bałwochwalcy. *Samoiedzi* utrzymują się z ielenich stad i rybołówstwa.

Jukagirowie, koczujący nad brzegami lodowatego morza od rzeki Jany do Anadyra. Liczono do 500 dusz płacących podatek skarbowi.

Koriacy, mieszkają około penzyńskiej odnogi na północ ku rzece Anadyr i na południe półwyspu Kamczatki; iedni z nich zowią się *osiadłemi* i trudnią się polowaniem, drudzy nazywają się *ieleniami*, gdyż utrzymują się z ielenich stad, wszyscy są bałwochwalcy. Płacących skarbowi podatki liczono 1224 dusz.

Czukczowie, narod dziki i gruby, żyje między Kowymą i Anadyrem aż do czukotskiego przylądku, trzymają się lamickiego wyznania.

Kamczadałowie, mieszkają w południowej stronie półwyspu Kamczatki, trudnią się szczególnie rybołówstwem i polowaniem; wielu przyjmuje służbę na okrętach rossyyskich. Płacących podatek w r. 1815 liczono tylko 1347.

Kurylcy, żyją na wyspach kurylskich i w południowej stronie Kamczatki. Lubo z wielu

względów podobni są do Kamczadałów, iednak co do zewnętrznej postawy, nietylko od nich lecz i od innych syberyyskich narodów różnią się długimi czarnymi brodami; a oprócz tego więcej są od drugich uobyczajeni.

Aleuci żyją na wyspach które się rozciągają od wschodniego brzegu Kamczatki aż do Ameryki, z tych iednak niektóre wyspy bywają częstokroć wcale niezaludnione, z przyczyny, że ci wypiarze nie mają stałego mieszkania lecz z iednej na drugą wyspę przenoszą się. Są oni wyznania lamickiego.

Do wyliczonych dopiero narodów, dodają ieszcze mieszkańców Gruzyi i inne pomniéjsze pokolenia żyjące na szczytach gór kaukaskich, które uznają nad sobą władzę rossyyskiego Monarchy: znaczniejsze są: *Czerkiesi* czyli *Kabardynczy* zamieszkali nad większą i małą Kabardą, w dół po nad rzeką Kuban. Niektóre abchaskie plemiona iako to: *Ossy* lub *Osetyńcy*, zamieszkali w średniej części gór kaukaskich; *Kistońcy* lub *Kisty*, *Lezgińcy* i *Czeceńcy*.

Oprócz tych wszystkich narodów iest także niemało mieszkańców, należących do rozmaitych główniejszych europeyskich lub azyatyckich pokoleń, którzy osiadłszy w Rossyi używają swobód religijnych tudzież wszelkich praw i przywilejów wspólnych wszystkim poddanym rossyyskim. Tu się odnoszą:

Niemcy, z pomiędzy wszystkich innych najliczniejsi, mieszkają w guber. kurlandzkiéy, inflantskiéy estlandzkiéy i w stolicach, niemniej też w innych miastach. Oprócz tego znajduje się w znacznej liczbie w rozmaitych koloniach w guber. saratowskiéy, ekaterynosławskiéy, chersońskiéy, tauryckiéy, kaukaskiéy, wo-

roneżskiéy i w obwodzie bessarabskim. Wogólności wszystkich Niemców mieszkających w Rosyi liczą do 150,000 dusz.

Szwedzi, znajdują się po większey części w wielkim księstwie finlandzkim i na niektórych wyspach bałtyckiego morza.

Duńczycy, w niewielkiéy liczbie mieszkają na wyspach Worms i Gros-Roog.

Ormianie, są w guber. astrachanskiéy, moskiewskiéy, petersburgskiéy, naywięcéy, zaś w ekaterynosławskiej w mieście Nachiczewan, i w niektórych koloniach założonych około tegoż miasta.

Grecy, mieszkają w Nieżynie, Moskwie, Odesie, Taganrogu, Teodozii i w Sankt-Petersburgu.

Oprócz wymienionych dopiero narodów, znajdują się wznaczney liczbie, po większych i nadmorskich miastach; Francuzi, Anglicy, Włosi. W Astrachaniu mieszkają Indyanie, w gubernii tobolskiéy i tomskiéy Bucharczycy. Żydzi zajmują wschodnie Rosyi prowincye. *Cyganie*, przedtém włóczący się po całym państwie, dziś muszą obierać stałe pomieszkanie z przyczyny że powinni opłacać skarbowi podatki zarówno z innemi mieszkańcami kraju.

USTAWY DOTYCZĄCE SIĘ PAŃSTWA.

A) OBRAZ RZĄDU I NASTĘPSTWO NA TRON.

CESARSTWO Rossyyskie iest samowładne. Monarcha Rossyyski iest nieograniczony Pan i Władzca; w osobie swoiéy zamyka wszystkie gałęzie naywyższéy władzy, i iest iedynym Prawodawcą. W zarządzeniu Państwa może zrobić wszelkie odmiany iakie tylko osądzi za potrzebne dla iego dobra. On iest Głową greko-rossyyskiego kościoła.

Następstwo na tron iest successyynne dla oboiéy płci, iak się to okazuje z naywyższego aktu Cesarza Pawła I. o następstwie i doyscia następcy tronu do pełnoletności, wydanego 5 kwietnia 1797 roku. Wakcie tym, między innemi wyrażeno: iesli osoba żeńska wstąpiwszy na tron, póydzie lub iest zamężną, wówczas małżonek iéy niema się uważać iako panujący, lecz mu tylko oddają się honory właściwe żonom panujących.

W przypadku małoletności następcy, ustanawia się Rząd i opieka do wieku pełnoletniego. Panujący wyznacza rządcę i opiekuna dla małoletniego następcy tronu, iesliby zaś takowe rozporządzenie nienastąpiło, w ówczas Rząd państwa i opieka następcy, zostawione są oycu lub matce (wymuią się od tego oyczym lub ma-

cocha) w niedostatku zaś i tych, zastępują miejsce bliżsi do następstwa obojczy płci krewni, pełnoletność innym panującym osobom obojczy płci naznacza się lat 20. Słabość umysłu chociażby czasowa, wstąpienie wdów w powtórne małżeństwo pod czas zarządzenia i opieki są prawne przyczyny usuwające od Rządu i opieki. Rządzący dodaje się Rada, bez której Rządca i Rada bez niego nic działać niemoga. Rada zaś do opieki zgoła nienależy.

B) T Y T U Ł.

Monarchowie rossyjscy do roku 1547, mianowali się wielkimi książętami, w tym zaś roku Jan Wasilewicz IV. zaczął się nazywać Carem i Samowładzą Wszech Rosyi. Piotr W. w roku 1721 przyjął ofiarowany mu tytuł Cesarza od Senatu i Duchowieństwa w imieniu całego narodu. Wielki tytuł dziś używający się, jest ten:

My z Bożej łaski — Cesarz i Samowładza wszech Rosyi, Moskwy, Kiiowa, Włodzimirza, Nowgorodu, Car Kazanu, Car Astrachanu, Król Polski, Car Sybirski, Car Chersonsko-Taurycki, Pan na Pleskowie, i Wielki Xiąże Smoleński, Litewski, Wołyński, Podolski i Finlandzki, Xiąże Estoński, Inflantski, Kurlandzki, Semigalski, Zmudzki, Białostocki, Karelski, Twerski, Ingorski (*), Permski, Wiatski, Bułgarski i innych; Pan i W. X. Niższego Nowgorodu, Czernihowski, Riazański, Połocki, Rostowski, Jarosławski,

(*) Pod imieniem dawniej Ingoryi, rozumie się wschodnią część dzisiejszej archangielskiej gubernii, poniżej rzeki Wielkiej-Peczory.

Biało-Ozerski, Udoryyski (*), Obdoryyski, (**) Kondyyski (***). Witebski, Mścislowski, Panujący nad całą stroną północną. Pan Iweryi (****), Kartanii, Georgii i Kabardy, Xiąże udzielny i panujący nad Xiążętami Czerkasów, Górskich i innych, Następca Norwegii, Xiąże Szleswicko-holsztyński, Stormaryi, i Dyttmarsen, Oldenburgski, etc. etc. etc.

Tytuł ten, wzmiankuje się tylko w traktatach, dyplomatach i bardzo ważnych skarbowych papierach, w innych zaś wypadkach, używa się następny: — My z Bożej łaski Cesarz i Samowładza Wszech Rosyi etc. etc. etc.

Co się tyczy tytułu innych osób Cesarskiego domu; osoby męskie mianują się Wielkimi Xiążętami, osoby zaś żeńskie Wielkimi Xieźnami. Oprócz tego Cesarz nadaie Wielkim Xiążętom za szczególne zasługi, poniesione dla dobra kraju, tytuł Cesarzewicza.

Monarchowie rossyjscy przy wstąpieniu na tron, koronują się i namaszczają się w stołecznym mieście Moskwie.

C) H E R B P A Ń S T W A.

Dawni Rossyjscy Xiążeta po przeniesieniu stolicy do Moskwy, przyjęli i używali herb moskiewski, wyobrażający w czerwonym polu iędzica na białym koniu. W. X. Dymitr Iwanowicz doński otrzymawszy zwycięstwo nad Ma-

(*) Udorya w archangielskiej guber: w dole rzeki Mezeni.

(**) Obdorya, strona po nad rz. Ob, dzisiejszy berezowski powiat w guber. tobolskiej.

(***) Kondya, nad rz. Kondą, wpadającą do Irtyżu.

(****) Iwerya czyli Iberya, granicząca z dawną Kolchidą; pod tem nazwiskiem rozumie się dzisiejsza Imercyja, Guriel, Kachecya, i część Mingrelii czyli dawniej Kolchidy.

maiem chanem tatarskim (*), dodał jeszcze smoka którego ieżdzieć siedząc na koniu dzida przebił. W późniejszym czasie Jan III. Wasilewicz poiawszy Zofią księżną grecką, córkę Tomasza Paleologa brata Konstantyna ostatniego z Cesarzów greckich, przyjął herb Państwa Wschodniego i połączył go wspólnie z moskiewskim.

Teraźniejszy herb Państwa jest dwógłowy orzeł, w polu złotym zetrzema koronami, trzymający w prawej szponie złote berło, w lewej zaś glob czyli jabłko królewskie. Na piersiach orła jest tarcza z moskiewskim herbem, wyobrażającym w czerwonym polu św. Jerzego męczennika, siedzącego na białym koniu i porażającego włócznią smoka. Na każdym skrzydle są trzy tarcze z herbami, na prawem: nowgorodzki, kiiowski, astrachański, na lewem: włodzimirski, kazański i syberyjski. Wierzchołek tarczy ozdobiony cesarską koroną, a naokoło orła, zawieszony łańcuch orderu św. Jędrzeja. W wielkiej skarbowej pieczęci oprócz wyżej wzmiankowanych herbów i kawalerskiego łańcucha, znajduje się około głównego herbu w postaci owalnego koła 26 małych herbów rozmaitych rosyjskich prowincyj.

D) D W Ó R C E S A R S K I.

Dwór Cesarski w roku 1801 otrzymał nową organizację zastosowaną do innych europejskich dworów. Osoby składające dwór cesar-

(*) W roku 1380. 8 Września na polu zwanym kulikowem, leżącym po lewej stronie Donu nad rzeką Mieczą przy uściu rzeki Niepradwy. Po tym zwycięstwie W. X. Dymitr był zwany dońskim.

ski należą do najznakomitszych familii rosyjskich. Urzędnicy składający orszak dworski, są ci:

Naywyższy Szambelan, przełożony nad szambelanami, kameriunkrami, kamerpaziami i paziami

Wielki marszałek dworu i marszałek dworu, do nich należą: kantor dworu, kościół, ermitaż, niemniemy też kamerfuryery, hoffuryery, kamerdynery, kamerlokaie, mundszenki, kofszonki, tafeldekerzy i inni.

Wielki ochmistrz dworu, zawiaduje hofintendantckim kantorem, do niego należą wszyscy rzemieślnicy dworu, niemniemy wszystkie cesarskie pałace tak w stolicy iako też w innych mieyscach.

Wielki koniuszy i koniuszy, do nich należą kantory stajen dworu, i wszystkie konskie stady.

Wielki łowczy i łowczy.

Wielki mistrz obrzędów.

Rzeczywiści Szambelani i Kameriunkrowie.

Do orszaku dworu należą: Wielka ochmistrzyni dworu, ochmistrzynie, damy honorowe, kamerfreyliny i freyliny znajdujące się przy Najjaśniejszych Cesarzowych.

Do tegoż orszaku należą: generałowie i fliigel adiutanci, cała gwardya, spowiednik cesarski, sekretarz stanu, i całe duchowieństwo z wokalną muzyką, leyb - medycy, leyb - chirurdzy, akuszerowie, garderob-meyster i urzędnicy zostający przy ermitażu.

Pod zawiadywaniem dworu cesarskiego, zostają jeszcze niektóre wydziały iako to:

Kapituła rosyjskich orderów.

Ministryum dóbr familii Cesarskiej należących (apanage) ustanowione w roku 1797 dla

zarządzania dochodami, otrzymującemi się z majątków należących familii Cesarskiej. Tu się liczą kantory tych dóbr w liczbie 19, które się znajdują w guberniach przy tych skarbowych izbach (*), gdzie są podobnego rodzaju dobra, i trudnią się poborem dochodów należących do tego ministerium.

Gabinet Jego Cesarskiej Mości, ustanowiony w roku 1769, pod zawiadywaniem którego zostają: kruszcowe kopalnie *koływano-woskresieńskie i nerczyńskie*, szlifiernie w *Ekaterynburgu i Peterhofie*; Cesarska fabryka obicia, Cesarskie rękodzielnie szkła i fajansu, rękodzielnie papieru, *ropszyńska i peterhofska*.

Kantor dworu, dostarcza żywności całemu dworowi, zostaje pod prezydencją wielkiego marszałka.

Kantor Intendanta Dworu.

Expedycja kremlńskię budowy.

Zarząd nad miastem: Carskiego sioła, Pawławska, Gacznyna i Oranienbauma.

Zbrojownia.

Kantor wielkiego łowczego.

Kantor stajen dworu.

Expedycja stad cesarskich.

Dyrekcya cesarskich teatrów i muzyki.

Korpus paziów.

E) ORDER Y.

Monarchowie rossyjscy, w nagrodę zasług i za szczególne odznaczenie się tak wojskowych iako też cywilnych osób, w rozmaitych czasach ustanowili kawalerskie ordery, których dopiero jest 6, i te podług starszeństwa tak następują:

Order

(*) Ob. niżej o Administracyi gubernii.

Order S. Apostoła Jędrzeia.

Ustanowiony przez Piotra I. w roku 1698. Znaki tego orderu są: błękitna wstęga przez prawe ramie, i złoty krzyż S. Jędrzeia z błękitną emalią, leżący na dwóygłowym trzema koronami uwieńczonym orle; krzyż ten, iest w kształcie litery X, wyobraża rozpięcie na nim S. Apostoła Jędrzeia, na końcach krzyża znajdują się cztery głoski łacińskie: S. A. P. R. oznaczające: *Sanctus Andreas Patronus Russiae*, na drugiej stronie tego orła dewiza: (za wiarę i wierność) za wiarę i wierność. Srebrna gwiazda nosi się na lewéj stronie, we środku ma orła z trzema koronami i gładkim błękitnym krzyżem, na około zaś iego w błękitnym polu dopiero wspomniona dewiza złotemi głoskami oznaczona. W dzień uroczystości tego orderu, lub też inne uroczystości, znak orderu nosić się powinien zamiast wstęgi, na złotym łańcuchu. Święto orderu bywa 30 listopada.

Order Wielkię Męczennicy S. Katarzyny.

Ustanowiony przez Piotra I. w roku 1714 wyłącznie dla płci żeńskię, na cześć żony swojej Katarzyny I. Znaki tego orderu są: wstęga czerwona ze srebrną obwódką która się kładzie przez prawe ramie, krzyż biały w ręku S. Katarzyny, we środku drugi mniejszy ozdobiony promieniami, w końcach krzyża znajdują się głoski: D. S. F. R. to iest: *Domine salvum fac Regem*, na wstędze orderu dewiza: *za miłość i oycyznę*, (za liubow i otczestwo). Oprócz tego gwiazda srebrna, we środku której na czerwonym tle srebrny krzyż, a na około nie-

go też sama dewiza. Order ten dzieli się na dwie klasy; damy pierwszej klasy zowią się damy orderowe wielkiego krzyża; drugiej zaś, damy orderowe drugiej klasy. Święto orderu bywa 24 listopada.

Order S. Alexandra Newskiego.

Ustanowiony przez Piotra I. lecz dopiero po śmierci jego w roku 1725 zaczęto rozdawać. Znaki orderu są: wstęga czerwona przez lewe ramię, krzyż czerwony, mający po bokach dwógłowe orły, we środku znajduje się wyobrażenie, Alexandra newskiego siedzącego na koniu; na drugiej zaś stronie w białym polu jego cyfra z xiażecą mitrą, gwiazda jest srebrna z taką cyfrą i z dewizą, *za trudy i oycyznę*, (za trudy i otczestwo). Święto orderu 30 sierpnia.

Order S. Anny.

Ustanowiony w roku 1756 przez Karola Fryderyka Hercoga Szlezwig-holsztyńskiego, na cześć żony jego Anny Piotrowny córki Piotra W. Wstąpiwszy na tron Piotr III przyswoił go dla Rossyi, a Paweł I. pomieścił w liczbę rossyjskich orderów. Znaki jego dla pierwszej klasy są: czerwona wstęga z żółtą obwódką przez prawe ramię; krzyż czerwony z wyobrażeniem S. Anny; na drugiej stronie ięcy cyfra. Gwiazda która się nosi na prawej stronie ma krzyż i w okrąg jego dewizę: *Amantibus iustitiam, pietatem, fidem.* Dla kawalerów drugiej klasy także wstęga, lecz order ten nosi

się na szyi bez gwiazdy (*); Dla trzeciej klasy mniejszy krzyż w pętelce, Order zaś czwartej klasy wyobraża się na szpadzie lub na szabli i daje się tylko wojskowym. Order S. Anny wyobrażający się na medalu, daje się zasłużonym żołnierzom. Święto orderu obchodzi się 3 lutego.

Order Wielkiego Męczennika i Zwycięzcy S. Jerzego.

Ten wojskowy order ustanowiony w roku 1769 przez Katarzynę II. ma cztery klasy; kawalerowie pierwszej i drugiej noszą na lewej stronie złotą czworokątną gwiazdę z cyfrą S. Jerzego i z dewizą (za służbę i chęć) *za służbę i męstwo*, niemniej wielki złoty krzyż z białą amalią który noszą kawalerowie pierwszej klasy na wstędze o trzech czarnych i dwóch złotych pasach, kawalerowie zaś drugiej klasy noszą go na szyi. Kawalerowie trzeciej i czwartej klasy noszą mały krzyż na takieży wstędze, pierwsi na szyi, drudzy w pętelce od guzika,

W roku 1807 ś. p. Cesarz Alexander I. ustanowił dla żołnierzy znak orderowy, pod imieniem *znak odznaczenia się wojennego orderu*; (znak otliczyia wojennego ordena) jest to srebrny krzyż z cyfrą S. Jerzego, nosi się na takieży wstążce i nigdy się nie zdeymuje, chociażby żołnierz nim zaszczycony, wyniesiony był na stopień oficjera, wyjąwszy kiedy zostanie kawalerem innych klas S. Jerzego. —

(*) Niekiedy za nagrodę kawalerom pierwszej i drugiej klasy przydają się do znaków orderowych brylanty, lub też mogą być wprost zwoli Cesarza takowe znaki z brylantami ofiarowane.

Lecz nie iedni żołnierze odznaczający się na polu bitwy bywają zaszczytzeni tym orderowym znakiem, otrzymują go także ci oficyerowie, którzy w stopniu ober-oficyerskim w woienney służbie bez nagany wysłużyli 25 lat, tudzież którzy odbyli w morskiéy służbie 18 kampanii. Święto orderu obchodzą 26 listopada.

Order S. Włodzimierza.

Ustanowiony w roku 1787, 22 września, dla cywilnych i wojskowych osób, odznaczających się szczególną gorliwością w służbie poświęconey dla dobra kraju. Order ten, dzieli się na cztery klasy, kawalerowie pierwszey i drugiey noszą na lewéy stronie ośmiokątną gwiazdę, której konce na przemian złote i srebrne, we środku gwiazdy niewielki złoty krzyż, w okrąg którego znajdują się te głoski *C. P. K. B.* co oznacza: *Świąty Równoapostolny Książ Włodimir*, na czerwoney zaś obwódce dewiza (polza, cześć, sława) *pożytek, cześć sława*. Krzyż złoty z czerwona emalią we środku którego w gronostaiowém polu iest cyfra S. Włodzimierza pod koroną, z drugiey strony krzyża, rok i miesiąc ustanowienia orderu.

Kawalerowie noszą wstęgę we trzy pasy, z których dwa pobrzeżne czarne, we środku ieden czerwony. Pierwszey klasy kawalerowie noszą wstęgę przez prawe ramie na mundurze, przy drugim zaś rossiyskim jakimkolwiek orderze, na kamizelce. Drugiey klasy, mają wielki krzyż na szyi, a kawalerowie trzeciéy i czwartéy klasy, iedni mają na szyi drudzy wętełce od guzika.

Niektórym wojskowym daie się ten sam or-

der z kokardą na takież wstędze. Na tym krzyżu który się daie wysłużonym w cywilney służbie za 35 lat, na brzegach krzyża oznacza się liczbą 35. Święto orderu bywa 22 września.

Oprócz świąt szczególnych każdego orderu, ustanowiona iest ogólna uroczystość wszystkich rossiyskich orderów w dniu 8 listopada.

Wszyscy kawalerowie orderów rossiyskich, tak pierwszych iako też ostatnich klass, będący w etacie oznaczonym dla każdego orderu, otrzymują corocznie z kapituły przywiązaną do znaków orderowych pensyą.

Naczelnikiem czyli Wielkim-Mistrzem wszystkich wspomnionych orderów, może byđ ieden tylko rossiyski Monarcha. Order S. Katarzyny zależąc od Jego, ma swoją naczelnicę w osobie Cesarskiey Małzonki. Dziś iest Naczelnicą Nayaśnieysza Cesarzowa Marya Fedorowna.

Do każdego, z rossiyskich orderów przydani są urzędnicy, iako to: kanclerz, obierający się z pośród kawalerów orderu S. Jędrzeia, mistrz-obrzędów, sekretarz i heroldowie. Po śmierci kawalera znaki orderowe odsyłają się do kanclerza. Pozwala się każdemu kawalerowi znakami swego orderu upiękrzać pieczęci i inne rzeczy na których się znajduje herb iego familii.

Kapituła rossiyskich orderów, rozrządza wszystkimi dochodami z których pobierają płacę kawalerowie etatowi, rozdaie order y tym, których Monarcha zaszczycił i rozpatruie starannie przysyłane przedstawienia dotyczące się nagród orderowych.

USTAWY TYCZĄCE SIĘ PRAW PODDANYCH.

W Rosyi od dawnego czasu Monarchowie rozmaitym stanom nadawali prawa i przywileje im właściwe. Stosownie do tych praw, wszystkich poddanych rosyjskich podzielić można na cztery klasy: do pierwszey należy szlachta, do drugiéy duchowieństwo, w trzeciéy składający stan średni mieszczą się kupcy, mieszczaństwo, cechowi, posadnicy (*); w czwartéy zaś rolnicy z rozmaitemi ich podziałami.

A) STAN SZLACHECKI.

Przedtém szlachta rosyjska dzieliła się na wyższą i niższą; w liczbie pierwszych mieścili się boiarowie; właściwie zaś tak zwana szlachta składała oddział drugi, z których iednak moskiewska miała pierwszeństwo przed innemi. Boiarowie otaczali prawie zawsze osobę monarchy i składali dwór jego, w późniejszym zaś czasie udzielnici nawet książęta nazywali się boiarami.

Manifest Katarzyny II. wydany w roku 1785 podział ten szlachty odmienił i rozkazano wszystkim wpisać podług alfabetu w szlacheckie księgi z podziałem ich na sześć części.

(*) Posad nic innego nie jest jak tylko małe miasteczko. Posadami dawniej nazywały się przedmieścia w Nowgorodzie. Dziś posadnicy są to mieszczaństwo żyjący na przedmieściach lub też w małych miasteczkach.

Do pierwszey, należą ci, którzy mogą dowieść swoje pochodzenie od 100 lat i ci którzy od panującego Cesarza zostali zaszczycony tą godnością.

Do drugiéy, należy szlachta wojskowa, to jest ci, którzy nie pochodzą z rodu szlacheckiego, nabyli iednak to prawo tak dla siebie iako też dla potomstwa przez wojenne zasługi (*) stosownie do postanowienia Piotra I. w roku 1721 wydanego.

W trzeciéy, mieści się szlachta osmę klasy to jest ci, którzy przez zasługi cywilne doszli do téj klasy.

W czwartéy szlachta cudzoziemskich rodzin osiadłych i zostających w poddaństwie Rosyi.

W piątéy szlachta zaszczycona tytułem księcia, hrabiego i barona.

W szóstéy starożytna szlachta która może wywieść swoje pochodzenie od najdawniejszych czasów.

Szlachta w ogólności co do praw i przywilejów jest równa między sobą, wyjąwszy iż książęta i hrabiowie tytułują się Jaśnie oświeconymi i Jaśnie wielmożnemi.

Co się dotyczy praw i prerogatyw szlacheckich, te były nadane przez Piotra III w roku 1762, powiększone przez Katarzynę II w r. 1785 a przyjęte i w całej swéj rozciągłości potwierdzone w roku 1801. 2 kwietnia przez s. p. Aleksandra I.

Od tego czasu godność szlachecka jest dziedziczna i przechodząca w potomstwo, dla tego

(*) Kiedy się dosłużyli w wojennéj służbie do stopnia ober-oficyera; wówczas i dzieci ich urodzone od czasu nabycia tego stopnia, zostają szlachtą.

mąż nadaie żonie i dzieciom; i. mocen iest za-
wrzeć śluby z kobietą innego stanu. Również
szlachciańka wyszedłszy za mąż za człowieka
niższego stanu nietraci swego szlachectwa, lecz
nieudziela go swojemu mężowi, i dzieciom.

Szlachta ma zabezpieczoną wszelką osobistą
wolność, i dlatego może wchodzić w służbę, do-
wolnie ją opuszczać, tudzież za wiedzą najwyż-
szą wyiechać za granicę i przyjąć tam wszel-
kiego rodzaju służbę.

Szlachcic podpada pod sąd równych sobie,
i bez sądu niemoże utracić swego majątku, ani
dostojenstwa, niemniéy w żadnym wypadku nie
ulega cielesnéy karze.

Za występki kryminalny lub inne przestęp-
stwa, szlachcic osądzony na utratę dostojenstwa
szlacheckiego, nie wprzód może bydź dekreto-
wany, póki sprawa ta nie będzie zdecydowaną
w Senacie i nie otrzyma potwierdzenia Cesarza.
Z utratą szlachectwa, łączy się wysłanie do Sy-
beryi do robot kopalnych, lub też na zaludnie-
nie. W takim zdarzeniu majątek jego nie do
skarbu, lecz prawem następstwa spada na naj-
bliższych krewnych.

Szlachcic może kupować wszelkiego rodzaju
nieruchomy majątek, i rozrządzać tém wszyst-
kiem według upodobania, byleby tylko niesprze-
ciwiał się wniczém ustawom na ten koniec wy-
dany; ma prawo w nich ustanawiać iarmarki,
targi, otrzymawszy na to pozwolenie od władzy
rządowéy; zakładać fabryki i rękodzielnie, prze-
dawać z nich wszelkie wyroby i towary w kraju-
niemniéy wyprowadzać za granicę z opłatą u-
stanowionego portorium.

Prawo własności szlacheckiey nieogranicza
się tylko na tém, co się znajduje na powierz-

chni ziemi, lecz się rozciąga na to wszystko,
co się znajduje wewnątrz iéy, w lasach, wodach,
może także dobywać metale i minerały znajdu-
jące się w jego majątnościach.

Domy szlacheckie po własnych wsiach wolne
są od kwaterunku wojskowego, szlachcic nie
płaci osobistych podatków i nieodbywa powin-
ności tak za siebie iako też swoją familią.

Każdy szlachcic iestli nie iest w żadném u-
rządowaniu, może się wpisać do pierwszéy lub
drugiéy kupieckiey giełdy i prowadzić rozma-
ity handel.

Szlachta ma wolność zbierać się w téy gu-
bernii, gdzie mają swoje ziemskie posiadłości
i składać szlacheckie zgromadzenia w którém
każdy może podać głos, kto tylko otrzymał sto-
pień oficjera w wojennéy lub cywilnéy służbie,
nie przy wzięciu dymissyi, lecz w czasie iéy od-
bywania. Kto ma wtéy guber. majątność przy-
noszącą nie mniéy stu rubli dochodu. Kto nie
iest pod sądem lub śledztwem i ma 25 lat od
urodzenia. Zgromadzenie szlacheckie ma pra-
wo usunąć ze swego koła szlachcica, który iest
sądownie o iaki występki obwiniony, lub też
którego przestępstwo iest iawne i wszystkim
wiadome.

Na tych zgromadzeniach mających miejsce
co lat trzy, pozwolono im obierać z pośród
siebie, marszałka, prezydentów, (*) sędziów,

(*) Prezydenci tylko wybierają się w przyłączonych od Polski gu-
berniiach, winnych zaś rossyjskich nienazywają się prezyden-
tami. W powiatowych sądach przydują sędziowie, w szla-
checkich zaś opiekach marszałkowie. Co się zaś dotyczy
prezydentów izby kryminalnéy i spraw cywilnych głównych
sądów 1go i 2go departamentów, to ci chociaż i są w gu-
berniiach rossyjskich lecz oni nazywają się od korony nie
zaś od wyborów szlachty.

ziemskich kommissarzów, niemniej też robić przedstawienia i zanosić skargi do Senatu i Cesarzowi przez swoich deputatów.

Szlachectwo w Rossyi nabywa się trzema sposobami: przez urodzenie, przez nadanie samego Cesarza, iako najwyższego rozdawcę honorów i dostoięństw i przez publiczną służbę, to iest: otrzymawszy dostoięność oficyera w woysku, a zaś ósmey klasy lub kollegialnego asesora w służbie cywilney.

Urzędnicy którzy niemają 8męj klasy zowią się osobistą szlachtą, lecz nieudzielają szlachectwa dzieciom swoim, którzy należą do klasy składający się z ludzi rozmaitych stanów wolnych (zwanych raznoczyncy) niepłacą iednak podusznych podatków, wolni są od kary cielesney, od rekruckich powinności, lecz do xięgi szlacheckiey niewpisują się, w zgromadzeniach szlacheckich niemogą się znajdować, władać majątkiem do którego przywiązani są włościannie, nie mają prawa. Ztém wszystkiem dla dzieci osobistey szlachty obmyślono takie postanowienie: ięśli dziad, oyciec i syn byli osobistą szlachtą, w ówczas potomstwo ich ma prawo prosić o rodowe szlachectwo, lub też ięśli oyciec i syn wysłużyli w godności szlachty osobistey każdy po dwadzieścia lat, wnuk znajdujący się w służbie, może prosić o potomne szlachectwo.

B) DUCHOWIĘNSTWO.

Duchowięństwo w Rossyi dzieli się na czarne i białe.

Do czarnego Duchowięństwa należą metropolici, arcybiskupi, biskupi, czyli w ogólności

wszyscy trzëj nazywający się archirei. Godność metropolity iest naywyższa (*). Metropolici, arcybiskupi i biskupi zarządzają dyeceziami niezależącemi iedne od drugich. Do każdego z archireiów należy całe dyecezalne Duchowięństwo, zostające pod wiedzą ministra spraw duchownych, i Nayswiętszego Synodu. Czarne duchowięństwo stosownie do postanowienia grekossyyskiego kościoła, iest bezżenne.

Do czarnego Duchowięństwa należą ięszcze archimandryci, igumeni, ieromonachi, ierodiakoni i mnisi, niemniej też igumienie i mniszki. Archimandryci i igumeni bywają zwyczajnie przełożonemi klasztorów. Wszystkie klasztory dzielą się na trzy klasy, przełożonemi pierwszych bywają archirei i zasłużeńsi archimandryci; drugięj zaś i trzecięj klasy klasztory zostają pod wiedzą archimandrytów i igumenów. Trzy Monastypy zostają pod zarządzeniem Nayswiętszego Synodu i archimandrytami w nich są metropolici, do liczby tych należą: kirowopieczerski, troicki, i alexandrowski. W Rossyi klasztorów tak męzkich iako też żeńskich liczą około 500, w których znajduje się do 7,000 osób, oboięj płci. Liczba kościołów razem z 484 katedrami, dochodziła w roku 1815 do 27,081.

(*) Dawnięj Metropolita był głową rossyyskiego Duchowięństwa, i naypierwszym radcą Monarchy w sprawach tyczących się kościoła. Car Fedor Iwanowicz w roku 1588, wyniósł metropolitę na stopień patryarchy, naśladowując w tęp wschodnich patryarchów. We wszystkich sprawach tyczących się Państwa, patryarcha po monarsze miewał pierwszy głos i miejsce. Wyadnych ważnych przedsięwzięciach carowie nie nie poczynali bez ięgo rady i błogosławieństwa. Piotr I. przyjąwszy na siebie godność głowy kościoła, zniósł stopień patryarchy i metropolici znowu otrzymali pierwsze między duchownemi dostoięństwo.

Białe duchowieństwo składają, protoierei, kapłani, diakoni i pomniejsi kościelni słudzy; pierwsi powinni być żonaci (niewolno żenić się z wdową lecz z panną) jeszcze przed ich wyświęceniem się na kapłaństwo. Śmierć żony nie przeszkadza im iak przedtém sprawować obrzędów kościelnych, lub też mogą podług woli wstąpić do klasztoru i w ówczas mają prawo piastowania najwyższych duchownych urzędów. Oprócz tego, po śmierci żony może zupełnie opuścić swój stan, i przeszedłszy po sekularyzacyi do świeckiego, zawierać powtórne śluby małżeńskie, otrzymawszy na to pozwolenie od Synodu, i kiedy sam przyzna siebie być niesposobnym w wypełnianiu obowiązków temu stanowi właściwych.

Do wstąpienia na tron Katarzyny II. bardzo znaczne majątki ziemskie należały do klasztorów, lecz ta Monarchini odebrała wszystkie dobra duchowieństwu oprócz małej liczby włości których zostawiono dla posług klasztornych; dochody zaś pobierane z tych majątków kazała obrócić na rozmaite dobroczynne zakłady, przeznaczywszy na przyzwoite utrzymanie, niektórych kościołów iako też klasztorów pensye.

Duchowieństwo składając osobny stan, używa zarówno z innemi wszelkich swobód i przywilejów, między innemi zaś:

Duchowni wyimują się od pogłównego podatku, iako też od wielu innych mieyskich i wiejskich powinności.

Wprzestępstwach kryminalnych, wolni są od kary cielesney.

Mogą kupować (białe duchowieństwo) na

własne użycie majątkości gruntowe jeżeli są szlachtą.

Paweł I. zaczął dawać duchownym kawalerskie ordery, oprócz tego dla białego duchowieństwa ustanowił, za szczególne zasługi, złote krzyże, fioletowe axamitne birety i tym podobne.

C). STAN ŚREDNI.

Wszystkich tych mieszkańców, którzy nie będąc szlachtą, ani też poddanemi, trudniąc się w miastach, przemysłem, rękodzielniemi, rzemiosłem, handlem i niemogąc opuścić stanu swego bez pozwolenia zgromadzenia w którym zostają i bez zatwierdzenia Rządzącego Senatu, liczą do stanu średniego z podziałem: na kupców, mieszczan, cechowych i posadników.

a. *Stan Kupiecki.*

Katarzyna II. w mieyskiem postanowieniu 1785 roku, nadała kupcom rozmaite przywileje które ś. p. Alexander I. w manifestie wydanym wr. 1807. stycznia i jeszcze bardziéj powiększył, w celu rozpostrzenienia handlowych obrotów i stosunków. Ukazem zaś wydanym w roku 1824 7 listopada podano łatwe środki do zapisania się w giełdy, i zmniejszono znacznie za prawo handlu opłatę. Stosownie więc do tych nadań, kupiectwo dzieli się na trzy giełdy:

Do pierwszey należą ci kupcy, którzy mają kapitału od 50,000 i więcej rubli. Oni mogą odbywać handel hurtowy wewnątrz i za granicą państwa, mają prawo zakładać fabryki, budować okręty i wysyłać z rossyjskich portów

rozmaitego rodzaju towary niezabronione do wywozu. Stosownie do wyżey wspomnionego manifestu, należący do pierwszey giełdy (w téj giełdzie mieszczą się i bankierowie) zowią się pierwszego stopnia kupcami, mają prawo nosić szpadę, jeździć parą końmi w karecie lub koczach i bywać u dworu; dla nich zrobiona jest osobna xiega pod nazwiskiem: *xiega axamitna dla znakomitych kupieckich familii*; w te xiegi wpisują się ci tylko kupcy, których wnuk udowodni iż oyciec i dziad jego bez przerwy byli w pierwszey giełdzie.

Należą do drugiey giełdy, mający kapitału od 20,000 r. i więcéy, pozwala się im prowadzić handel hurtowy i częściami, ale tylko wewnątrz państwa; mogą zakładać fabryki i rękodzielnie, rozwozić ich wyroby lądem i wodą, przedawać w miastach, na iarmarkach, niemniéy też utrzymywać rzeczne statki.

Kupcom trzeciey giełdy, mającym kapitału od 8000 r. i więcéy, pozwala się odbywać drobny handel w powiatowém i gubernialném mieście, we wsiach na targach; w swojej gubernii i powiecie mogą mieć własne rękodzielnie, utrzymywać wodne statki, zakładać traktyernie, zaiezdne domy.

W przestępstwach kryminalnych, kupcy dwóch pierwszych giełd, uwalniają się od kary cielesney, trzeciey zaś nie są wolni od téj kary.

Kupcom wszystkich trzech giełd wolno wchodzić ze skarbem w rozmaite układy i handlowe stosunki, z tém tylko ograniczeniem, ażeby dostawa nieprzewyższała wykazanego przez nich w giełdzie kapitału.

Stan kupiecki stosownie do praw mieyskich ma swoje sądy handlowe. Zgromadzenie miey-

skie ma swoich sędziów, i używa pieczęci z mieyskim herbem przez Cesarza dla każdego miasta ztwierdzonym. To zgromadzenie ma także mieyski sierocki sąd, opiekujący się sierotami po rozmaitych kupcach i mieszczanach pozostałych.

Podatki rekrutowe ze wszystkich trzech giełd na zawsze zniesione. Kupcy iako też i mieszczanie mogą kupować ziemskie posiadłości bez poddanych i używać tego wszystkiego co się w nich wewnątrz i na powierzchni ziemi znajduje.

b) Mieszczanie.

Pod tém razwiskiem rozumieją się mieszkańcy mieyscy, którzy nie są zapisani do giełd.

Główniejsze ich przywileje są:

Mieszczanin sądzony bywa przez równych sobie, w magistracie lub ratuszu.

Krzywdą wyrządzoną mieszczaninowi przez iakąkolwiek osobę, bywa wynagradzana karą pieniężną, wyrównyującą jego rocznym podatkom.

Mieszczanin może kupować dobra nieruchomości bez poddanych i zakładać w nich rękodzielnie, zaiezdne domy, trudnić się małym handlem i według woli rozrządzać majątkiem.

Mieszczanie mają swoje zgromadzenie, w posród ktorego wybierają starostów, odbywają narady i utrzymują swoją kasę. Prawo głosowania w zgromadzeniu, temu tylko służy, który ma wieku swego lat 25, ma pewny kapitał i opłaca właściwe temu stanowi podatki. Co się tyczy powinności rekrutowey, tę odbywają w naturze, lub wypłacają pieniędzmi. Ze stanu mieyskiego mogą przechodzić do kupieckiego.

c) *Cechowi.*

Pod imieniem cechowych, rozumieją się ci mieszkańcy, którzy się trudnią w mieście jakimkolwiek rzemiosłem.

Mają oni swoje prawo i przywileje rozciągające się jedynie w celu opieki i rozszerzenia rzemiosł. Dla tego wszyscy rzemieślnicy, dzielą się na cechy ulegające zwierzchności magistratu lub ratusza.

Wpółśród siebie wybierają głowę, starszyne z ich pomocnikami, ci wszyscy składają rząd rzemieślniczy. Każdy cech ma swoje ustawy, kasę, pieczęć, i znak. Ponieważ cechy mają na celu wydoskonalenie rzemiosł, nikt więc nie może publicznie trudnić się rzemiosłem niebędąc zapisanym do cechu, w tych miastach gdzie się one znajdują, i nikt nie może zostać majstrem (*) niebędąc lat kilka uczniem i czeladnikiem i nieokazawszy w rządzie rzemieślniczym dowodów znajomości swego rzemiosła.

Każdy zapisany do cechu pod nazwiskiem cechowego, używa praw równych mieszkańcom, ma także prawo wpisać się do giełdy; wówczas używać będzie właściwych stanowi kupieckiemu przywilejów.

Ludzie poddani, wpisujący się do cechu podlegają tymże prawom, lecz się zowią tymczasowymi cechowymi rzemieślnikami, i zostają za pasportami na czas im oznaczony wydanymi. Przybyły tymczasowy cudzoziemski majster, płaci corocznie stosowną do swojej możliwości summe

(*) Wpisanie w liczbę majstrów niepowinno kosztować więcej niż 10 rubli. Majstrowie podlegają odpowiedzialności w przypadku nieprzystoitego postępowania ze swoją czeladzią i uczniami.

summę za siebie, swoich czeladników i uczniów, jeśli i ci są cudzoziemcami na czas tylko przybytymi. Cechowi odbywają w naturze lub opłacaia rekrutową powinność, tak iak mieszczanie.

d) *Posadnicy.*

W téj klasie są mieszkańcy miasteczek trudniący się przemysłem i nienależący do cechów. Każdy włościanin, nawet i skarbowy może zapisywać się w ich liczbę, z tą tylko różnicą, iż ten ostatni, obowiązany jest aż do nowego popisu ludności opłacać włościańskie podatki.

Wolno im zajmować się wszelkiego rodzaju przemysłem i rzemiosłami, zakładać fabryki i rękodzielnie, utrzymywać sklepy dla zbywania swoich wyrobów; w tych miejscach gdzie zamieszkali; nadto; mogą szynkować rozmaitemi trunkami, wchodzić w układy ze skarbem, dla dostarczenia antrepryz stosownie do wykazanych przez nich kapitałów.

D) STAN ROLNICZY.

Włościanie czyli rolnicy, w guberniach wielkorossyjskich dzielą się na dwa rodzaje: na skarbowych i obywatelskich. (*)

a) *Włościanie w dobrach skarbowych.*

Zowią się dla tego skarbowymi włościanami, iż są zamieszkali na gruntach bezpośrednio do skarbu należących. Do liczby tych należą tak zwani właściwie ekonomiczni, czyli ci, którzy

(*) W guberniach zaś od Polski przyłączonych dzielą się na skarbowych czyli starościńskich, duchownych, edukacyjnych i obywatelskich.

w roku 1764 wyłączeni z zabranych duchownym majątków na rzecz skarbu, składają dopiero jeden oddział z skarbowemi włościanami; niemnię należą do nich włościanie dóbr rodziny cesarskiej należących; żyją we wsiach z których dochody są przeznaczone (r. 1799) na utrzymanie dworu Wielkich książąt.

Takowe wsi rodziny cesarskiej należące, znajdują się w guber. moskiewskiej, petersburskiej, pskowskiej, nowgorodzkiej, archangielskiej, wołogodzkiej, kostromskiej, wiatskiej, niżegorodzkiej, kazańskiej, sibirskiej, orenburskiej, saratowskiej, penzeńskiej, woroneżskiej, tambowskiej, orłowskiej, smoleńskiej, i włodzimirskiej. W tych guberniach dla zarządzania włościanami tego oddziału, ustanowione są kantory zależące od *Ministryum dóbr rodziny cesarskiej należących*. Włościanie ci używają zupełnej swobody, wyjąwszy tylko, iż ziemię do której są przywiązani, iako własność skarbową, niemogą według swego woli rozrządzać, w końcu cały majątek dobrodkowy zostaje nienaruszoną ich własnością; mają prawo wyroby swoje przedawać nietylko po wsiach, lecz też i wywozić do miast na targi i iarmarki; mogą się trudnić wszelkiego rodzaju przemysłem i rzemiosłami, wchodzić z skarbem w układy odpowiednie kapitałom w celu przedsięwzięcia iakiegokolwiek antrepryzy, wpisywać się do stanu mieszczańskiego a nawet i kupieckiego, lecz to ma być za zezwoleniem gminy do której oni należą i jeśli według naznaczenia tych włościan wniosą do ich kasy pewną pieniężną sumę.

W końcu pozostając i w rolniczym stanie, mogą prowadzić handel hurtowy lub szczegółowy (*), zakładać fabryki i rękodzielnie (**), używając na to pozwolenia u rządowej władzy. Na mocy ukazu z 12 grudnia 1801 roku, pozwolono im kupować grunta bez poddanych i ciągnąc z nich korzyści również iak z innych własności według upodobania.

Do tych skarbowych rolników, można jeszcze dodać, tak zwanych *odnodworców*.

Odnodworce, składali dawniej osobną klasę złożoną z ludzi zostających w skarbowej służbie, w obowiązkach puszkarzy, strzelców, kozaków i dzieci bojarów, (***) wszyscy ci używali do roku 1724. rozmaitych praw i przywilejów, odtąd zaś przyłączeni zostali do skarbowych włościan, od których tém tylko różnią się, iż niewolno ich oddawać nikomu w dziedziczną posiadłość.

W początkach, wolno im było rozrządzać swoją ziemią według upodobania, lecz później utracili to prawo. Z tém wszystkiém na mocy ukazu z 12 grudnia 1801 roku, nadano im równie iak wszystkim skarbowym włościanom prawo kupowania ziemi bez ludzi i zarządzania tą ziemią według upodobania, mogą się także trudnić wszelkiego rodzaju rzemiosłami i prze-

(*) Ob. Manifest 1812 roku.

(**) Ob. Manifest 1818 roku.

(***) Dzieci Bojarów składały rodzaj milicyi. Każdy z nich miał swój udział ziemi, i nieopłacali żadnych podatków, lecz za to obowiązkiem ich było zawsze w pogotowiu być pod czas wojny, i mieć swoją amunicję i żywność na całe lato. Nazwisko dzieci bojańskich otrzymali dla tego, iż będąc zawsze przy Bojarach, składali przyboczną straż i pod ich przewodnictwem stawali bitwy. Nazwisko i posiadłość gruntowabyły dziedziczne.

mystem, zapisywać się do xiąg mieyskich i rze-mieślniczych cechów, po wypełnieniu naprzód wszystkich włożonych na siebie powinności w téj wsi w któręj zostają.

Pod imieniem *obielnych* włościan, rozumie-ia się ci, którzy za rozmaite usługi przez swych przodków okazane Piotrowi W. pod czas by-tności iego w ołoneckiéj prowincyi, uwolnieni są od wszystkich podatków i powinności. Oni niemogą przechodzić do innych gubernii lecz muszą żyć na ziemi im nadanęj.

Białopascy, znajduia się w małej liczbie w kostromskiéj gubernii, są to potomkowie ie-dnego wieśniaka, który ocalił życie carowi Mi-chałowi Fiedorowiczowi; a za to wolni są od wszelkich powinności (*).

b. *Włościanie w dobrach prywatnych.*

Oddział włościan obywatelskich iest naylicz-niejszy, składają oni własność wyższéj klasy obywateli. Włościanie ci zowią się zwyczajnie *krepostnymi*, ponieważ akt utwierdzający wła-dzę szlachcica nad włościaninem, zowie się *kre-post*.

Od naydawniejszych czasów aż do wieku XVII, wszyscy włościanie w Rossyi byli wolni. Żyli na gruntach obywatelskich według ugody z właścicielami, za to pozwolenie wchodzili w roz-maite umowy tak względnie podatków iako téż innych powinności korzystnych dla właściciela, co wypełniwszy, mogli podług upodobania w ka-żdym czasie przechodzić od iednego do drugie-

go obywatela. Że zaś z przyczyny tych prze-chodów z iednego na drugie mieysce, działały się wielkie niedogodności i powiększy części grun-ta zostawały bez uprawy, car Jan Wasilewicz w roku 1550 wskazał iedną tylko porę w roku dla włościańskich przechodów. Car Wasil Iwa-nowicz Szuyski w roku 1707 zupełnie zabro-nił takowych przechodów, i rozkazał pozostać na zawsze w tych mieyscach, gdzie znajdowali się przed wydaniem tego rozkazu. Tak więc włościanie mieszkający na ziemi skarbowéj po-zostali skarbowemi, a zamieszkali na obywatel-skiéj, stali się ich poddanemi. Wpóźniejszym czasie ziemscy właściciele zupełną nad nimi o-trzymali władzę, która potwierdzona nadaniami panujących, zamieniła się w prawo wieczyste.

Dwa postanowienia Piotra W. naywięcéysie przyczyniły do utwierdzenia zupełnéj władzy, szlachty nad włościanami; *pierwsze*: że każdy obywatel obowiązany iest wnosić do skarbu po-duszne podatki za włościan osiadłych na iego gruncie; *drugie*: że z téj ilości powinien dostar-czać pewną liczbę rekrutów. Te postanowie-nia zwróciły szczególnięj uwagę właścicieli, aże-by żaden z osiadłych na ich gruncie włościan-in, nie opuszczał swego domostwa bez ich po-zwolenia.

Poddani obywatelscy w terażniejszym ich stanie, dzielą się na *dworowych*, *rolników* i *czyn-szowych* włościan. Pod imieniem *dworowych*; rozumieia się ci, którzy żyjąc przy dworze swo-ich panów, używani są do rozmaitego rodzaju posług, za co otrzymują od nich odzież i mają całkowite utrzymanie się; sami niepłacą żadnych podatków, lecz opłacaia za nich ci włościanie, do któręj wsi należą, lub téż sami obywatele.

(*) Podobne przywileie nadane są przez Pawła I. familii znanego w świecie uczonym Łomonosowa.

Włościanie *rolnicy* obowiązani są dla swoich panów pracować trzy dni w tygodniu, i odbywać wszystkie wiejskie dla nich roboty.

Czynszowi włościanie żadnych robót nieodbywają dla swoich panów, lecz płacą tylko ustanowiony przez nich roczny podatek, który bywa zawsze iednakowy i zależy częścią od miejscowych okoliczności, częścią od woli właściciela. Opłatę takowego podatku rozkładaia wieśniacy sami między sobą, mając wzgląd w takim razie na stan rodziny, przemysł i wielość uprawianey przez nich ziemi. Ci tedy poddani mając w zupełném zarządzeniu przeznaczone dla nich części ziemi, uważają iako swoją własność, i z tego względu nie szczędząc ni trudów, ni kapitałów, ciągną większe zyski i są iedni z najbogatszych włościan.

Pod względem władzy iaką ma obywatel nad swoimi poddanymi, zdawałoby się, iż wszystko nabyte, iest własnością pana, lecz ci rzeczywiscie wypełniwszy przeznaczoną dla nich robotę, lub téż opłaciwszy włożony na siebie podatek, wszystko dorobione z rzemiosła, rolnictwa i przemysłu, iest nienaruszoną ich własnością, którą mają prawo sprzedać, zastawić, dać w posagu, darować, przekazać w spadku swojemu potomstwu i t. p. W końcu władza panów nad ich poddanymi iest ograniczona rozmaitemi ukazami, i tak: obywatel niemoże przedawać pojedynczo swoich poddanych (*). Obywatel nie iest mocen według swego upodobania przesiedlać poddanych z iednéj do drugiey gubernii, wyiawszy bardzo ważne do tego pobudki i otrzy-

(*) Ob. ukazy 1808 i 1812 roku.

mawszy na to pozwolenie od władzy rządowéj (*).

Do roku 1811 każdy właściciel, mógł za pośrednictwem władzy rządowéj za ważny iaki występек odesłać poddanego do Syberyi na zalednienie, lecz od tego czasu wszelkie przestępstwa roztrząsaia władze rządowe i stosownie do praw wymierza się sprawiedliwość.

Poddany niemoże bydź zmuszony przez swego pana do weyścia wśluby małżeńskie, iесли to iest przeciw iego życzeniom.

Od niedawnego czasu niektórzy obywatele zaczęli uwalniać od poddaństwa swoich włościan całemi osadami, na dobrowolnych między obu stronami ugodach.

USTAWY TYCZĄCE SIĘ OSOB BĘDĄ- CYCH W SŁUŻBIE WOJENNEY LUB CYWILNEY.

Do czasów Piotra I. wszystkie dostojenstwa i stopnie wojskowe i cywilne były odpowiednie ustanowionym przez carów rossyjskich; lecz monarcha ten dla większey dogodności w stosunkach z europejskimi państwami, odmienił nazwiska dawniejszych dostojności i stopni, a wprowadził do Rossyi nowe na wzór państw niemieckich, które pozostały dotychczas z niewielką od pierwiastkowych przemianą.

(*) Ob. ukaz 1782 roku.

Teraźniejsze stopnie wojskowe i cywilne dzielą się na 14 klas i są następujące:

Klasy	W O Y S K O W I		C Y W I L N I.
	M o r s c y	L ą d o w i	
1	Jenerał Admirał.	Jeneralissimus Feldmarszałek.	Kancelarz.
2	Admirał.	Jenerał { artyleryi iazdy piechoty	Wice-Kancelarz. Rzeczywisty tajny Radca.
3	Wice-Admirał.	Jenerał Leytnant	Tajny Radca.
4	Kontr-Admirał.	Jenerał Maior.	Rzeczywisty Radca stanu Ober-berg-Hauptman.
5	Kapitan Komandor.	Brvgadier (niema)	Radca-Stanu. Berg-Rath.
6	Kapitan pierwszego stopnia.	Półkownik.	Radca-Kollegialny. Berg-Hauptman.
7	Kapitan drugiego stopnia.	Pod-półkownik.	Radca-Dworu, Ober-berg-Mayster.
8	Floty kapitan Leytnant Artyleryi Kapitan 3go stopnia	Maior.	Assesor-Kollegialny. Sekret: Senatu i Synodu. Ober-Hittenferwalter.
9	Floty Leytnant. Artylleryi Kapitan leytnant.	Rotmistrz. Kapitan.	Radca-honorowy. Protokolista Senatu. Markszreyder.
10	Artyleryi Leytnant.	Sztabs-Rotmistrz. Sztabs-Kapitan.	Sekretarz kolegiálny. Hittenferwalter.
11	— —	— —	Sekretarz senatski. Sekretarz okrętowy.
12	Floty Mieczman.	Porucznik.	Sekretarz gubernialny. Berggeszworm.
13	Artyleryi Konstapel	Pod-porucznik.	Registrator Senatu. Szychmeyster. Prowincjonalny Sekret:
14	— —	Praporszczyk czyli Choraży. Kornet.	Registrator-kolegiálny. Mieyski-Sekretarz. Aktuarius. Szychmeyster.

USTAWY KOŚCIELNE.

Religia panująca, czyli religia stanu, jest greko-rossyyska. Głową kościoła iest Cesarz. On mianuje wyższe duchowne osoby, stosownie do przedstawienia synodu, który ma nadzór nad wszystkimi duchownymi osobami i wydziałami sądowymi.

Potomstwo męskie białego duchowieństwa, niemoże opuścić stanu swojego dla obrania innego rodzaju życia, nim nie otrzyma na to pozwolenia od dyecezalnego biskupa i synodu.

Klasztory rossyyskie dzielą się na trzy klasy; oprócz tego pierwsze dwie klasy dzielą się na *stawropialne*, to iest bezpośrednio zależące od synodu, i na dyecezarne, zależące od dyeceyalnych archiereiów. Oprócz tych klasztorów są jeszcze tak zwane nadetatowe, to iest te, które się lubo mieszczą w oznaczonej liczbie klasztorów, iednak nic od skarbu nieotrzymując, żyją tylko z dochodów pobieranych z naznaczonych dla nich udziałów ziemnych i dobrowolnych ofiar.

Co się dotyczy innowierców, greko-rossyyski kościół święcie zachowując przepisy Prawodawcy Chrześciańskięj wiary, nietylko zostawia im wolność odbywania nabożeństwa według własnych obrzędów, lecz nadto uważani są zarówno we względzie praw cywilnych, ze wszystkimi prawowiernymi poddanymi państwa rossyyskiego.

ADMINISTRACYA PAŃSTWA.

WYŻSZE RZĄDOWE WŁADZE i ZALEŻĄCE
OD NICH POMNIEYSZE WYDZIAŁY.

A) RADA PAŃSTWA.

(*Gosudarstwenny Sowiet*).

Jestto naywyższa władza rządowa w państwie, która pod rozmaitemi nazwiskami z niewielką odmianami trwa prawie od stu lat. W r. 1810 otrzymawszy zupełnie nową organizacyą, odpowiednią rozległości państwa rossyjskiego, podzieloną została na cztery departamenty, to jest: prawodawczy, spraw wojennych, spraw cywilnych i duchownych i na departament skarbowej ekonomii.

Wszystkie prawa, ustawy, i postanowienia w pierwiastkowych ich zarysach, po dostatecznym roztrząśnieniu w radzie, przedstawiają się Monarsze do potwierdzenia, a kiedy tego nieotrzymaia, nie są prawomocne.

Prezydenci, członkowie departamentów, ministrowie i ieneralny-kontroler, są członkami rady państwa w której prezyduje sam Monarcha. Liczba członków jest nieograniczona. Każdy departament ma osobnego prezydenta; członkowie wszystkich departamentów składają ogólne zebranie rady. Pod czas niebytności Monarchy, za naywyższym rozkazem mianowany by-

wa prezydentem ieden z członków rady. Przy radzie państwa są ieszcze następne wydziały:

Kommissya do układania praw (*Kommissia sostawlenia zakonow*), dzieląca się na oddziały: cywilny, kryminalny, hadlowy i skarbowej ekonomii; wszystkie te oddziały są pod zarządzeniem osobnych naczelników zależących od dyrektora kommissyi. Wszystkie projekta do prawa ułożone w kommissyi, po roztrząśnieniu przez dyrektora przechodzą do rady państwa.

Kommissya prośb (*Kommissia proszenii*), zostaje pod wiedzą iednego z członków rady, ustanowiona w celu przyjmowania podawanych na imie monarsze prośb; przysyłane do téj kommissyi prośby, zawieraią w sobie albo skargi, żądania iakich nagród lub wsparcia, alboliteż rozmaite projekta.

Kancelarya państwa (*Gosudarstwennaiia Kancelarya*), trudni się sprawami roztrząsanymi w radzie państwa. Sekretarz państwa i sekretarze stanu ze swemi pomocnikami, składaią tę kancelaryą. Wszystkie akta i sprawy przysyłane bywaią na imie pierwszego z nich. Kancelarya ta składa się z oddziałów: spraw wojenno-lądowych i morskich, cywilnych, duchownych, skarbowej ekonomii, osobnych poruczeń i z archiwum w którym utrzymuią się dzienniki, postanowienia i akta ministrów, roztrąsane w radzie państwa.

B) GŁÓWNY SZTAB JEGO IMPERATOR- SKIEY MOSCI.

(*Ob: niżej Administracya polityczna.*)

C) NAYŚWIĘTSZY RZĄDZĄCY SYNOD.

(*Swiatieyszy Prawitelstwuiuszczy Synod*).

Do Synodu należą wszystkie sprawy duchowne i kościelne greko-rossyyskiego duchowieństwa. Pod bezpośredniem jego zawiadywaniem zostają kantory: moskiewski synodalny w Moskwie, i gruzino-imerytyński w Tyflisie.

Członkami Synodu oprócz metropolity i archiereiów, są także archimandryci, protopresbiterzy, Ober-prokurator, ober-sekretarz, i kilku sekretarzy.

Pod zarządzeniem także Synodu zostają: *Kommissya szkół duchownych*, cenzura ksiąg kościelnych i dyecezye, których liczba wynosi 36. Wszystkie te dyecezye dzielą się na trzy klasy; 1^a na metropole; 2ª dyecezye arcybiskupie; 3ª dyecezye biskupie.

Dycezye pierwszey klasy.

1 Kiiowska.	3 Moskiewska.
2 Nowgorodzka.	4 St. Petersburgska.

Dycezye drugiey klasy.

1 Kazańska.	7 Twerska.
2 Astrachańska.	8 Ekaterynosławska.
3 Tobolska.	9 Mohilewska.
4 Jarosławska.	10 Czernihowska.
5 Pskowska.	11 Mińska.
6 Riazańska.	12 Podolska.

Dycezye trzeciey klasy.

1 Kaługska.	4 Kurska.
2 Smoleńska.	5 Włodzimirska.
3 Niżegorodzka.	6 Wołogodzka.

7 Tulska.	14 Orłowska.
8 Wiatska.	15 Półtawska.
9 Archangielska.	16 Wołyńska.
10 Woroneżska.	17 Permska.
11 Irkutska.	18 Penżeńska.
12 Kostromska.	19 Słobodzko Ukraińsk.
13 Tambowska.	20 Orenburgska.

D) RZĄDZĄCY SENAT.

(*Prawitelstwuiuszczy Senat*).

Na mocy ukazu z 22 września 1862 roku, senat jest pośrednią władzą między Monarchą i narodem. Pod wiedzą senatu zostają wszystkie rządowe władze. Senat jako stróż praw, ma staranie, ażeby we wszystkich sądownictwach domierzana była sprawiedliwość; trudni się ustanowieniem i zbieraniem podatków, przychodami i wydatkami według etatu, obmyśla środki ulepszenia dobrego bytu narodu, zapobiega wszelkim nadużyciom, mogącym się wydarzyć w przypadku nieprawnych postępowań urzędników i władz rządowych.

Władza senatu ogranicza się tylko władzą Monarchy. Ukazy senatu obowiązują wszystkich zarówno, tak iak i imienne monarsze. Wszystkie najwyższe imienne ukazy podawane bywają do powszechnéj wiadomości narodu za pośrednictwem senatu. Prezydującym w senacie jest tylko Monarcha. W niektórych wypadkach senat może zrobić przedstawienie przeciwko imiennym ukazom, lecz jeśli Monarcha nie odmieni ich, w ówczas pozostają w zupełnéj swéj mocy. Senat robi przedstawienia Monarsze, w celu potwierdzenia lub rozwiąza-

nia iakiéy sprawy; przedstawienia te zowią się *dokłady*; senat robi je 1° w sprawach kryminalnych; 2° o odebranie komu przywileiów szlacheckich; 3° w przedmiocie podwyższenia na wyższe stopnie cywilne; 4° w przypadkach kiedy prawo jest albo niedostateczne albo się sobie sprzeciwia; 5° kiedy senatorowie są innego zdania z ministrem sprawiedliwości; 6° podwyższenie urzędników za wysługę lat do wyższych stopni; 7° przeznaczenie urzędników na rozmaite posady i ich uwolnienie; 8° zdanie spraw rocznych przez ministrów.

Senat podzielony jest na 8 departamentów; pięć pierwszych znajduje się w St. Petersburgu, pozostałe 3 w Moskwie. W pierwszym departamencie senatu, roztrząsają się przedmioty: wykonanie wszystkich ukazów i postanowień, sprawy dotyczące się obowiązków władz rządowych, ukrócenie wszelkich nieporządków i bezprawioów w wydziale wojenno lądowym i morskim; zawiadanie sprawami wszystkich kass państwa, policyą, monopoliami; nad baczenie nad opieką cudzoziemców, nad zakładem wiejskich magazynów, wszelkich skarbowych zabudowań, nad dostarczeniem soli na całe państwo; słowem zajmuje się wszystkiém tém, co się tylko ściąga do dobrego bytu narodu.

W innych zaś departamentach roztrząsają się tylko sprawy appellacyjne cywilne i kryminalne które postępują z gubernii iak się to okazuje z następnego wykazu.

Drugi appellacyjny Departament, roztrząsa sprawy cywilne postępujące z gubernii.

1 St. Petersburgskiéy.	3 Twerskiéy.
2 Nowgorodzkiéy.	4 Pskowskiéy.

5 Smoleńskiéy.	7 Archangielskiéy.
6 Ołonieckiéy.	8 Kostromskiéy.

Trzeci appellacyjny zawiadanie sprawami cywilnemi gubernii.

1 Podolskiéy.	8 Półtawskiéy.
2 Kiiowskiéy.	9 Mohilewskiéy.
3 Mińskiéy.	10 Witebskiéy.
4 Wołyńskiéy.	11 Inflantskiéy.
5 Wileńskiéy.	12 Estlandzkiéy.
6 Grodzieńskiéy.	13 Kurlandzkiéy.
7 Czernihowskiéy.	14 Obwód białostocki.

Czwarty appellacyjny zawiadanie sprawami cywilnemi gubernii.

1 Jarosławskiéy.	6 Permskiéy.
2 Wołogodzkiéy.	7 Tobolskiéy.
3 Wiatskiéy.	8 Irkuckiéy.
4 Kazańskiéy.	9 Tomskiéy.
5 Orenburgskiéy.	10 Eniseyskiéy.

W piątym kryminalnym roztrząsają się sprawy należące do gubernii.

1 St. Petersburgskiéy.	13 Kliowskiéy.
2 Nowgorodzkiéy.	14 Mińskiéy.
3 Pskowskiéy.	15 Wileńskiéy.
4 Ołonieckiéy.	16 Grodzieńskiéy.
5 Archangielskiéy.	17 Obw: białostockiego
6 Permskiéy.	18 Czernihowskiéy.
7 Tobolskiéy.	19 Półtawskiéy.
8 Irkuckiéy.	20 Mohilewskiéy.
9 Tomskiéy.	21 Witebskiéy.
10 Eniseyskiéy.	22 Inflantskiéy.
11 Podolskiéy.	23 Estlandzkiéy.
12 Wołyńskiéy.	24 Kurlandzkiéy.

W szóstym kryminalnym, tyęzące się spraw gubernii.

1 Moskiewskię.	14 Riazańskię.
2 Twerskię.	15 Saratowskię.
3 Smoleńskię.	16 Symbirskię.
4 Astrachanskię.	17 Tambowskię.
5 Kaukazkię.	18 Ekaterynosławskię
6 Władimirskię.	19 Tulskię.
7 Woroneżskię.	20 Tauryckię.
8 Kaługskię.	21 Chersońskię.
9 Kurskię.	22 Kostromskię.
10 Niżegorodzkię.	23 Jarosławskię.
11 Słobodzko - Ukrain-
skię.	24 Wołogodzkię.
12 Orłowskię.	25 Wiatskię.
13 Penzenskię.	26 Kazańskię.
	27 Orenburgskię.

Siódmy apellacyyny roztrząsa sprawy cywilne gubernii.

1 Moskiewskię.	6 Kaługskię.
2 Astrachanskię.	7 Kurskię.
3 Kaukazkię.	8 Niżegorodzkię.
4 Władimirskię.	9 Słobodzko - Ukrain-
skię.
5 Woroneżskię.	

Osmę Apellacyyny roztrząsa sprawy cywilne gubernii.

1 Orłowskię.	6 Tambowskię.
2 Penzeńskię.	7 Tulskię.
3 Riazańskię.	8 Ekaterynosławskię.
4 Saratowskię.	9 Tauryckię.
5 Symbirskię.	10 Chersońskię.

Oprócz tych departamentów, znajduie się przy senacie w St. Petersburgu: *graniczny senatu departament*, trudniący się graniczeniem skarbo-

skarbowych gruntów znajdujących się po guberniach. Co do praw swoich równa się innym departamentom senatu.

Pod zawiadywaniem rządzącego senatu iest także *heroldyia*, której stosownie do ukazu wydanego z 4 lutego w roku 1805 przedmiotem iest, mieć dostateczną wiadomość o szlacheckich familiach całego państwa, wpisywać do herbarza według postanowionego na to porządku ich herby, wydawać dyplomata i patenta na urzędy i rangi, utrzymywać księgi o przychodach i rozchodach pieniężnych summ, mieć wiadomość o wakujących cywilnych pośadach i przedstawiać na nie listy kandydatów, niemnię donosić senatowi o podwyższeniu urzędników do wyższych rang.

E) MINISTERYUM PANSTWA.

(Gosudarstwennoie Ministerstwo).

Ministeryum to ustanowione w roku 1802. W początkach należało do tego ministeryum 8 innych iako to: ministeryum spraw zagranicznych, sił wojenno-ładowych, morskich, sprawiedliwości, spraw wewnętrznych, handlu, oświecenia i skarbu, do tych przyłączono ieszcze ministeryum policyi. W roku 1810 ministeryum handlu zniesione, a sprawy tego rodzaju wpłynęły częścią do ministerium skarbu, a częścią do spraw wewnętrznych. W roku 1815 ministeryum sił wojenno-ładowych, po ustanowieniu sztabu Jego Cesarskię Mości otrzymało nową organizacyą. Ministeryum policyi w roku 1819 zostało zniesione, a sprawy iego dotyczące się, przeszły do

ministryum spraw wewnętrznych, zarządzenie zaś departamentu poczt, poruczono tymczasowo ministrowi oświecenia i religijnych wyznań. Z tego względu jest dopiero 7 ministerstw, to jest: spraw zagranicznych, wojenno-ładowych sił, wojenno-morskich sił, sprawiedliwości, spraw wewnętrznych, finansów czyli skarbu, narodowego oświecenia i religijnych wyznań.

F) MINISTRYUM SPRAW ZAGRANICZNYCH

(*Ministerstwo Inostrannykh Diel.*)

Do tego ministryum należy przyprowadzenie do skutku traktatów, iako też w ogólności wszystkie stosunki z zagranicznymi mocarstwami. Pod zawiadywaniem tegoż ministryum zostają:

Kolegium spraw zagranicznych, trudniące się wszystkimi zagranicznymi sprawami dotyczącymi się Rossyi, odbieraniem doniesień od ambasadatorów, posłów, ministrów, ieneralnych konsulów, którym samo naznacza te posady, znosi się z obcymi ministrami i posłami przy dworze rossyjskim. Do niego należy także wydział ceremonialny.

Kolegium dzieli się na dwa wydziały: sekretny i publiczny, publiczny zaś dzieli się na departamenta spraw familiynych, azyatyckich, skarbowych, potocznych i ceremonialnych. Archiwum spraw zagranicznych znajduje się w Moskwie.

Wszystkie poselstwa przy tych dworach z któremi Rossyja ma bezpośrednie stosunki i dyplomatyczne osoby iako to: ambasadorowie, nadzwyczajni i pełnomocni posłowie, ministrowie,

umocowani w sprawach (*chargés d'affaires*) generalni konsule, konsule, wice-konsule i agenci, niemniéj przebywający przy narodach które nie mają stałego siedliska, a którym pozwolono w stepach rossyjskich paść swoje trzody, należą do tegoż kolegium.

Minister wojny zostaje pod wiedzą naczelnika głównego sztabu Jego Cesarskiej Mości. (Ob: niżej administracya wojenna).

Ministryum morskie (*Ministerstwo morskoie*) Do którego należy administracya całego morskiego potęgi (Ob: niżej administracya morska).

G) MINISTRYUM SPRAWIEDLIWOŚCI

(*Ministerstwo Justicii.*)

Obowiązek ministra sprawiedliwości, odpowiada obowiązkowi byłemu niegdyś ienerał-prokuratorowi, dla tego zostają pod jego wiedzą: wszyscy ober-prokuratorowie senatu, gubernialni prokuratorowie, tudzież gubernialni i powiatowi strapczowie. Minister sprawiedliwości wgląda we wszystkie czynności senatu, ma baczenie nad rychłym odprawianiem spraw postępujących do senatu, ażeby niecierpiały zwłoki w ostatecznym ich roztrząśnieniu. Do ministryum tego należą następujące wydziały:

Departament ministra sprawiedliwości, który roztrząsa sprawy należące bezpośrednio do ministra. Departament ten dzieli się na 3 expedycye: *Expedycya senatu*, do której postępują sądowe i kryminalne sprawy z senatskich departamentów *Expedya gubernialna*, gdzie roztrząsają doniesienia gubernialnych prokuratorów i strapozych i *Expedycya heroldyi*, tu należą sprawy dotyczące się heraldyki.

Justycyokolegium spraw inflantskich, estlandzkich i kurlandzkich.

St. Petersburgskie archiwum, w którym się znajdują akta spraw zupełnie skończonych.

Moskiewskie skarbowe archiwum, zawierające w sobie dawniejsze akta.

Departament spraw dóbr dziedzicznych.

Kancellarya graniczna (*Meżewaia kancelarya*) trudni się ogólnym rozgraniczeniem w państwie, nadewszystko zaś ma bacność ażeby grunta skarbowe nie były zabierane pod rozmaitemi względami przez prywatnych, których majątności graniczą z dobrami skarbowymi. Pod zawiadywaniem téj kancelaryi są graniczne kantory ustanowione w guberniach: wiatskiéy, ekaterynosławskiéy, orenburgskiéy, saratowskiéy i sybirskiéy.

H) MINISTERIUM SPRAW WEWNĘTRZNYCH.

(*Ministerstwo Wnutrennich Diet*).

Głównym przedmiotem tego ministerium jest staranie się o polepszenie rolnictwa i rozpostrzenienie przemysłu; dla téj przyczyny należą do téj władzy: kolonie, rozmaite wydziały krajowego gospodarstwa, rękodzielnie i publiczne budowy. Od czasu wcielenia ministerium policyi do ministra spraw wewnętrznych to jest od r. 1819, ma pieczęć nad wewnętrznym bezpieczeństwem i sprawami lekarskimi.

Wydziały składające to ministerium, są następujące:

Kancellarya ministra, gdzie postępują wszystkie sprawy z departamentów, lub też od in-

nych miejsc rządowych i osób, potrzebujące decyzji ministra.

Departament skarbowego gospodarstwa i publicznych budowli (*Departament Gosudarstwen-naho choziaystwa i publicznych zdanii*) składa się z dwóch oddziałów, z których pierwszy, zajmuje się przemysłem rolniczym, uprawą winnic, rozmnożeniem iedwabników, niemniéy też opiekuje się cudzoziemcami przybywającymi do Rossyi w celu zaludnienia kolonii na ten koniec przeznaczonych, którzy oprócz tego mają jeszcze ustanowiony dla siebie opiekunczy komitet i kantory. Pod zawiadywaniem drugiego oddziału, zostają wszystkie publiczne budowy.

Departament policyi wykonawczéy (*Departament Ispolnitelny*) składa się z trzech oddziałów: pierwszy zajmuje się ułożeniem etatów policyjnych, назначeniem dla tych urzędników posad i ich wynagradzaniem; do drugiego odnoszą się sprawy policyjne sądowe i kryminalne, trzeci zarządza tém wszystkiém co się tyczy ziemskich powinności.

Departament lekarski (*Medycyński Departament*) składa się z trzech oddziałów; pierwszy ma na celu urządzenie lekarskiego wydziału; drugi zajmuje się przygotowaniem wszystkich potrzebnych lekarskich materyałów, w trzecim utrzymuje się kontrolla summ, i rewizya wspomnianych materyałów. Oprócz tego pod wiedzą lekarskiego departamentu zostają: *lekarskie gubernialne zarządzenia*, skarbowe i prywatne apteki, aptekarskie magazyny, skład rhubarum w Kiachcie, kwarantanny, zakłady upowszechnienia krowiéy ospy, środki przedsiębior-

cze dla odwrócenia epidemicznych chorób i rekodzielnie rozmaitych lekarskich narzędzi.

Departament gospodarstwa (Choizaystwenny Departament) składa się z dwóch oddziałów; pierwszy trudni się tem wszystkiem co się tyczy dostarczania żywności; do drugiego należą magistratury powszechnéj opieki i zakłady dobroczynne tak skarbowe iako też prywatne.

Rada lekarska (Medycyński Sowiet) przedmiotem iéy są: zaradcze ogólne środki przeciwko wszelkim mogącym się ziawić chorobom; medycyna sądowa, i wszystko co się tylko ściera do wydziału lekarskiego.

Osobna kancelarya ministra (Osobennaiia kancelarya) do niéy należy dozór nad xięgami i drukarniami, cenzura dzieł teatralnych, cenzura xiąg cudzoziemskich przywożonych do kraju, i inne zatrudnienia które nienależą do żadnego z departamentów.

I) MINISTERIUM NARODOWEGO OŚWIECENIA.

(Ministerstwo Narodnaho Proswieszczenia).

Do tego ministerium należy wszystko co się tyczy oświaty kraju; niemniéy tu się odnosi departament duchownych spraw wszystkich cudzoziemskich tak chrześcijańskich iako też niechrześcijańskich wyznań. Wydziały składające to ministerium są następujące:

Departament narodowego oświecenia, (Departament narodnaho Proswieszczenia); ma staranie o oświeceniu młodzieży i rozszerzeniu po-

żytecznych wiadomości w państwie, [dla tego główne iego przedmioty są: zakłady i urzędzenia szkół, sposoby uczenia, wydawanie xiąg, zarządzenie wszystkiemi edukacyjnemi wydziałami, rozkład summa na uczone zakłady, drukarnie, biblioteki, uczone towarzystwa, i t. d. Departament ten, składa się z czterech oddziałów: do pierwszego należy główny rząd szkół; drugi zajmuje się wyłącznie szkołami, do trzeciego należą osobne naukowe zakłady; czwarty jest ekonomiczny.

Główny rząd szkół, (Gławnioie Uczyliszcz Prawlenie), jest to rada ministra pod względem zakładów szkolnych w uniwersyteckich wydziałach; składa się ze wszystkich kuratorów uniwersytetów znajdujących się osobiście w Petersburgu, tudzież z członków z woli Monarchy wyznaczonych. Ważniejsze przedmioty rządu szkół są: projekta różnego rodzaju mające na celu ulepszenie wydziału edukacyjnego; wiadomości o ludziach uczonych i prywatnych naukowych towarzystwach, zarząd ekonomiczny, rozporządzenia tyczące się różnych dzieł przedstawianych przez prywatne osoby.

Dla dogodniejszego zarządzania uczonemi zakładami, Rossya podzielona jest na 6 wydziałów; każdy wydział zawiera kilka gubernii tak że wszystkie zakłady naukowe wyiawszy te które są pod osobném zawiadywaniem, należą do tego uniwersytetu w którego wydziale guberniie znajduią się. Uniwersytet od siebie robi przedstawienia swojemu kuratorowi, a ten ma główny nadzór tak nad uniwersytetem iako i nad całym iego wydziałem. Co do wydziałów uczonych uniwersyteckich te są:

St. Petersburgski, pod zawiadywaniem którego zostają wszystkie uczone zakłady w gub. petersburskiéy, nowgorodzkiéy, pskowskiéy, ołoneckiéy, archangielskiéy, mohilewskiéy i witebskiéy.

Moskiewski, naukowy wydział, zajmuje gubernie: moskiewską, smoleńską, twerską, iarosławską, kostromską, wołogodzka, władzimierską, riazzańską, tulską i kałuską.

Charkowski zawiadyuje gub. slobodzko-ukraińską, czernihowską, ekaterynosławską, półtawską, kurską, orłowską, woroneżską, chersońską, tauryczą, kijowską i ziemię dońskich Kozaków.

Dorpatski, tu należą gub. inflantska, estlandzka, kurlandzka.

Kazański, zawiadyuje gub. kazańską, penzeńską, symbirską, niżegorodzka, tambowską, wiatską, permską, saratowską, orenburską, astrachańską, kaukazką, tomską, tobolską, enisejską, irkucką i Gruzję.

Wileński, zajmuje gub. wileńską, grodzieńską, mińską, wołyńską, podolską, i obwód białostocki.

Do głównego rządu szkół, należą jako oddzielne jego części, komitety: *uczony i ekonomiczny*. Celem pierwszego jest roztrząsanie xiąg przeznaczonych dla zakładów naukowych, i zdania o xiegach każdego rodzaju, które są przysyłane do ministra; uczone pomocy dla szkół i projekta dotyczące się wydziału naukowego. Komitet ekonomiczny ustanowiony w celu bezpośredniéy rewizyi wszystkich ekonomicznych i piéniężnych spraw należących do departamentu narodowego oświecenia.

K) MINISTERIUM SKARBU

(*Ministerstwo Finansow*)

Ministerium skarbu zawiadyuje wszystkiemi źródłami skarbowych dochodów i wydatków. Główniejsze wydziały tego ministerium są następujące:

Kancellarya ministra, składa się z 5ciu oddziałów: 1^{szy} ustanowiony dla wszystkich spraw i korespondencji ministra z innemi departamentami; 2^{gi} dla spraw tyczących się kass państwa; w 3^{cim} sprawy systematu kredytowego; 4^{ty} dla zrobienia ogólnych rachunków i udeterminowania dochodów i rozchodów; 5^{ty} dla roztrząśnienia finansowych projektów i postanowień tyczących się ministerium skarbu.

Departament dóbr skarbowych: (Departament Gosudarstwennych Imuszczestw), składa się z 5ciu oddziałów; do pierwszego należą skarbowi włościanie; do drugiego arędne i starościńskie majątki; do trzeciego lasy dostarczające materyałów do budowy okrętów; do czwartego zakłady gospodarskie, iako to gorzelnie, browary, młyny. Dla lepszego nadzoru nad skarbowemi lasy, ustanowione są leśne inspekcye, pod wiedzą których są nadleśnictwa.

Departament górnictwa i soli, (Departament Gornych i Solanych diel), składa się z 5ciu oddziałów: 1^{szy} zawiadyuje mennicami; 2^{gi} ma pod sobą skarbowe kopalnie; 3^{ci} prywatne kopalnie; 4^{ty} dobywanie soli i minerałów; 5^{ty} dostarczanie na całe państwo soli.

Do tegoż departamentu, należą:

Departament Berg-kolegium, ustanowiony

w celu całkowitego zakończenia spraw należących do tego wydziału.

Korpus kadetski górniczy.

St. Petersburgska mennica i laboratorium chemiczne, Permski górniczy wydział, z kopalniami w Ekaterynburgu, Gorabłahodatowie, Permie i Bohusławsku, Moskiewski górniczy wydział.

Ludwisarnia tygańska

Kommissya dostarczająca soli dla całego państwa z podwładnemi ię kommissyami niżegorodzką, astrachańską, eltońską, oraz warzelnie soli: staroruska i dediuchińska.

Departament zewnętrznego handlu, (Departament Wniesznij Torgowli), składa się z trzech oddziałów: pierwszy trudni się handlowemi stosunkami, drugi zarządza komorami celnymi (*tamoznia*) trzeci rachunkowością.

Komory celne, dzielą się na cztery klasy; pierwsze *składowe*, to jest takie, do których można przywozić wszystkie zagraniczne towary w taryfie niezabronione, za naznaczoną od ich przywozu opłatę; drugie, *komory główne lądowe i portowe*, do których przywożą towary taryfą niezabronione, już to dla opłaty cła za nie, już w celu odesłania towarów do komor składowych dla ściągnięcia opłaty; trzecie *deklaracyjne*, przez które wolno przewozić niezabronione w taryfie towary, lecz cło opłaca się za takie tylko towary które są wymienione w dodatku do taryfy, te zaś o których niemasz tam wzmianki, powinny być odesłane do którejkolwiek ze składowej komory. Do czwartej klasy należą komory, przez które można przewozić towary wyszczególnione w taryfie. Wywożone z Rosyi towary mogą być wysyłane za granicę przez wszystkie komory za opłatą cła.

Pewna liczba komor celnych składa okrąg, których teraz w Rosyi europejskiej jest 12: st. petersburski, archangielski, ryzski, rewelski, lipawski, kowieński, grodzieński, radziwiłowski, dubosarski, odesski, teodozyjski, i taganrogski. Pod zawiadywaniem tych okręgów jest 40 komor celnych, między którymi 8 składowych a 12 pomniejszych. Moskiewska składowa komora nienależy do żadnego z tych okręgów, lecz zostaje pod osobnem zarządzeniem departamentu zewnętrznego handlu.

Departament rozmaitych podatków i poborów, (Departament raznych Podatę i Zborow), składa się ze czterech oddziałów, pierwszy trudni się tem wszystkiem co należy do podatków i poborów; drugi zawiaduje propinacją; trzeci dochodami z papieru stemplowego; ostatni rachunkowością.

Departament kamer - kolegium, (Departament Kamer - Kollegii), ma staranie o przysposobieniu stemplowego papieru i wszelkiego rodzaju wexlów.

Tymczasowy departament komerc - kolegium, (Wremienny Departament Komerc - Kollegii) rozbiera wszelkie spory i sprawy dotyczące się interesów kupieckich.

Departament rękodziel i wewnętrznego handlu, (Departament Manufaktur i wnutrennij Torgowli) przedmiotem tego Departamentu jest: wiadomość o fabrykach i rękodzielnich, o liczbie i stanie fabryk iako też o dobroci ich wyrobów; o wewnętrznem spożyciu tych wyrobów; prywatne targi, iarmarki i wszystkie na nich handlowe obroty; przemysł rybołóstwa na morzu kasspijskim, czarnym, bałtyckim i innych. Dwa oddziały składają ten Departament; pier.

wszy ma pod zawiadywaniem wszystkie fabryki i rękodzielnie; do drugiego należą podwładne tego departamentu wydziały, iako to: szkoła budowania statków, porty mieyskie, fabryka rządowa sukien w Irkutsku, kiowomeżygorska skarbowa fabryka faiansu, i komitet moskiewski dla dostarczenia sukien na całe woysko.

L) SKARBOWE BANKI.

(*Gosudarstwennye Banki*).

Bank assygnacy (Assygnacionny bank), wydaje skarbowe assygnacye (papiery) mające swój bieg w kraiu z podpisami wyznaczonych na ten koniec członków, składa się ze trzech oddziałów: z rządu banku, z ekspedycji podpisów skarbowych assygnat i ekspedycji przyjmowania ich i rewizyi banku.

Bank pożyczkowy (Zaiemny Bank), pożycza prywatnym osobom pieniądze na zastaw za potrąceniem oznaczonego procentu, i nawzajem przyjmuje od każdego pieniądze za opłatą procentu w oznaczonych ratach.

Bank handlowy (Kommerczeski Bank), ustanowiony w roku 1817 maja 17, dla ożywienia handlowych obrotów; ma 30 milionów rządowego kapitału, przyjmuje wexle rozmaitego rodzaju od rosyjskich poddanych potrąciwszy sobie procent, stosownie do obiegu handlowych kapitałów, niemniéj też daie zasiłki pieniężne przyjmując na zastaw rosyjskie towary. Do tego banku należą kantory w Moskwie, Archangielsku, Taganrogu, Odessie, Teodozyi, Rydze i tymczasowy ustanawiający się pod

czas iarmarku od 20 lipca do 20 sierpnia w Niżegorodzie.

M) EXPEDYCYE NALEŻĄCE DO PODSKARBIEGO PAŃSTWA.

(*Ekspedycyi po dołżnosti Gosudarstwennaho Kaznaczeia*).

Do téj ekspedycji należą następujące wydziały:

Ekspedycya skarbowych dochodów, zawierająca ogólne zebranie tych wszystkich dochodów.

Ekspedycya przygotowawcza wyznaczona do skarbowych assygnat.

Ekspedycya przygotowawcza stem płowego papieru.

Kassy Państwa (Gosudarstwennaya Kaznaczeystwa), kassy summ etatowych w Petersburgu i Moskwie, przyjmują i wydają te summy.

Kassy summ pozostałych od wydatków rozmaitych władz rządowych.

N) GŁÓWNA IZBA OBRACHUNKÓW RZĄDOWYCH.

(*Głównie Uprawienie Rewizyi Gosudarstwennych Szczetów*)

Wydział ten zostaje pod nadzorem kontrolera państwa, iednakich używa praw z innemi ministeryami; trudni się sprawdzaniem wszystkich ogólnych summ przychodów i wydatków.

Główniejsze w téj władzy oddziały są: *Kancellaryia kontrollera i departamenty* rewizyi skarbowych rachunków, cywilnych, wojennolądowych i morskich, nakoniec czarnomorska wojenna ekspedycya.

Do ogólnych narad i decyzji w sprawach państwa, ustanowiony został w roku 1812 *Komitet ministrów*, który ma szczególną władzę w sprawach dotyczących się wydziału iakiegokolwiek ministerjum. Wdziałaniach swoich stosuje się do prawideł w organizacyi komitetu wskazanych. Wszyscy ministrowie składają ten komitet, lecz mogą być i inni członkowie stosownie do woli Monarchy wyznaczeni.

Wszystkie sprawy które potrzebują najwyższego potwierdzenia, rozpatrywane bywają na-przód w tym komitecie i z opinią dopiero członków przedstawiają się Monarsze do zatwierdzenia.

O) WYDZIAŁY ZOSTAJĄCE POD OSOBNEM ZAWIADYWANIEM.

(*Wiedomstwa osobennemu Prawleniu wwerennya*).

DEPARTAMENT POCZT.

(*Pocztowy Departament*)

Wszystkie rossyyskie pocztamty zależą od tego departamentu; pocztamtów w Rosyi iest 7 sankt-petersburgski, moskiewski, litewski, ma-lorossyyski, tambowski, kazański i sybirski.

Do *petersburgskiego* pocztamtu należą kantory w gubernialnych miastach St: Petersburgu, Archangieliu, Ołonecku, Nowogorodzie, Pskowie, i w gubernii estlandzkiéy, inflantskiéy, i kurlandzkiéy.

Do *Moskiewskiego*, kantory w guberniach: moskiewskiéy, władimirskiéy, kostromskiéy, niżegorodzkiéy, riazanskiéy, tulskiéy, kaługskiéy, orłowskiéy, smoleńskiéy, twerskiéy, iarosławskiéy i wołogodzkiéy.

Do *litewskiego*, kantory w guber: wileńskiéy, grodzieńskiéy, witebskiéy, mohilewskiéy, mińskiéy, wołyńskiéy, podolskiéy, i w obwodzie białostockim.

Do *małorossyyskiego*, kantory gubernii: ki-iowskiéy, czernihowskiéy, półtawskiéy, słobodzko-ukraińskiéy, tauryckiéy i kurskiéy.

Do *tambowskiego*, kantory guber. tambow-skiéy, penzeńskiéy, symbirskiéy, saratowskiéy, astrachańskiéy, kaukazkiéy i woroneżskiéy.

Do *kazańskiego*, kantory guber: kazańskiéy, wiatskiéy, permskiéy, i orenburgskiéy.

Do *syberyyskiego*, kantory guber: tobolskiéy, tomskiéy, irkuckiéy i eniseyskiéy.

GŁÓWNE ZARZĄDZENIE DROG I KOM-MUNIKACYI.

(*Głównie Uprawlenie Putiey Soobszczenia*)

Celem tego wydziału iest ułatwienie i roz-postrzenienie wewnętrznych związków państwa tak wodnych iako i lądowych. Wydział ten rozpoczął swoje działania w roku 1809, 20 li-stopada, zostaje pod wiedzą naczelnego dyre-ktora.

Oprócz departamentu iest ieszcze pod za-wiadywaniem dyrektora:

Rada dróg i komunikacyi, w której roz-trząsane bywają wszystkie proiekta i antre-pryzy tak po części wodnéy, iako też lądowéy.

Expedycya dróg i komunikacyi, dzieli się na trzy wydziały, ieden zawiaduje komunikacyą wodną, drugi lądową, a trzeci handlowemi por-tami.

*Inżynierowie rezerwowi. Oddział budowni-
czy wojenno-roboczy brygady dróg i kommu-
nikacyi.*

Do tegoż zarządzenia należą: Instytut inżenie-
rów dróg i komunikacyi będący pod bezpośred-
nią opieką Jego Cesarskiej Mości, i szczególny
wydział robienia wielkich traktów w państwie.

P) ADMINISTRACYA GUBERNII.

(*Uprawienie Guberniiami*)

Państwo rossyjskie dzieli się na gubernie i
obwody, te zaś na powiaty. Na mocy ukazu
Katarzyny II. wydanego w roku 1775, 12 listo-
pada o guberniach, postanowiono: ażeby każda
gubernia zawierała najmniej od trzech do czte-
rech kroć stotysięcy, a zaś powiat od 20 do 30
tysięcy dusz płci męskiej.

W niektórych z tych gubernii odbywają się
sądy stosownie do przepisanych w tém posta-
nowieniu prawideł; w innych zaś guberniach
odbywają się odpowiednie pierwsiastkowym pra-
wom tamecznych mieszkańców.

a) *Urzędnicy i władze rządowe ustanowione dla gubernii:*

Urzędnicy mający większą lub mniejszą wła-
dę w zarządzaniu gubernii, są następujący:

Jenerał-Gubernator, lub *woienny-guberna-
tor*, częstokroć oprócz wojskowego mają jeszcze
poręczony cywilny wydział, w takim razie peł-
nią obowiązki cywilnego gubernatora. Wszy-
stkie twierdze i garnizony, zostają bezpośrednio
pod wiedzą wojennych-gubernatorów. Rozcią-
głość

głość ich władzy zależy od woli Monarchy, nie-
kiedy mają zwierzchność nad dwoma lub trze-
ma guberniiami. Woienni-gubernatorowie wy-
znaczani bywają szczególnie w pogranicznych
guberniach gdzie się wojsko znajduje; a w o-
gólności mówiąc są oni namiestnikami lub re-
prezentanci osoby samego Monarchy, któremu
bezpośrednio mogą czynić swoje przedstawienia.
Cywilny-gubernator, zarządza swoją guber-
nią za pośrednictwem gubernialnego rządu, któ-
remu przedstawia ukazy, zalecenia Monarchy i
senatu, przestrzega ich wykonywanie; z mocy
urzędu swego zatwierdza dekreta sądownictw
kryminalnych i czuwa około przyprowadzenia
ich do skutku, przedstawia urzędników do na-
gród i nadaie im posady, stara się o zabudo-
wanie miast według zatwierdzonych planów,
dogląda ażeby nienakładano nieprawych i ucia-
żliwych dla narodu podatków pieniężnych i po-
borów.

Wice-gubernator, jest prezydentem izby
skarbowej, stróżem dóbr skarbowych i docho-
dów w swojej gubernii. Wczasy niebytności
gubernatora on zastępuje jego miejsce ze wszy-
stkimi prawami i właściwą władzą.

Gubernialny-prokurator, w zdarzeniu nie-
prawnego postępowania władz rządowych, lub
wrazie dostrzeżenia przestępstw urzędników,
natychmiast donosi wyższym władzom, doglą-
da ażeby wypełnianie wyższych rozkazów nie-
było zwlekaniem, ażeby sądownictwa w działa-
niach swoich postępowały odpowiednie przepi-
som prawnym. Pod jego wiedzą zostają strap-
czowie spraw skarbowych i kryminalnych.

Co się tyczy władz rządowych postanowio-

nych dla całej gubernii i miast, te są następujące:

Rząd gubernialny, (Gubernskoie Prawlenie), równy jest co do swęj władzy i prerogatyw dawnieý istniejącym skarbowym kolegiom, otrzymuje ukazy i zalecenia od Monarchy i senatu, rozsyła je do wszystkich podwładnych sobie urzędów, i od nich otrzymuje raporta, lub doniesienia. Pod wiedzą tego rządu zostają wszystkie sprawy sądowo-wykonawcze. Oprócz gubernatora zasiadają w rządzie trzëj radcy, assessor, i sekretarz z których każdy ma swój wydział osobny.

Izba skarbowa, (Kaziennaia Pałata), pod prezydencją wice-gubernatora, przedmiotem ięj działań jest wiadomość o ludności, zawiaduje skarbowemi przychodami i rozchodami, ma dozór nad monopolium trunków. Do nięj należą pobór wszystkich podatków i przesyłanie ich do mieysc właściwych. Wszyscy powiatowi kassyerowie należą do tęj izby, i corocznie składają ięj swoje rachunki. Członkami izby skarbowęj są trzëj radcy, gubernialny kassyer i assesor.

Minister skarbu jest głównym naczelnikiem wszystkich izb skarbowych w Rossyi.

Izba sądu kryminalnego, (Pałata Ugołownaho Suda), zawiaduje wszystkimi processami dyscyplinarnemi przeciwko urzędników wykraçaających wystosowaniami, tudzież sprawami wktórych idzie o dowiedzenie komu przestępstwa pociągającego za sobą karę cielesną, lub skazanie kogo na utratę czci czyli śmierć polityczną.

Izba cywilnego sądu, (Pałata Graždanska-ho Suda) jest naywyższa w gubernii instancya

do której przesyłane bywają sprawy cywilne z niższych władz dla roztrząśnienia i udzielenia decyzji. Obie te izby mają swoich prezydentów i radców. Z tych dwóch władz rządowych mogą tylko sprawy, ulegać apellacyi do rządzącego senatu.

Magistratura powszechnęj opieki, (Prykaz obszczestwennaho Pryzrenia), ma dozór nad majątkami małoletnich sierot. Szpitale, wszelkie zakłady dla ubogich i bez sposobu do życia będących, domy nieszczęśliwych, zbaczaających z drogi rozsądku, niemnieý fundusze dla niedołężnych, małoletnich i sierot, należą do tęj magistratury. Dla wszystkich tych dobroczynnych zakładów, magistratura powszechnęj opieki ma osobne fundusze, które są wymienione w postanowieniu o guberniach. Prezydującym w tęj magistraturze jest cywilny gubernator.

Sąd słowny (Słowestny Sud), w przeciągu trzech dni zanesione do tego sądu słowne zaskarżenia osób prywatnych, słownie rozstrzyga, decyzję swoją udziela iednemu z kommissarzów policyynych z poleceniem ięj wypełnienia, a kommissarz wprost od siebie raportuje magistratowi o ukończonych tego rodzaju sprawach.

Sąd powiatowy, (Uiezdny Sud), jest pierwszą sądową instancją w powiecie, w której się odbywają tak cywilne iak i kryminalne sprawy, roztrząsa wynikające spory względem majątków, przyjmuje do poświadczenia akta kupna majątków i o tém uwiadamia sąd ziemski, rozbieira skargi prywatnych osób tak na przedstawienie powiatowych strapczych, iako też z polecenia wyższych władz rządowych. Sąd powiatowy przyjmuje ukazy od gubernialnego rządu i zale,

cenia od izby skarbowej. Z powiatowego sądu sprawy postępują do cywilnej i kryminalnej izby.

Kassapowiatowa, (Uiezdnioie Kaznaczeystwo), w oznaczonym czasie, przyjmuje od obywateli swego powiatu wszystkie opłaty należne skarbowi, o czém donosząc izbie skarbowej, przesyła wykaz ściągniętych poborów, a razem zawiadamia sąd ziemski o tych obywatelach którzy nieuiszcili się w opłatach skarbowych, ażeby z nimi stosownie do praw postąpiono.

Magistrat mieyski, (Gorodowy Mahistrat), ustanowiony w każdym gubernialnym i powiatowém mieście. Wnim zasiadają burmistrz i radni wybrani od stanu kupieckiego tegoż miasta. Magistrat sam przez się nieroztrząsa żadnych spraw kryminalnych i cywilnych, lecz tylko na podane prośby prywatnych i na przedstawienie strapczych, lub horodniczego, albo też za rozkazem gubernialnego rządu. Do tego magistratu należą: akta kupna i sprzedania ziemskich posiadłości i po upłynieniu prawem oznaczonego czasu zatwierdza one zakupującym, nadto czuwa nad przychodami i wydatkami mieyskimi, ułatwia przywóz i sprzedaż produktów do konsumpcyi służących. Czém jest magistrat w powiatowém mieście, tém jest w pomniejszych miasteczkach ratusz, w nim zasiada burmistrz i radni.

Mieyską duma, (Gorodowaia obszczaia szestigłasnaja Duma), składa się z prezydującego i członków wybieranych z obywateli mieyskich, staraniem téj władzy jest utrzymanie porządku, i wszystko co może pomagać do dobrego bytu miasta i jego obywateli; lecz co do sądowych spraw mieszkańców miasta, które należą do ma-

gistratu lub ratusza, wdawać się niemoże. Z tém wszystkiém magistrat mieyski i inne władze sądowe powinny wypełniać prawne żądania dumy.

Sąd nadworny, (Nadworny Sud), ustanowiony jest tylko w samych stolicach. Sąd ten rozbiera sprawy takich osób które żyjąc w iednej lub drugiej stolicy są w służbie cywilnej, wojskowej, lub też mają innego rodzaju zatrudnienia, lecz w tych guberniach nieposiadają żadnego nieruchomego majątku. Opłata długów i oświadczenie niemożności w ich uiszczeniu się, bezpośrednio do sądu nadwornego należy.

Rząd policyi, (Uprawa Błahoczynia), w gubernialnych miastach zostaje pod wiedzą policmeystra, w stolicach zaś pod wiedzą ober-policmeystra. Główném rzędu tego staraniem jest, zachowanie w mieście porządku i ogólnego bezpieczeństwa, ma dozór nad mostami, przewozami, narzędziami ogniowemi, dogląda czystości ulic, naznacza cenę rozmaitych produktów przedawanych na rynkach. Przywodzi do skutku reskrypta gubernialnego rządu, postanowienia izby skarbowej i innych władz sądowych. Dla dogodniejszego odbywania wszystkich spraw mieyskich, znaczniejsze miasta rossyjskie dzielą się na części, te zaś na kwartały, pierwszemi zawiadują kommissarze policyjni, kwartałami zaś tak nazwani kwartalni. Ci urzędnicy kwartalni w każdym razie znoszą się z policmeystrem, w powiatowych i innych miastach obowiązek policmeystra sprawuje horodniczy.

Niższy ziemski sąd, (Niżni ziemski Sud), jest ziemską policyą w swoim powiecie, temu sądowi powierzone jest przyprowadzenie do sku-

tku ukazów, zleceń rządowych i postanowień izby skarbowej i sądu powiatowego. Do niego należy mieć dozór nad drogami i mostami, niemniéj też dogląda ceny rozmaitego zboża. Nadto obowiązkiem jego jest wyszukiwanie w swoim powiecie zbiegłych tułających się rekrutów, ludzi niemających pasportu i podeyrzanych, śledzić wszelkie przemycania zabronionych towarów, przymuszać do posłuszeństwa nieuległych prawóm, przedsiębrać skuteczne środki w czasie pokazania się zarazliwej choroby, i tym podobne. Assesorowie składający ten sąd pod prezydencją ziemskiego kommissarza, wybierani bywają przez obywateli.

Sąd sumienny (Sowiestny Sud), we wszystkich swoich działaniach ma na celu miłość bliźniego. Staraniem jego jest osobiste bezpieczeństwo obywateli, ulga w nieszczęśliwym stanie winowajcom skazanym na karę, przyspieszenie końca długich i uciążliwych processów. Sąd ten sam przez się nie może roztrząsać żadnych spraw, chyba tylko w razie kiedy mu to poruczone będzie przez rząd guberniialny, lub też przez inną władzę rządową, albo nakoniec na prośbę udających się bezpośrednio do tego sądu.

Wywodowa kommissya, (Prawlenie Gubernskaho Marszałka), obowiązkiem której jest chronić przywileje szlacheckie, rozpatrywać dokumenta składane od osób o szlachectwo starających się i utrzymywać ciąg genealogiczną rodu i pochodzenia szlachty z całej gubernii. Prezydującym w téj kommissyi jest marszałek guberski wraz z deputatami od obywateli wybranymi po iednym z każdego powiatu.

Szlachecka opieka. (Dworańska Opieka), prezydującym w niéy jest powiatowy szlachecki marszałek, członkami zaś powiatowy sędzia i dwóch podsędków. Opieka szlachecka ma pieczę nad małoletnimi sierotami szlacheckiego urodzenia i wdowami, którym naznacza kuratorów i opiekunów, obowiązanych corocznie zdawać opiece sprawę o stanie poręczonych im majątków, tudzież o wydatkach podjętych na potrzeby osób pod opieką będących.

Rząd lekarski, (Medycyńskaia Uprawa), zawiaduje wszystkimi lekarskimi sprawami w gubernii, składa się z inspektora, operatora i akuszerza. W St. Petersburgu ustanowiony jest fizykat złożony ze stadtfizyka, inspektora i doktora. W Moskwie jest lekarski kantor, w którym członkami są stad-fizyk, inspektor i sekretarz. Pod ich wiedzą zostają wszyscy guberniialni urzędnicy lekarscy.

Wiejskie Magistratury, (Sielskie Prykazy), ustanowione są w dobrach skarbowych, składają się z wybranych od gromady starosty, jego pomocnika i pisarza. Obowiązkiem ich jest ogłaszać włościanom wszelkie rozkazy i zalecenia rządowe, mieć bacność nad obyczajami włościan, przedsiębrać skuteczne środki dla zapobieżenia zarazliwym chorobom, pomorkowi bydła i przypadkom ognia, naprawiać mosty, i drogi, odbywać powinności skarbowe, zatrzymywać podeyrzanych ludzi i tym podobne.

Guberniie rządzące się osobnemi prawami są te w których sprawy tak kryminalne iako i cywilne, odbywają się stosownie do używanych przedtem w tych prowincjach praw i postanowień. W guberniach przyłączonych od Polski, tudzież w małorossyjskich, oprócz guberniial-

nego rządu, skarbowej izby, i magistratury powszechną opiekę, które są wspólne wszystkim guberniom, znajdują się następujące wydziały: *Sądy główne 1go i 2go departamentu*, rozstrząsające kryminalne i cywilne sprawy, odpowiednie są izbom sądu kryminalnego i cywilnego; w guberniach podług ustaw narodowych urządzonych *sąd powiatowy ziemski*, to samo znaczący co w innych guberniach *sąd powiatowy* (*Uiezdny Sud*).

W gubernii kurlandzkiej, inflanckiej i estlandzkiej, oprócz zwyczajnych wszystkim innym władz rządowych, te jeszcze władze są im właściwe: *Ober-hofgericht* w Kurlandii, jest to samo co izba kryminalnego i cywilnego sądu, w inflanckiej gubernii zowie się *Hofgericht* a w Estlandii *Ober-landgericht*.

Landratskie kolegium, jest zebranie radców którzy są wybrani na te urzędy ze szlachty.

Ober-hauptmański i hauptmański sądy w Kurlandii, odpowiadają powiatowemu sądowi i to samo znaczą co *Landgericht* w Inflandii, a *Manngericht* w Estlandii. *Ordnungs gericht* w Inflandii jest to samo co sąd ziemski.

Miejski magistrat i ratusz, pierwszy jest sądowym wydziałem dla kupców w miastach, ratusz zaś w pomniejszych miasteczkach.

G r u z y a.

Na mocy ukazu z dnia 12 września 1801 r. ma swoje oddzielne ustawy, zastosowane do miejscowych potrzeb. W Gruzji te są władze rządowe.

Rząd wyższy gruzyjski, dzieli się na cztery ekspedycje, do których należą sprawy skarbowe, ekonomiczne, kryminalne i cywilne. Członko-

wie wszystkich tych ekspedycji składają ogólne zebranie wyższego gruzyjskiego rządu w którym prezyduje głównie zarządzający Gruzją, w niebytności zaś jego, rządca Gruzji. Ekspedycje w swoich czynnościach postępują, według prawideł na ten koniec ustanowionych w Rosyi, wyjąwszy tylko niektóre odmiany iakie uznane będą za konieczne stosownie do okoliczności, z tém wszystkiém tych odmian nie może w prowadzić głównie zarządzający, bez najwyższego na to pozwolenia.

Sąd powiatowy.

Rząd ziemski policyi, ustanowiony w każdym powiecie i powiatowym mieście, gdzie się znajduje komendant rosyjski, temu przydany w pomoc policmeyster lub też *nacław* z gruzyjskich szlachty i jeden kassyer.

Do zamieszkałych w Gruzji *kazachskich, borczalińskich i bombachskich* Tatarów przydani są urzędnicy z książąt gruzyjskich, *mourawy* w oyczystym języku zwani; podobnych urzędników wspólnie pełniących obowiązki z urzędnikami rosyjskiemi, mają pokolenia *Chewsurów, Pszawów i Tuszów*.

Wszystkie sprawy cywilne odbywają się stosownie do zwyczajów krajowych, w niektórych zdarzeniach używają praw rosyjskich. Co się dotyczy spraw kryminalnych, te się odbywają zupełnie iak rosyjskie. Dla ulgi proszącym pozwolono podawać prośby w oyczystym języku, na zwyczajnym papierze.

W Imerecyi znajduje się *tyczasowy imerytyjski rząd*, a w okręgach prowincyi tej, ustanowieni są naczelnicy okręgowi. Oprócz tego należą tu władzący książęta: mingreelski, guryjski, i abchaski.

Obwód Białostocki.

W tym obwodzie są władze rządowe:

Rząd obwodowy (Obłastnoie Prawlenie) zawiaduje tem wszystkiem co w innych guberniach sprawują rząd gubernialny i izba skarbowa.

Sąd główny, odpowiada izbom spraw kryminalnych i cywilnych.

Magistratura powszechnéj opieki.

Szlachecka opieka.

Rząd lekarski.

Pograniczny pocztowy kantor.

Sąd powiatowy kryminalny.

Sąd powiatowy cywilny.

Sąd ziemski.

Obwód Bessarabski.

W téj prowincyi są następujące władze rządowe:

Rząd obwodowy, dzieli się na dwa departamenta, zawiaduje policyynemi, kryminalniemi i cywilnemi sprawy.

Nadto dla spraw policyynych ustanowieni są w miastach policmeystrowie, a w *cynutach* czyli powiatach ziemscy kommissarze.

Królestwo Polskie. ()*

Królestwo Polskie na zawsze połączone jest

(*) Nie mając wiadomości drogą rządową zebranych, ani też drukiem ogłoszonych dzieł dotyczących się Królestwa Polskiego, nie będziemy więc w tym ogólnym statystycznym rysie Państwa Rosyjskiego, szczegółowie zastanawiać się nad przedmiotami należącemi do wspomnianego Królestwa, gdyż to nieodpowiedziałyby ani celowi niniejszego pisma, ani też we względzie statystycznym Polski nie mogłoby zaspokoić czytelników. Dla tych więc przyczyn, tyle wspomnieć wypadnie o Polsce, o ile ją uważać można stosownie do artykułu 1. ustawy konstytucyjnej, że Królestwo Polskie, jest na zawsze połączonem z Cesarstwem Rosyjskiem.

z cesarstwem rosyjskiem, na mocy ustawy konstytucyjnej nadanej przez wiekopomną pamięć Cesarza Alexandra I. w r. 1815, której treść jest następująca:

Co do stosunków politycznych. Królestwo polskie jest na zawsze połączone z cesarstwem rosyjskiem. Król w przypadku swojej nieprzytomności mianuje namiestnika, który powinien mieszkać w królestwie.

Co do reprezentacji narodowej. Reprezentacja narodowa składa się z seymu złożonego z dwóch izb, to jest: a) z *Senatu*, w którym zasiadają Xiążęta Cesarsko-Królewskiego Domu, Biskupi, Woiewodowie, Kasztelani, wszyscy ci są mianowani przez samego Króla, powinni mieć 35 lat od urodzenia i opłacać dwa tysiące złotych rocznego podatku. b) *Izba poselska* składa się z 7 posłów wybranych na Sejmikach czyli zgromadzeniach szlachty i z 51 deputowanych od gminów. Sejm zwyczajny zgromadza się co dwa lata w Warszawie, i trwać będzie dni 30. Sejm naradza się nad wszelkimi projektami do praw cywilnych, kryminalnych lub administracyjnych, nad powiększeniem lub zmniejszeniem podatków. Projekta do praw ułożone w radzie stanu wnoszone będą na Sejm, za rozkazem królewskim przez członków teyże rady.

Reiencya Królestwa składać się będzie z reienta rosyjskiego, z czterech członków przez senat wybranych i z ministra sekretarza stanu.

O Namiestniku i Radzie Stanu. Rada stanu pod prezydencją Króla lub jego namiestnika, składa się z ministrów, radców stanu, referendarzy, iako też z osób które Król zechce szczególnie do niej wezwać. Członki rady Ad-

ministracyinę mają głos doradczy. Zdanie namiestnika jest iedyne stanowcze.

O Wydziałach rządowych. Wykonanie praw powierzone będzie różnym wydziałom rządowym iak niżej: 1° Kommissyi obrzędów religijnych i oświecenia publicznego. 2° Kommissyi sprawiedliwości wybraney z pomiędzy członków trybunału naywyższego. 3° Kommissyi spraw wewnętrznych i policyi. 4° Kommissyi woyny. 5° Kommissyi przychodów i skarbu.

Seymiki. Szlachta właściciele każdego powiatu, zebrani na seymikach, wybierają iednego posła, dwóch członków rady wojewódzkiej i układają listę kandydatów na urzędy administracyjne. Na seymikach przyduie marszałek mianowany przez Króla.

Zgromadzenia gminne. W każdym okręgu gminnym będzie zgromadzenie gminne, które wybiera iednego deputowanego na seym, iednego członka rady wojewódzkiej i układa listę kandydatów na urzędy administracyjne. Do zgromadzeń gminnych przypuszczają się: 1° Każdy obywatel właściciel nie szlachcic, opłacaący z swęj własności gruntowęj iaki bądź podatek. 2° Każdy rękodzielnik i przełożony nad czeladzią warsztatową, każdy kupiec mający własny zapas w sklepie lub w magazynie wartości dziesięciu tysięcy złotych polskich. 3° Wszyscy plebani i wikaryusze. 4° Professorowie, nauczyciele i inne osoby mające sobie powierzone oświecenie publiczne. 5° Każdy artysta znany z talentów, znajomości, lub przysług uczyńionych, bądź handlowi, bądź kunsztom.

O Radach wojewódzkich. W każdym województwie jest rada wojewódzka złożona zradców wybranych na seymikach i zgromadzeniach

gminnych. Do głównych attribucyi rad wojewódzkich należy: 1° Wybór na urzędy sędziowskie w dwóch pierwszych instancjach. 2° Formowanie i oczyszczanie listy kandydatów na urzędy administracyjne. 3° Przestrzeganie dobra województwa.

O Sądownictwie. Sądownictwo jest konstytucyynie niepodległe. Sędziowie pokoju będą dla wszystkich klas mieszkańców. Obowiązki ich są pojednawcze.

Sądy pierwszy instancyi. Dla spraw 500 złotych polskich nieprzechodzących, będzie w każdej gminie i w każdym mieście sąd cywilny i policyi. Dla spraw przechodzących 500 złotych będzie w każdym województwie kilka sądów ziemskich i sądów zjazdowych. Będą także sądy handlowe. Dla spraw kryminalnych i policyi poprawczyj będzie w każdym województwie kilka sądów grodzkich. Będą naymnięj dwa trybunały appellacyjne w całym królestwie, które w drugiej instancyi przesądzać będą sprawy sądzone w sądach ziemskich, grodzkich i handlowych. Naywyższy trybunał będzie w Warszawie na całe królestwo, sądzący w ostatniej instancyi wszelkie sprawy cywilne i kryminalne, wyjąwszy zbrodnie stanu. *Sąd seymowy,* sądzić będzie sprawy o zbrodnie stanu i o postępstwa wyższych urzędników królestwa, o których oddaniu pod sąd senat stanowi podług artykułu 116. Sąd seymowy składać się będzie z wszystkich członków senatu.

O sile zbroynęj. Siła woyskowa na koszczie kraiowym, oznaczona jest przez panującego, w miarę potrzeby i stosunku do dochodów w budżecie umieszczonych. Woysko zachowa

kolory swego munduru, swój ubiór właściwy i wszystko co się tyczy iego narodowości.

Order polskie cywilne i wojskowe, to iest: Orła białego, Świętego Stanisława i krzyża wojskowego są zachowane.

Religia katolicko-rzymska wyznawana przez największą część mieszkańców królestwa polskiego, będzie przedmiotem szczególniejszój opieki rządu, nieuwłaczając przez to wolności innych wyznań które wszystkie bez wyłączenia, obrządki swe całkowicie i publicznie pod protekcją rządu odbywać mogą.

Dobra i dochody korony składają się:

1) Z dóbr korony, które będą zarządzane oddzielnie na rzecz królewską przez izbę lub urzędników szczególnie od Króla wybranych.

2) Z pałacu królewskiego w Warszawie i z pałacu saskiego.

Wielkie Xięstwo Finlandzkie.

Xięstwo to zostaje pod zarządzeniem ienerał-gubernatora, ma następne władze rządowe:

Finlandzki senat (w Helzyngforsie) składa się z wydziałów sądowego i ekonomicznego, pod wiedzą iego zostają wszystkie inne pomniejsze władze rządowe.

Cesarzski wazski i abowski Hofgerychty, znaczą to samo co izby spraw kryminalnych i cywilnych.

Landsgewdyng i ziemska kancelarya, iest to samo co landratskie kolegia w inflantskiej gubernii.

Lagmany odpowiadają sądom powiatowym.

Dyrekcya finlandzka celnych komor.

Rachunkowy kantor.

Konsystorze abowski i borghski dyczezyi.

O sądownictwie i wydziałach sądowych w ogólności.

Jeden tylko Monarcha ma władzę prawodawczą, senat iako stróż praw, ma staranie o ich zachowaniu. Sądownictwo rossyjskie z niektórych względów ma wyższość nad sądownictwami w innych kraiach, i tak ustanowienie sumiennego sądu iest rzeczą zewszęch miar godną naśladowania, iedną bowiem spór wiodących, bronić słabszego od przemocy możnego, starać się ażeby nikt niebył niewinnie zatrzymany pod strażą, iest głównym celem tego sądu. Niemniżej zasługuje na uwagę w sądownictwie rossyjskiem to, że obywatele wszystkich stanów sądzą się przez równych sobie. Każdy stan wybiera ze swojej strony podsędków którzy zasiadają w przeznaczonych dla nich sądowych wydziałach, i bez ich zgodzenia się dekret niemoże być przywiedziony do skutku. Nie mały iest także wagi uwolnienie od opłaty rozpoczynających w sądownictwach processy, wyjąwszy tylko kiedy sprawa idzie do apellacyi, wówczas bowiemznaczana bywa bardzo mała opłata; procz tego w Rosyi nie są znane wszystkie te wydatki sądowe iakie się opłacaia w innych państwach w ciągu processu cywilnego lub kryminalnego.

W guberniich stosownie do ustaw narodowych urządzonych, pierwszą sądową instancją w powiecie dla spraw cywilnych i kryminalnych iest sąd powiatowy, w miastach zaś magistrat. Drugą instancją składają izby spraw cywilnych i kryminalnych które w czynnościach swoich zgola niezależą od gubernatora, lecz zdaia sprawę senatowi. Ztąd tylko postępuia sprawy do senatu, który iest trzecią i najwyższą instancją.

Od decyzji senatu niemożna zanosić wyżej a. pellacyi, oprócz bardzo ważnych tylko prawem oznaczonych wypadków, w których sprawy idą do decyzji Monarchyi.

Duch praw rossyjskich tak cywilnych iako i kryminalnych iest litościwy i dobroczynny. Kancellarya tajna, tortury i kara śmierci (*) zniesione, występki karane w miarę swoiędzy wagi iuż cielesnie iuż pieniężnymi penami, iuż aresztem, oddaleniem od obowiązku, utratą rang, orderów i szlachectwa, nakoniec wysłaniem na zaludnienie i roboty do kruszczowych kopaliń, w Syberyi.

Administracya policyi i rozmaite wydziały od nięz zależące.

Do tęg ważnędzy gałęzi wewnętrzny administracyi państwa, która powiększędzy częsci poruczona iest głównemu nadzorowi ministra spraw wewnętrznych, należą następujące przedmioty i zakłady:

W celu dokładniejszego poznania stanu państwa, te przedmioty zwracają uwagę administracyi wewnętrzny: popis ludności, odbywający się za pomocą rewizyi. Od r. 1722. rewizya ta odbywała się w przeciągu lat 20, i rozciągała się tylko iedynie do płci męzkięz z wyłączeniem ieszcze niektórych stanów, lecz teraz nietylko że się odbywa częściej, ale nadto bez żadnych wyjątków z zachowaniem naywiększędzy iaka tylko bydyż może staranności.

Popisy nowonarodzonych, umarłych, wstępujących w stan małżeński, przesyłane bywają corocznie do synodu, lecz zwykle ogłasza się tylko ludność wyznania greko-rossyjskiego.

O ilo-

(*) Kara śmierci zniesiona iest w roku 1754.

O ilości bydła do tychczas nic niewiedziano, lecz ministeryum spraw wewnętrznych zwróciło uwagę i na tę gałęz bogactwa narodowego; tak, że iuż teraz zaczęto zbierać dokładne wiadomości o liczbie bydła, iego gatunkach i bezwątienia będzie to z czasem ogłoszone.

Rozgraniczenie i wymiar gubernii poruczono iest graniczny kancellaryi, zostający pod wiedzą ministra spraw wewnętrznych, odbywają się z szczególnieszą dokładnością i można powiedzieć iż szczególowe geodozyne mapy są bardzo doskonałe.

Ogólne wiadomości o wysiewach, urodzaiach i ilości zebranego zboża, ile się spożywa wewnątrz kraiu, ile wychodzi za granicę, o tēm wszystkiēm zdaie się sprawa corocznie Cesarzowi. Od roku 1802 takiego rodzaju wiadomości kilkakrotnie były ile można naydokładnięz ogłaszane.

Zakłady i środki służące do pomnożenia i zachowania ludności.

Do tych zakładów wypada podciągnąć zaludnienie okolic ieszcze nieuprawnych, czyli systemat wprowadzania kolonistów.

Mało iest państw któreby tyle sprzyały podobnym zakładom iak Rossya. Od roku 1763 do dnia dzisiejszego, znaczne w tym celu poniesiono wydatki. Dla większędzy dogodności w zarządzaniu koloniami, ustanowione są dla nich opiekuńcze kantory w Ekaterynosławiu, Odesie, Bessarabii, Saratowie, i Petersburgu: wszystkie zostają pod zawiadywaniem ministeryum spraw wewnętrznych. W roku 1815 liczono w Rossyi cudzoziemców kolonistów do 86,697 dusz płci oboięz, w liczbie tęg znajdowało się

80,000 Niemców; 5,000 Bulgarów, Greków, i w małej liczbie Polaków, Sławiano-Serbów, Ormianów i Mołdawianów. Wszyscy koloniści po większej części mieszkają w guberniach: sara-towskiéy, st. petersburgskiéy, woroneżskiéy, czernihowskiéy, kiowskiéy, ekaterynosławskiéy, chersońskiéy, taurycyckiéy, kaukazkiéy i w obwodzie bessarabskim.

Sprawy lekarskie zostają pod wiedzą ministeryum spraw wewnętrznych, a główne zarządzenie nad nimi poruczone jest departamentowi lekarskiemu i radzie. Ob. wyżéy. Lazarety i szpitale dla przytułku ubogich są: petropawłowski, ekateryneński, xięcia Golicyna w Moskwie i hrabiego Szeremetiewa w Petersburgu.

Domy położnicze w obudwóch stolicach.

Zakłady dla szczepienia ospy.

Wszystkie te zakłady dobroczynne, zależą od magistratury powszechnéy opieki; w tymże celu ustanowiono lekarsko-filantropiczne towarzystwa w Petersburgu i Moskwie. Lecz nade wszystko macierzyńska pieczołowitość NAYJAŚNIEYSZEY CESARZOWEY MARYI FIEDOROWNY przynosi ulgę cierpiący ludzkości, przez zaradcze środki iakich doznają tysiące biednych szukających przytułku w zakładach będących pod bezpośrednim nadzorem Tej czuley opiekunki ludzkości. Do tych zakładów należą:

Domy podrzutków: Moskiewski, prawie największy w Europie, w którym bywa do 3000 i więcéy dzieci, st. petersburgski i pomniejsze: kiowski, kałuski i w niektórych innych gubernskich miastach.

Domy wdów w Petersburgu i w Moskwie.

Domy sierot, dotąd ieszcze jest ich niewiele.

Domy dla ludzi pomieszanych zmysłów.

Domy dla ubogich, tych liczba corocznie powiększa się.

Zakłady dla pozbawionych wzroku i głuchoniemych.

Zakłady służące do zachowania wewnętrznego bezpieczeństwa.

Należą do tego zakłady postrzegające zaraźliwych chorób i morowego powietrza, dla téy przyczyny na pograniczu zachodnich i południowych stron, ustanowiono 12 kwarantan; mohilewska nad Dnieprem, dubossarska, issakowiecka, odeska, eupatorska, sewastopolska, taganrogaska, kefińska, kizlarska, sedlistowska, gruzińska i seskarska; oprócz tych jest ieszcze 10 kwarantannowych rogatek, iako to: kerczyńska, ekaterynodarska, buchaska, gliniadska, mozdowska, guriowska i cztery w Gruzji.

Środki przedsiębiorcze od pomorku bydła.

Zakłady dla uniknienia wylewów morskich i rzecznych, nie odpowiadają ieszcze dostatecznie swojemu przeznaczeniu.

Zapaśne magazyny zbożowe.

Ogniowe zakłady w stolicach są wzorowe i doprowadzone do naywyższego stopnia doskonałości.

Domy poprawy i robocze.

Dla dokładnéy wiadomości o stanie roboczyć klasy, tudzież dla dozoru nad ich konduitą i dostateczném odbywaniem obowiązków, ustanowione są w obu stolicach kantory, z kąd naymujący się do posługi, powinien brać zaświadczenie.

W celu zachowania zupełnéy wewnętrzney spokojności, obmyślono w roku 1811 urządzić *Straż wewnętrzną woijną*, która z mocy postanowienia swego, częścią należy do liczby

władz rządowych cywilnych, częścią do woien-
nych. W ogóle obowiązkiem téy straży iest,
wyszukiwanie włóczęgów, rozbójników, zbie-
głych przestępców, ratunek w czasie pożaru,
dostrzeganie ażeby nieprzewożono kontraband,
transport rekrutów i aresztantów. Straż woien-
na składa zupełnie osobny korpus poruczony
iednéy osobie; podzielony on iest na 12 okrę-
gów zostających pod zawiadywaniem okręgo-
wych ienerałów, których władza równa się ie-
nerałom dywizyi w służbie czynnéy woyskowej.
Každy korpus składa się z kilku brygad, któ-
rych naczelnicy równają się dowódcóm brygad
pułku. Brygada składa się z gubernialnych ba-
talionów, dowódcy zaś ich są równi pułkowni-
kom.

ADMINISTRACYA DUCHOWNA.

Wyżéy było wspomniano, na ile dyecezyi
Rossya iest podzielona, i do iakiéy klasy ka-
żda z nich należy, wszystkie zaś zostają pod za-
rządzeniem synodu. W bliższych zaś stosun-
kach, arcy-biskup, biskup i konsystorz zawi-
dujący wszystkiemi kościołami w dyecezyi, tu-
dzież szkołami i klasztorami, odbywają sądy nad
wszystkiemi duchownemi osobami stosownie do
przepisów drugiéy cywilnéy instancyi, i ztąd do-
piéro postępują do decyzji synodu.

W sprawach wątpliwych używają *Kormczy*
xiegi (*), lub *duchownego reglamentu*, i wedle
rozmaitych ukazow, wydanych na ten koniec
podczas rossyyskiego duchowienstwa soborów.

(*) Kormcza xiega zamyka w sobie dogmata wiary chrześciań-
skiey SS. Apostołów i Oyców, podług którey dawniéy i teraz
sądziły się i sądzą się wszelkie sprawy duchowne.

Mniéy ważne sprawy mogą rozstrzygać duchow-
ni kapłani, którzy mają nadzor nad kilku pa-
rafiami.

ADMINISTRACYA POLITYCZNA.

Administracya woienno-lądowych spraw,
poruczona iest od r. 1815 Sztabowi Jego Ce-
sarskiey Mości, w którym połączone są wszy-
stkie wydziały spraw woiennych w wyższém ich
znaczeniu.

Osoby i wydziały należące do tego Sztabu
są następujące:

Naczelnik głównego Sztabu.

Jenerał Inspektor Inżynierów.

Minister Woyny.

Inspektor Artylleryi.

Inspektor Korpusu Inżynierów.

Jenerał Kwatermistrz ze wszystkiemi osoba-
mi swego wydziału.

Jenerał Dyżurny.

Jenerał Prowiantmeyster.

Jenerał Krigs-Kommissarz.

Jenerałowie i Fligel Adiutanci.

Komendant Cesarskiey kwatery.

Jenerał Wagenmeyster.

Ober-Wagenmeister.

Główny Inspektor nad wydziałem lekarskim
całego woyska.

Kapitan nad konduktorami.

Ober-Kapelan całego woyska.

Wszystkie sprawy woienno-lądowe dzielą się
na wydział frontowy, do którego należy rachuba
ludzi w całym woysku i przedmioty wcho-
dzące do wydawanych rozkazów; i na wydział

ekonomiczny, który zawiaduje obrotem summi pieniężnych. Sprawy dotyczące się pierwszego wydziału, odbywają się u naczelnika sztabu, drugie zaś u ministra wojny. Naczelnik sztabu donosi Cesarzowi o wszystkich przedmiotach dotyczących się wojennéj siły, przez niego dochodzą do wiadomości publicznej Cesarzkie rozkazy i postanowienia, on przedstawia Cesarzowi korespondencje od główno-zarządzających, od naczelników oddzielnych korpusów, od wojennego Ministra, i z niemi koresponduje w przedmiotach należących do generała-kwaternistrza, generała dyżurnego, inspektora artylleryi i inżynierów, uwiadamia wprost od siebie o postanowieniach dotyczących się spraw ekonomicznych.

Do Naczelnika Sztabu bezpośrednio należą: wydział kwaternistrzowski, wojenno-topograficzne depo i wojenny uczony komitet. Sam nie zasiada ani w radzie państwa, ani w komitecie ministrów, ani w rządzącym senacie (dla tego, że we wszystkich tych miejscach nieodstępnie znajduje się Minister wojny) wyjawszy takie zdarzenia, w których potrzebna jest jego rada, a w ówczas go wzywają do wojennego departamentu rady państwa i do komitetu ministrów.

Minister wojny, mający przy sobie osobną radę i kancelaryą, zawiaduje zupełnie departamentami: kommissoryatskim, prowiantskim i lekarskim, a zaś inżyniery i artylleryjski do którego należy moskiewskie depo artylleryi, arsenały, fabryki prochu i ognistej broni, o tyle są pod jego zawiadywaniem, o ile się dotyczyć może wydatków pieniężnych. Obowiązkiem ministra jest naznaczać summy dla departamentów i całego wojska, mieć baczenie nad ich

użyciem i zdawać z tego sprawę. W niektórych zdarzeniach robi przedstawienia do komitetu ministrów i rady państwa, uwiadamia Cesarza przez naczelnika sztabu, a ten udziela mu Cesarzkie rezolucje.

Do inspektora artylleryi należy departament artylleryi; trudni się przygotowywaniem dla wojska prochu i wszelkiego rodzaju broni, z tego względu arsenały i ludwisarnie do niego należą.

Departament inżynieryi zostaje w wiedzy inspektora korpusu inżynierów, ma na celu urządzenie wszystkich twierdz i utrzymanie ich w stanie obronnym. Obadwa inspektorowie w sprawach ekonomicznych znoszą się z ministrem wojny, winnych zaś razach składają raporty Cesarzowi przez naczelnika sztabu.

Departament inspektorski i audytoryacki, należą do generała dyżurnego. Pierwszy składa dokładne wiadomości i miesięczne raporty o liczbie wszystkich wojsk lądowych; zawiaduje kompletowaniem wojska i rozsyła gdzie wypada najwyższe ukazy; do drugiego należy roztrząsanie spraw wojenno-sądowych. Pod czas wojny lub w niebytności generała dyżurnego w departamencie inspektorskim, miejsce jego zastępuje wice-dyrektor na wzór departamentu artylleryi i inżynierów.

Sily zbroynéj lądowéj w Rosyi dostatecznie oznaczyć niemożna; stosownie iednak do znanych wykazów, liczba regularnego i nieregularnego wojska, to jest piechoty, jazdy, artylleryi i korpusu inżynierów dochodzi do miliona. W terazniejszym stanie, ta ogromna massa dzieli się na dwie wielkie armie, rozłożone na cały przestrzeni między morzem bałtyckim i czarném, począwszy od rzeki Niemna aż do Prutu.

Armie te, składała się z korpusów, korpusy z dywizyi, dywizye z brygad, każda brygada z dwóch pułków. Każda piesza dywizya z czterech pułków piechoty i dwóch strzelców pieszych składających trzy brygady, do nich należy jedna brygada pieszej artylleryi mająca dwie ciężkie i jedną lekką baterię, każda o dwunastu działach.

Dywizya jazdy składa się z czterech pułków konnych i dwóch baterii artylleryi, każda o dwunastu działach.

Trzy dywizye piechoty i jedna jazdy składała korpus, który ma 12 pułków muszketerów po 36 batalionów; 4 pułki jazdy po 28 szwadronów; 6 batalionów ciężkiej artylleryi z 72 działami; 6 batalionów lekkiej artylleryi o tyluż działach i 2 bataliony konnej artylleryi z 24 dział; w ogóle 54 batalionów, 28 szwadronów i 168 dział. Oprócz tego przy każdym korpusie znajduje się pewna liczba żandarmów, pionierów i saperów.

W roku 1819 liczone piechoty do 613,722 głów. Jazdy składający się z kirasierów, dragonów, huzarów, ułanów i konnych strzelców, 181,141. Artylleryi zaś 47,088. Liczba nieregularnego wojska do którego się liczą: dońscy, czarnomorscy, uralscy, grebeńscy i syberyjscy Kozacy, także Baszkiry, Kałmuki i niektóre inne koczujące narody, wynosiła 105,534 nakoniec garnizonu 77,000 dusz. W ogóle 1,024,485 licząc już w to wewnętrzną straż i gwardyę.

Gwardya składa się z piechoty, jazdy i artylleryi. Do piechoty należą pułki sztabu pierwszej dywizyi gwardyi, to jest: preobrażenski, siemionowski, izmayłowski, gwardyi strzelców.

Do sztabu drugiej dywizyi gwardyi należą

pułki: moskiewski, grenadierów, pawłowski, finlandzki, artyllerya gwardyi i batalion saperów.

Do jazdy należą pułki: kawalergardów, konnej gwardyi, kirasierów, dragonów, ułanów, huzarów, strzelców konnych, leyb kozacki, siódmy czarnomorski szwadron, leyb-uralska sotnia i leyb gwardyi konna artyllerya.

Oprócz tego są jeszcze osobne korpusy które nienależą od wspomnianych głównych armii i składają się z artylleryi, piechoty i jazdy, a te są: kaukazki, finlandzki, litewski, orenburski i syberyjski. Z tych wszystkich w litewskim korpusie oprócz liniowych, znajdują się przy osobie Jego Cesarzewiczowski Mości W. X. Konstantego Pawłowicza pułki gwardyi, iakoto: z artylleryi, bateria konna Nro 3 i kompania pieszej Nro 5; z jazdy: podolski kirasierów, ułanów imienia Jego Cesarzewiczowski Mości i grodzieński huzarów; z piechoty: litewski grenadierów, i wołyński strzelców.

Utrzymanie wojska w roku 1795 kosztowało 10,000,000 rubli, teraz zaś kiedy armia została znacznie powiększona, wyższa płaca i większe ceny wszystkich wojennych potrzeb, utrzymanie więc wojska kosztuje 150,000,000 rubli.

Nagrody rozdawane odznaczającym się w służbie bywają rozmaite. Zasługi prostych żołnierzy nagradzają się medalami, pieniędzmi, podwyższeniem na stopnie pod oficerów i oficerów. Inwalidzi dostają pensye. Jenerałowie i oficerowie wynagradzani bywają orderami, podarunkami z majątności ziemnych lub pieniędzmi, wysłużeni zaś lub ranni, zyskują stosowne do zdolności i stopnia cywilne posady.

Tytuły książąt i hrabiów, nadawane bywają

osobom odznaczającym się znamienitemi w służbie zasługami. Od czasów panowania Katarzyny II dodają do nazwisk familiynych przydomki przypominające wielkie czyny podjęte dla dobra i sławy oyczyzny.

Pobor rekrutów w całym państwie uskuteczniiony bywa stosownie do potrzeb i okoliczności, z włościan skarbowych, obywatelskich, wolnych i mieszczan z 500 dusz, niekiedy ze 100 po jednym.

Znaczniesze twierdze w Rosyi są następujące: Sweaborg, Neyszlót, Kegsholm, Fridriksham, Kronstadt, Rewel, Diunamund, Ryga, Duneburg, Bobruysk, Kamieniec-Podolski, Chocim, Oczaków, Kopył, Georgiewsk, Mozdok, Władykaukaz, Tyflis, Góry, Ananur, Telaf, Derbent, Lenkoran, Orenburg, Troick i t. d. Oprócz tych twierdz porobione są w różnych stronach państwa, naywięcej zaś od południa zaczynając od morza azowskiego do rzeki Amur rozmaite fortyfikacye, iako to: orenburska, uyska, iszymska, i irtyszka, które się składają z redut i forpoczt, a służą za obronę od napadów dzikich azyatyckich narodów.

Zapaśne arsenaly, opatrzone we wszystkie potrzeby do uzbroienia wielkiej armii, znajdują się w St. Petersburgu, Moskwie, Kiiowie, Brańsku i w Kazaniu. Rękodzielnie do robienia broni: w Tuli, Siestorecku i Iżewsku; ludwisarnie do odlewania wielkich dział w Petersburgu, do mniejszych zaś w Brańsku, Petrozawodzku i w ługańskiéj rękodzielni około Chersonu.

Fabryki prochu skarbowe, w Ochcie, Szostensku i Kazaniu, prywatne w bogorodskim

powiecie w moskiewskiéj gubernii, laboratorium artylleryi w Petersburgu.

Sukno na umundurowanie woyska dostarczane bywa częścią z fabryk obowiązanych skarbowi (*) częścią ze skarbowych; w ogólności zaś wszystko co tylko jest potrzebne do umundurowania i uzbroienia woyska, wyrabiane bywa w kraju.

Dla ukształcenia zdalnych do służby oficerów, założone są rozmaite zakłady naukowe iako to: korpusy kadetów, instytut dla inżynierów dróg i komunikacyi, szkoły: główna inżynierów tulska, twerska, i dla dzieci żołnierskich wojenno sierotskie szkoły. Ob. niżej.

ADMINISTRACYA MORSKICH SIŁ.

Wydział ten poruczony jest ministrowi marynarki, od niego zależą:

Departament Minisira. Roztrząsa sprawy potrzebujące decyzji tego ministra.

Kolegium Admiralicji, którego celem jest ukompletowanie i utrzymanie floty ze wszystkimi potrzebami, budowa okrętów, przygotowanie narzędzi okrętowych i wszystkich materiałów potrzebnych do téj budowy; wydatki na to summ pieniężnych i zdanie z nich sprawy.

Kolegium to dzieli się na *expedycyę ekonomiczną*, która się trudni przygotowaniem żywności dla floty, i przesyła ją do portów. *Ex-*

(*) Ob. niżej. Fabryki sukienne.

pedycya wykonawcza trudni się popisem ludzi zostających w téj służbie i wykonaniem budowniczych robot. *Expedycya artylleryi*, ma pod swoją wiedzą artylleryę morską, wszystkie komendy artylleryi morskiej i należących do niej urzędników i żołnierzy. *Expedycya kassjera* przyjmuje summy przeznaczone na utrzymanie floty, i trudni się wszystkimi wydatkami. Oprócz téj kassy głównej, ustanowione są pomniejszych, w Kronsztacie, Rewlu, Archangielsku, Roczensalm, i Sweaborgu. Do tegoż kolegium należą:

Departament audytoryacki, zajmuje się wojenno sądowemi sprawami ściągającemi się do ministerjum morskiego.

Bałtyckie porty.

Morska artyllerya, której głównym naczelnikiem jest ienerał cechmeyster.

Czarnomorska flota i Departament, kantory bałtyckich czarnomorskich portów, z przyłączeniem do nich archangielskiego i astrachańskiego.

Expedycya kontrolli, której przedmiotem jest kontrolla summ wydawanych na rozmaite materiały i potrzeby kolegium admiralicyi.

Departament Admiralicji zajmujący się wydziałem naukowym morskiego ministerjum. Pod wiedzą jego zostają wszyscy uczący i naukowe zakłady, iako to: korpus kadetów marynarki, szkoły szturmańskie bałtycka i czarnomorska, szkoła budownictwa okrętów, obserwatorium, typografia, rękodzielnie dostarczające dla floty matematycznych i fizycznych narzędzi.

Co się tyczy morskich sił, tych z dokładnością oznaczyć niemożna, jednak według podania niektórych statystów, flota rossyjska ma się składać z 900 wojennych statków, między któ-

remi liczy się 50 okrętów liniowych i 35 fregat z 6000 działami. Najznacniejsza część rossyjskiej floty znajduje się na morzu bałtyckim i czarném, niemniej też podzielona jest między rozmaitemi portami. Kronstadt, Rewel i Sweaborg są porty dla okrętów liniowych, a zaś Petersburg, Roczensalm i Abo, dla fregat. Na morzu czarném i azowskim port chersoński i taganrogski dla liniowych okrętów, a zaś Sewastopól i Nikołajew dla mniejszych statków.

Nie wielkie statki znajdują się na morzu kaspijskim w Astrachaniu; dla żeglugi zaś na oceanie wschodnim, kilka statków w Ochotsku, na których bywa do 30 lub 40 dział. Okręty dla floty bałtyckiej budują się w Petersburgu, całkowicie zaś kończą się w Kronstacie, Archangielsku i przy Chołmogorach; dla czarnomorskiej floty budują się w Chersonie, całkowicie kończą się w Oczakowie; dla kaspijskiej buduje się w Kazaniu. Wszystkie w ogólności materiały służące do budowania okrętów wyrabiają się w kraju.

ADMINISTRACYA EKONOMICZNA.

Z pewnością oznaczyć niemożna iak są wielkie przychody i rozchody państwa, które w ostatnich czasach znacznie się powiększyły. Za panowania Piotra I. dochody wynosiły 8 milionów rubli, w roku 1791 czyniły 45 milionów, terazniejsze zaś według podania niektórych statystyków, wynoszą od 300 do 350 milionów rubli; lecz wykaz ten gruntuje się tylko na przypuszczeniu z obliczenia niektórych gałęzi dochodów państwa i nie jest urzędowy. Toż sa-

mo powiedzieć można o wydatkach państwa. Do źródeł składających dochody należą:

a). Czynsz. Dla wygodniejszego rozporządzenia się dochodami podobnego rodzaju, wszystkich skarbowych włościan na mocy ukazu 1797 roku podzielono na cztery klasy, zważając przytym podziale na gatunek ziemi i położenie miejsca przynoszącego we względzie handlowym rozmaite korzyści. Z tego powodu włościanie skarbowi w guberniach pierwszój klasy płacą teraz 7 r. 44 kopieiek, drugiej klasy 6 r. 44 kop: trzeciej 5 r. 44 kop: czwartej 4 rub 94 kop:

b). Podatki poduszne, które opłacają włościanie z dobr famili cesarskiej należący i obywatelscy z duszy po 2 rubi i 44 kop: i mieszczanie z duszy obiętej rewizją po 5 rubli.

c) Podatki z kapitału kupieckiego; przedtém kupcy płacili z objawionego przez siebie kapitału ieden tylko procent późnięj stosownie do ukazu 1807 roku dodano ieszcze czwartą część procentu na utrzymanie władz rządowych i na korzyść miast, nakoniec na mocy manifestu danego w 1810 r. rozkazano brać ieszcze poł procenta; tak więc kupcy z objawionego przez siebie kapitału płacą ieden i $\frac{3}{4}$ procentu.

d) Przedaż wódki.

e) Opłata z rozmaitego rodzaju urzędowych zapisów, na kupno, przedaż, darowiznę i t. p.

f) Opłata za stemplowy papier.

g) Opłata od przywozowych i wywozowych towarów.

h) Opłata za paszporty.

i) Pieniądze wytrącane urzędnikom za o-
trzymanie wyższych rang.

k) Dochody z prywatnych kopalni.

l) Dochód z poczt.

m) Opłata od przedaży nieruchomego majątku.

n) Dochód z rybołówstwa i aredy młynów.

o) Dochody z rozmaitych skarbowych fabryk.

Co się tyczy złota i srebra, otrzymywanych z kopalni kruszczowych: berezowskię, koływanowskieseńskię i nerczyńskię, niemnięj też podatek opłacany rozmaitego rodzaju przez niektóre syberyyskie narody, wszystko to stanowi osobny dochód gabinetu Jego Cesarskiej Mości.

D ł u g i.

Długi państwa dzielą się: na zagraniczny czyli hollenderski, wynoszący do 49,600,000 guldenów (*), i na wewnętrzne terminowe i bezterminowe, których ogół nieiest wiadomy. Do tych długów przydać ieszcze można będące w obiegu skarbowe papiery, których wypuszczono od r. 1769 do 1810 — 1814. na 577 milionów (**) rubli, a spalono od r. 1818 do 1820 na 153,867,010 r. (**).

Dla umorzenia tych długów, naznaczony iest kapitał składający się z dochodów pobieranych z dóbr skarbowych i z rozmaitych tymczasowych opłat. Do pierwszych należą: czynsze z dzierżaw; dochody z przedaży skarbowych lasów i wypuszczanie w dzierżawy dóbr do skarbu należących. Do drugich należą: dodatek do podusznego dwu rublowego podatku ieszcze dwóch rubli; dodatek do czynszowęj opłaty po

(*) Ob. zdanie sprawy ministraskarbu, w dodatku do gazety petersburskiej na rok 1820 Nro 57. str. 2.

(**) Ob. Cours d' Economie politique par Storch T. VI. tableau Nro 5.

(***) Ob. zdanie sprawy ministra skarbu w dodatku do gazety petersburskiej na r. 1820 Nro 57. str. 4.

dwa ruble; opłata z kupieckich kapitałów, oprócz dzisiejszemy płacy ieszcze po 3 rubli; do-
datek do cła od herbaty przy wprowadzaniu iey
do kraiu; opłata z piwa; dochód z papieru stę-
płego; podwyższenie płacy za paszporta; pod-
wyższenie opłaty za blankiety pocztowe; docho-
dy z poczt za listy i posyłki; podwyższona o-
płata z prywatnych kopalni; opłata włościan
odbywających targi i podeymujących się rozma-
itych antreprzyz.

ZEWNĘ-

ZEWNĘTRZNE STOSUNKI ROSSYI Z OBCEMI MO- CARSTWAMI.

Rossya mając polityczne stosunki z europey-
skimi monarchiami, w rozmaitych czasach z po-
wodu okoliczności zawierała traktaty. Z tych
ważniejsze są:

z Austryją.

1. Traktaty przywilejskie w r. 1726 i 1732.
2. Akt przystąpienia do wrocławskiego po-
koju roku 1742.
3. Traktat przeciwko Prussom r. 1754.
4. Potrójny związek r. 1772.
5. Konwencya względem podziału Polski r. 1795.
6. Traktat względem oznaczenia granic mię-
dzy Rossyą, Prussami i Austryją 1797.
7. Związek przeciwko Francyi 1798.
8. Traktat wiedeński, o ustąpieniu Rossyi tar-
nopolskiego obwodu r. 1810.
9. Związkowy traktat przeciwko Francyi r. 1813.
10. Święte przymierze r. 1815.
11. Akt względem powrócenia tarnopolskiego
obwodu dla Austryi, tegoż roku.

z Turcyją.

1. Zawarcie pokoju na lat 30 na mocy którego
Azow z okolicami ustąpiony Rossyi w r. 1700.

2. Traktat, którym Azow był ustąpiony Porcie r. 1711.
3. Potwierdzenie tego traktatu w r. 1725.
4. Pokóy białogradski; Azow dostaje się powtórnie do Rossyi w r. 1739.
5. Pokóy zawarty w Kuozuk Kaynardży, na mocy którego Kercz, Jenikol i strony leżące między Dnieprem i Bugiem przyłączone do Rossyi, i dozwolono okrętom rossiyskim odbywać żeglugę na morzu czarném r. 1774.
6. Traktat ustępujący Rossyi Krymu r. 1783.
7. Ostateczna konwencya o ustąpieniu Krymu roku 1784.
8. Pokóy zawarty w Jassach; Rosssa otrzymuje od Turcyi strony leżące między Bugiem i Dniestrem w r. 1791.
9. Pokóy bucarestski, w r. 1812 zawarty, na mocy którego Rosssa otrzymała obwód bes-sarabski, leżący między Dniestrem, Prutem, Dunajem i morzem czarném nadto jeszcze część wielkiej Abchazyi z wyrzeczeniem się wszelkich pretensyi i władzy jaką przywła-szczała nad Imerecyą, Guryel i Mingrelią.

ze Szwecyją.

1. Pokóy stołbowski w r. 1617, na mocy którego Rosssa ustąpiła Szwecyi Ingryę, Karelię i strony leżące między Ingryą i Nowgorodem.
2. Pokóy kardyyski, potwierdza umowę stołbowskiego traktatu w r. 1661.
3. Pokóy Nisztadski w r. 1721 którym Rosssa otrzymała Inflanty, Estlandyę, Ingryę, część Finlandyi i niektóre wyspy morza baltyc-kiego.

4. Traktat abowski w r. 1743, Szwecyia ustąpiła Rossyi Neyszlot i obwód kimmenegardzki.
5. Konwencya w r. 1780, o uzbroionym neutralitecie.
6. Pokóy werelski w r. 1790.
7. Traktat przyjacielski w r. 1791.
8. Północna konwencya o odnowieniu zbroynéy neutralności w r. 1800.
9. Pokóy frydrychsamski w r. 1809, na mocy którego cała Finlandya aż po rzekę Torneo i wyspy alandzkie przyłączone zostały do Rossyi.

z Prussami.

1. Związek obronny w r. 1726.
2. Traktat związkowy r. 1764.
3. Potrójny związek między Rossyą, Prusami i Austryją. r. 1772.
4. Konwencya o zbroyną neutralność r. 1781.
5. Traktat związkowy r. 1793.
6. Konwencya o podział Polski r. 1795.
7. Związek przeciwko Francyi r. 1806.
8. Pokóy tylżycki w r. 1807 na mocy którego obwód białostocki przyłączony został do Rossyi.
9. Związek przeciwko Francyi r. 1813.
10. Związek święty r. 1815.

z Danią.

1. Zaczepne i odporne związki r. 1732 i 1765.
2. Traktaty względem holsztyńskiego księstwa r. 1767, 1768 i 1773.
3. Konwencya o zbroyną neutralność r. 1780.
4. Północna konwencya o odnowienie zbroynéy neutralności.
5. Traktat przyjacielski r. 1814.

z Francyją.

1. Związkowy i handlowy traktat r. 1717.
2. Związek przeciwko Prusom r. 1755.
3. Traktat handlowy r. 1787.
4. Traktat o wynagrodzenie Sardynii i przyspieszenie do końca spraw włoskich 1801.
5. Pokój tylżycki r. 1807.
6. Traktat paryski r. 1814.

z Anglią.

1. Traktat handlowy r. 1734.
2. Traktat o przyspieszenie pokoju akwisgrańskiego r. 1747.
3. Traktat handlowy r. 1766.
4. Związek przeciwko Francji r. 1793.
5. Obronny związek i umowa o subsydyach r. 1795.
6. Traktat handlowy r. 1797.
7. Traktat o subsydyach r. 1798.
8. Umowa o subsydyach i wyprawę holenderską r. 1799.
9. Konwencya o wolną żeglugę państw neutralnych r. 1801.
10. Umowa o związek ogólny przeciwko Francji r. 1805.
11. Umowa o zachowanie paryskiego traktatu r. 1815.

z Hiszpanią.

1. Związek przyjacielski r. 1801.
2. Wielkołuński przyjacielski traktat r. 1812.

z Portugaliją.

1. Konwencya o zbroyną neutralność r. 1782.
2. Traktaty handlowe r. 1787 i 1798.
3. Obronny związek r. 1799.

z Neapolem.

1. Konwencya o zbroyną neutralność r. 1783.
2. Traktat związkowy r. 1799.

z Holandją.

1. Handlowe traktaty r. 1631, 1715 i 1730.
2. Konwencya o zbroyną neutralność.

Oprócz tych traktatów zawartych z europejskimi mocarstwami, Rosya zawarła też z niektórymi azjatyckimi a mianowicie:

z Chinami.

1. Traktat o utwierdzenie granic r. 1689.
2. Handlowe traktaty w r. 1727, 1771, 1782, 1792.

z Persją.

1. Konwencya względem handlu r. 1717.
 2. Traktat związkowy r. 1725.
 3. Traktat o zwrot ustąpionych Rosji perskich prowincyi.
 4. Traktat zawarty w Tyflis r. 1797, którym ustąpiona Rosji twierdza Derbent, miasto Baku i niektóre inne.
 5. Pokój guliński r. 1812 na mocy którego szach perski, ustąpił niektóre prowincye i wyrzekł się zupełnie władzy jaką sobie przywłaszczał nad żyjącymi narodami na górach kaukaskich, niemniej nad Gruzją, Imerecją, Guryel, i Mingrelią.
-

GOSPODARSTWO NARODOWE.

PRZEMYSŁ ROLNICZY.

W tak obszerném państwie, stosownie do odmiany klimatu i gatunku ziemi, rozmaity byż musi stan przemysłu rolniczego; i tak: strefa leżąca ku zachodowi od gór uralskich między 50 i 57° szerokości i od 48 do 67° długości, zajmując ziemie dosyć dogodną do uprawy; przeciwnie zaś od 57 do 60° uduje się zboże z większą trudnością a zaś przestrzeń rozciągająca się za 60° zupełnie jest niezdatną do uprawy roli. W stronach południowych, lubo gatunek ziemi mało jest przydatnym do rolnictwa, z tém wszystkiém klimat jest więcej znośniejszy, i można spodziewać się iż część ziemi téj, acz bezleśnój i bezwodnój, jednak za powiększeniem ludności może się zamienić w żyzną okolicę.

Nayżyźniejsze gubernie w Rossyi są: wileńska, grodzieńska, mińska, wołyńska, podolska, witebska, mohilewska, kiiowska, smoleńska, tambowska, orłowska, slobodzko-ukraińska, woroneńska, penzeńska, czernihowska, kurska, riazkańska, tulska, kałuska, półtawska, symbirska, niżegorodzka, saratowska, kazańska, orenburgska i wiatska.

Dla dokładniejszego poznania, w jakim stosunku zasiew liczyć można do urodzajów, kła-

dziemy tu wyciąg kilkoletni wysiewu i zbioru zboża i iarszyn:

W r. 1809 wysiano oziminy 21,559,242,
iarszyny 29,606,256, } (

zebrano oziminy . . . 70,558,920,
iarszyny . . . 89,413,816, }

Po roczném spożyciu i wysiewie na rok następny, zostało się . . . 37,868,550.

W r. 1810 posiano oziminy 20,623,499,
iarszyny 28,870,896, } (

zebrano oziminy . . . 72,988,091,
iarszyny . . . 85,168,624, }

Po roczném spożyciu i wysiewie na rok następny, zostało się . . . 37,143,818.

W r. 1811 wysiano oziminy 20,567,817,
iarszyny 28,291,394, } (

zebrano oziminy . . . 58,992,782,
iarszyny . . . 72,115,932, }

Po roczném spożyciu i wysiewie na rok następny, zostało się . . . 10,199,368.

W roku 1812 posiano (wyjąwszy 9 gubernii: wileńską, grodzieńską, mińską, witebską, mohilewską, kurlandzką, smoleńską, moskiewską, kałuska, w których zboże z przyczyny wkroczenia i pobytu w tych miejscach nieprzyjaciela, niebyło zebraném) oziminy 16,040,188, } (

iarszyny 22,382,411, } (

zebrano oziminy . . . 53,926,145,
iarszyny . . . 64,767,508, }

Po roczném spożyciu i wysiewie na rok następny, zostało się . . . 15,967,240, }

(*) Czwartek ma obiętość całow sześciennych 10,440 dwie czwarte stanowią beczkę litewską o 144 garncach.

W r. 1813 z dodaniem wyż wspomnio-
nych guber. wysiano oziminy 22,209,127,
iarzyny 28,482,241,
zebrano oziminy 69,322,181,
iarzyny 92,159,014,
Po rocznem spożyciu i wysiewie na rok
następny, pozostało 34,692,036,

czetwerci.

Pomimo tak znacznego zbioru zboża, iednak
agronomowie utrzymują, że przemysł rolniczy
w Rosyi, potrzebuie znacznych ieszcze ulepszeń
dla doprowadzenia do takiego stopnia dosko-
nałości, do jakiego przy większej staranności bydz
może doprowadzonym.

Wśredniéy części Rosyi podział pól oromych
zwyczajnie dzielą na 3 zmiany, pierwsza w ie-
sieni zasiewa się żytem lub pszenicą; druga na
wiosnę iarzyną, a trzecia zostaje ugorem. Czas
zasiewu zboża, stosownie do przestrzeni jaką
zajmuie Rosya bywa rozmaity, i tak, w średniéy
Rosyi, oziminę sieją w połowie sierpnia a na-
wet aż do połowy września; w północnéy części ta
robota wcześniéj się kończy, w południowéy
dochodzi niekiedy aż do października.

Jarzynę w średniéy Rosyi sieją w początkach
maja, niekiedy przy końcu kwietnia, w półno-
cnych stronach przy końcu maja, w południo-
wych w pierwszych dniach kwietnia. Taż sama
różnica daje się spostrzegać w zbieraniu zboża;
w południowych guberniach zbiera się miesi-
cem wcześniéj iak w średnich, a w północnych
miesiędem późniéj. Co się tyczy wysiewu zbo-
ża na oznaczony przestrzeni ziemi, zwyczajnie
na przestrzeni dziesięcinę rozległości zawierają-
céy, wysiewa się: żyta 2 czetwerti, ieczmienia
1 czet. i 4 czetweryki; (*) pszenicy 1 czetwert i 4

(*) Czetwerek iest iedną czwartą części czetwerti.

czetweryki; owsa 2 czetw. i 5 czetwereków; gry-
ki 2 czetwerti. Narzędziem służącym do upra-
wy roli iest socha, a w małej Rosyi plug, przy
żniwie zboża używają się sierpy, niekiedy zaś
koszą kosami, młocą zaś cepami.

Leśnictwo.

Lasy bardzo są ważnym przedmiotem w go-
spodarstwie, iuż pod względem zaspokoienia
w pożyciu niezbędnych potrzeb, iuż w handlo-
wym przemyśle. Rosya co do leśnictwa w nie-
równym zostaje podziale, są niektóre gubernie
tak obfitujące w lasy, iż mimo użytku domowe-
go iako też sprzedaży za granicę, znajdują się
iednak przestrzenie w których bez żadney korzy-
ści gnią na pniach drzewa zdadne do budo-
wy. W innych zaś guberniach mniéj więcej
czuć się iuż daje niedostatek, niektóre zaś zu-
pełnie pozbawione lasów. Rząd troskliwy o do-
bro swoich poddanych, zważywszy iż w guber-
niach nawet obfitujących w lasy zabraknie drze-
wa za powiększeniem się ludności, i spożycia
do rozmaitego rodzaju fabryk, na budowę flo-
ty, a nadewszystko przez zgubne i prawidłom
dobrego gospodarstwa przeciwne nadużycie, po-
dług którego, lasy i gaie z pnia są wycinane,
na ich zaś miejsce nowe drzewa nie są zasa-
dzone, ustanowił w r. 1802 *leśny departament*,
celem którego iest zarządzanie skarbowemi la-
sami, dokładna wiadomość o przestrzeni jaką
zajmują, o gatunkach rozmaitego rodzaju drzew
składających te lasy, o rozgatkowaniu i cza-
sie kiedy dochodzą swéy dojrzałości, o sposo-
bie pielegnowania i zasiewania nowego lasu,
z korzyścią skarbu i nadzieją potomności.

Gubernie położone w pasie północnym (od 67 do 56°) szczególnie obfitujące w lasy, są te: petersburska, nowgorodzka, ołonecka, archangielska, wołogodzka, permska, wiatska, kostromska i inne, wszystkie te zajmowały w r. 1814 przestrzeń należącą do skarbu, na 107,339,909 dziesięcin, z której zdanego do budowy okrętów drzewa, liczono 9,729,229 dziesięcin.

Gubernie położone w pasie średnim (od 56 do 50°) obfitujące w lasy, są: orenburska, kazańska, symbirska, niżegorodzka, penzeńska, tambowska, saratowska, orłowska, mińska, wileńska, grodzieńska z innemi, zajmowały przestrzeń należącą do skarbu, na 15,709,596 dziesięcin, z téj, 3,921,649 dziesięcin zdanego do budowy okrętów.

Gubernie położone w pasie południowym (od 50 do 38°) obfitujące w lasy, są te: kiiowska, slobodzko-ukraińska, chersonska, podolska, taurycka z innemi, zajmowały przestrzeń należącą do skarbu, na 655,196 dziesięcin, z której zdanego do budowy okrętów drzewa, było 13,890,235 dziesięcin.

We wszystkich zaś guberniach według rachunku podanego do departamentu dób. skarbowych, liczono w roku 1814 skarbowego tylko lasu na 123,704,702 dziesięcin, z których zdanego do budowy okrętów drzewa było 13,890,235 dziesięcin.

Lasy w północnej części Rosyi i Syberyi, najwięcej się składają z liściowego i iglastego. Średnia Rosya obfituje tylko, w liściowe twarde i miękkie drzewa, iako to: dąb, buk, grabinę, klon, olszynę, brzozę, osinę, lipę i inne.

Główne handlowe artykuły iakie z lasów otrzymuje Rosya, tak dla wewnętrznego w kraju

użytku iako też wywozu za granicę, są te: drzewo do budowy okrętów, brzozy, murlaty, kłepki, i deski rozmaitych rodzajów, potaż, dziegieć, smoła, węgle, sadza. Nadto niektóre drzewa służą do rękodzieł, z których wyrabiają: rękoisici, krobki, kosze, rohoże, cynowki i tak daley.

Rośliny służące do fabryk.

Do ważnych przedmiotów gospodarstwa rosyjskiego należą konopie i len. Uprawą konopi i dobywaniem pieńki, naybardziej trudnią się w gubernii czernihowskiéj, orłowskiéj, witebskiéj, pskowskiéj, smoleńskiéj, riazkańskiéj, kurskiéj, mohilewskiéj, slobodzko ukraińskiéj, mińskiéj, wołyńskiéj, grodzieńskiéj; udaje się także miejscami w nowgorodzkiéj i twerskiéj. Zważywszy ile się używa pieńki wewnątrz kraju na rozmaite wyroby, niemniej też ile wytłacza się oleju, który w czasie postu służy za przyprawę do rozmaitych potraw dla pospólstwa, dodawszy nakoniec wywóz za granicę pozostałej pieńki i wyrobów; z tego wszystkiego wniesć wypadnie, że konopie w przemyśle rolniczym nayważniejsze po zbożu zajmują miejsce, i tak w roku 1812 wywieziono za granicę: surowej pieńki za sumę 30,571,310 rub:

plótna żaglowego	—	2,175,689	—
plótna rawentuch zwanego	—	2,008,922	—
plótna flamskiém zwanego	—	1,640,554	—
lin i powrozów	—	1,517,530	—
oleju	—	527,485	—

Ogół 38,441,490 rub.

Len dla wielu mieszkańców rozmaitych gubernii stanowi nie mało przedmiot handlu. W niektórych miejscach zasiewają go tyle ile samego zboża; lepszego gatunku i w znacznej ilości len udaje się w gubernii ołoneckiej, wołogodzkiej, nowgorodzkiej, pskowskiej, wiatskiej, witebskiej, mohilewskiej, twerskiej, inflantskiej, orłowskiej i wielu innych. W Syberyi sięgają go z korzyścią nad rzekami Ob, Iset, Tobol, Irtysz, Enisej (*). Oprócz użycia w kraju, wywieziono jeszcze w r. 1812 czystego lnu za granicę, za 13,154,318 rubli, nie licząc w to siemienia lnianego, rozmaitych gatunków płócien i tym podobnych wyrobów, które nie mniejszą stanowiły sumę.

T y t u n.

Od czasu kiedy rząd ze swojej strony rozmaitemi nagrodami zachęcając, dawał obok tego przepisy tak w zbieraniu iako też sianiu tej rośliny, mianowicie kiedy użycie iey znacznie się rozszerzyło, zaczęto coraz więcej na ten przedmiot handlu zwracać uwagę i dzisiaj trudnią się sianiem tej rośliny w gubernii kiowski, półtawskiej, wołyńskiej, podolskiej, chersońskiej, saratowskiej, czernihowskiej, kurskiej i w południowych stronach tomskiej.

Przemysł ten znacznie się już powiększył, co się okazuje stąd, iż dla handlu zagranicze-

(*) W niektórych miejscach znajduje się dziko rosnący len, lecz ile wiadomo nieużywa się do żadnych robót, przeciwnie zaś dzikie konopie, w wielu miejscach mianowicie około rzeki Terek, zbierają się w znacznej ilości, szczególnie w ówczas kiedy się już wysypie nasienie i zacznie schnąć. Konopie te wymoczone, służą do przędzy i robienia płótna. Dziką rosnącą pokrzywa u Baszkirów, służy dla nich w miejscu konopi i lnu, z nię wyrabiają nici i płótno.

go więcej się tytoniu wywozi, aniżeli wprowadza do Rosyi.

W r. 1812 przywieziono tabaki za 386,917 rubli.

tytoniu	166,645	—
w liściach tytoniu	60,455	—

Ogół 614,017 —

Wywieziono zaś za granicę tabaki za 295,977 rubli.

tytoniu	153,990	—
tytoniu w liściach	298,905	—

Ogół 748,872 —

Chmiel.

W guberniach południowych i graniczących z moskiewską, oprócz ogrodowego chmielu przez zasianie flanców rozmnażanego, zbierają w znacznej ilości tak w ogrodach iako też w lasach dziko rosnący, lecz w innych stronach Rosyi szczególnie zaś około morza bałtyckiego potrzebują dosyć znacznego przywozu z zagranicy.

Rośliny farbiarskie.

W wielu stronach Rosyi znajdują się rozmaite farbiarskie rośliny, które gdyby starannie były rozprowadzane, zastąpiłyby wiele innych cudzoziemskich tak drogo corocznie opłacanych. W r. 1812 przywieziono indygo za 2,581,537 rub. marzanny za 282,320 rub. sandału za 2,809,620 rub. wywieziono zaś indygo za 1,071,833, sandału za 1,068,715 r.

Głównejsze z farbiarskich roślin które w Rosyi rosną, są: szafran, (*crocus sativus officinalis*), krokosz, (*carthamus tinctorius*), marzan-

na reta albo korzeń farbierski krapp zwany (*rubiatinctorium*), urzet farbierski, (*isatis tinctoria*), przytulia (*gallium boreale*), karbienieć (*licopus europaeus*), czernice (*actea spicata*), rumian (*anthemis tinctoria*), sierpik (*seratula tinctoria*), rozeda dzika, (*roseda luteola*), marzanka (*asperula tinctoria*), miodrzenka (*anchusa tinctoria*), ianowieć farbierski (*genista*), sierpik farbierski (*seratula*). Z liczby tych *marzanna*, rośnie dziko w wielkiej obfitości nad Wołgą, Samarą, w Krymie nad rzekami Terek i Kumą. *Szafran* rośnie u dołu gór kaukaskich około Mozdoka, i w ekaterynowosławskiéj gubernii, ostatni co do dobroci ustępuje pierwszemu.

Winnice.

Uprawa winnic, z niemałą korzyścią udaie się w guber. astrachańskiéj, kaukazkiéj, taurykiéj, szczególniéj zaś nad Donem w ziemi dońskich Kozaków i w taurykiéj gubernii, gdzie klimat i gatunek ziemi sprzyiają korzystnemu zaprowadzeniu winnic. Ze strony rządu uczyniono skuteczne środki w celu wydoskonalenia téj gałęzi bogactwa narodowego, iakoż w roku 1805 w Krymie, a w 1807 w bliskości Kizlara założone szkoły w których wykładana iest teoretycznie i praktycznie nauka uprawy winnic; sprowadzono znaiących się około tego winniarzy z Francyi, wywieziono rószczki marselskich, maderskich i malagskich winogron, niemniéj też z greckich wysp Tenedos i Zante. Życzenia rządu otrzymały pomyślny skutek, gdyż winnice w Astrachaniu, szczególniéj zaś w Kizlarze, stanowią całkowity przemysł tamecznych mieszkańców, liczą bowiem 1104 sadów winogronowych, zajmujących 4652½ dziesięcin ziemi.

W r. 1824 otrzymano czystego czerwonego wina 129,662 wiader, białego 2509. Wino-zbiór ten był niezbyt korzystny, lecz przy wygodniejszém wino-zbiorze z pewnością liczyć można do 2 milionów wiader. W powiatach mozdokskim i kizlarskim, liczba sadów winogronowych dochodzi 1,000, przy miernym urodzaju otrzymuje się wina do 200,000 wiader. Wino to zakupują Ormianie nachiczewanicy, którzy rozsyłają na sprzedaż do Astrachanu, Kazania, Woroneża i Tambowa.

Ogrodnictwo.

Gałęź ta gospodarstwa, mianowicie sadzenie owocowych drzew, zajmuie znaczną liczbę mieszkańców, w średniéj, a ieszcze bardziéj w południowéj Rosyi. Pomimo znacznego zbioru owoców w guber. moskiewskiéj, włodzińskiéj, tulskiéj, taurykiéj, astrachańskiéj, kaukazkiéj, i innych, iednak do Rygi i Petersburga przywożą iabłek i innych owoców z Niemiec za znaczną summę, lecz to pochodzi z téj przyczyny, iż z miejsc wspomnionych gubernii rossyjskich przywóz lądowy tych owoców iest zadaleki, wodny zaś dla zbytniéj odległości niedogodny.

Rząd dla rozpostrzmiienia w kraiu rozmaitéj dobroci drzew owocowych i rzadkich roślin, założył w r. 1812 w taurykiéj gubernii niedaleko Symferopola ogród zwany *Nikitskim*, przeznaczwszy pod niego 100 dziesięcin naylepszej ziemi, i na utrzymanie roczne 10,000 rubli (summa ta wypłaca się z gabinetu Jego Cesarskiéj Mości). W ogrodzie tym sadzą się nietylko takie drzewa które są szczególniéj właściwe rozmaitym stronom Rosyi, lecz nadto owocowe zagraniczne, rękodzielne, i inne gospodarcze, dziko rosnące lecarskie rośliny, niemniéj

też całkowity zbiór nasiennych i cebulowych kwiatów; tego wszystkiego za bardzo umiarkowaną cenę udziela się żądającemu, dla zaprowadzenia w swoich ogrodach.

Rośliny lekarskie.

Rossya znaczne opłaca summy za przywóz lekarskich roślin, które nie będąc właściwe iey klimatowi, są koniecznemi w użyciu farmacyi. Wyiawszy rośliny krajów południowych, znajduią się zniomsze w rozmaitych miejscach lekarskie rośliny: rhubarbarum (*rheum palmatum*), rapontyka (*rheum raponticum*), różaniec żółty (*rhododendron chrysanthum*), kozłek lekarski (*valeriana officinalis*), jagody żurawiny (*bacca oxycocci*), porost (*lichen islandicum*), dziurawiec (*hipericum perforatum*), podbiał (*tussilago farfara*), rumianek (*martriraria camomilla*), kocie łapki (*gnaphelium luteum*), brodownik (*leontodon taraxacon*), krwawnik (*achillea millefolium*), warzęcha (*cochlearia officinalis*), łopian (*arctium lappa*), rzerzucha wodna (*cardamine pratensis*), rukiew (*sisimbrium nasturcium*), bobrek (*meniantes trifoliata*), gorczyzka (*gentiana centaurium*), kluczyk (*primula veris*), lnianka (*antichinum linaria*), mięta pieprzna (*menta piperita*), rozchodnik (*sedum acre*), melilot (*trifolium melilotus*), grzybień (*nimphaea lutea*), pięćperst (*potentilla anserina*), zygmarek (*althea officinalis*), róża dzika (*rosa eglemteria*), fiołek (*viola adorata*), szczawik (*oxalis acetosella*), piołun (*arthemissa absinthium*), wrzos (*erica vulgaris*), babka (*plantago maior*), tatarak (*acorus calamus*), perz (*triticum repens*).

Chów

Chów bydła.

Rolnictwo i wychów bydła są nayważniejszą gałęzią przemysłu mieszkańców rossyjskich; przedmioty głównejsze tego chowu są: bydło rogate, konie, owce, świnie, w niektórych miejscach kozy, stosownie do rozmaitości klimatu i gatunku ziemi, w iednych guberniach trudnią się wyłącznie chowem bydła rogatego, winnych zaś owce lub konie stanowią ważniejszą gałęź bogactwa w domowém gospodarstwie.

Bydło rogate w średniéy Rossyi iest miernej wielkości, im bardziéy przybliża się ku północy tém iest drobniejsze, wyiawszy w archangielskiéy gubernii chołmogorski powiat, w którym znajduie się bydło rogate z gatunków holenderskich. Gubernie słobodzko-ukraińska, podolska, wołyńska, kiiowska, półtawska, czernihowska, kurska, woroneżska, kazańska, witebska, chersońska, ekaterynosławska, kaukazińska, taurycka, mianowicie zaś ziemia dońskich Kozaków, obfitują w naylepsze gatunki bydła rogatego, które stanowi głównejszy przemysł tych mieszkańców. Koczujące podwładne Rossyi narody, więcéy się trudnią chowem koni i owiec aniżeli bydła rogatego. W r. 1812 wywieziono za granicę samego sadła za 13,625,000 rubli.

K o n i e.

Rossya ma liczne odmiany koni, lecz prawdziwie rossyjskie, nie są tak okazałe ile mocne i wytrwałe. Są iednak miejsca w których wychowują się bardzo piękne konie i corocznie starają się o ulepszenie ich rassy. Znaczniejsze stada koni znajduią się w guberniach eka-

teryńosławskiéy, chersońskiéy, kiowskiéy, półtawskiéy, woroneżskiéy, słobodzko-ukraińskiéy, czernihowskiéy, kazańskiéy, wiatskiéy, kurskiéy, permskiéy, orenburgskiéy, tomskiéy, w ziemi dońskich Kozaków, szczególnież zaś u Tatarów koczujących około teleckiego jeziora. We wszystkich tych miejscach, chów koni stanowi ważny przedmiot gospodarstwa. Gatunek bardzo małych koni znany pod imieniem *mezeńskich*, znajduje się tylko w gubernii archangielskiéy, kirgiskie, baszkirskie i kałmuckie konie nie są zdadne dla nadzwyczajnéy gorącości, ani do wierzchowéy, ani też do pociągowéy iazdy.

Z wiadomości podanych do ministryum spraw wewnętrznych r. 1814, liczono w 28 guberniach 1139 stadnin prywatnych, w których było 23,740 ogierów i 231,581 klacz rozmaitych gatunków, wszystkich zaś w ogólności do 345,109 sztuk. Cena w sprzedaży u niektórych obywateli mających swoje stada dochodzi od dwóch do 10,000 rubli.

O w c e.

W południowéy Rosyi chowają się prawie wszędzie; dotychczas starano się bardziéy o rozmnożenie nie zaś ulepszenie ich gatunków, ku północy i w Syberyi wschodniéy, hodowanie ich zgoła się nieudaie. Gatunek zwyczajnych kraiowych owiec dostarcza sierść grubą i tylko przydatną do prostych sukien. Koczujące narody w południowych stronach Rosyi, lubo mają liczne stada owiec, ztémwszystkiém otrzymują z nich grubą sierść, wyjąwszy z młodych iagniat, których sierść podobna iest do wełny z owiec bucharskich i liczą tę już do rodzaju drogich futer. Co się dotyczy szczególniejszég

dobroci sierści, gatunek owiec czerkaskich pierwsze miejsce zajmuie; te, licznie się rozmnażają w ziemi dońskich Kozaków i w gubernii taurykiéy, chersońskiéy, ekateryńosławskiéy, kiowskiéy, półtawskiéy, kurskiéy, woroneżskiéy, tambowskiéy i sibirskiéy. Z gatunku czerkaskich owiec, iagnięta dają futro znane pod nazwiskiem krymskich i ukraińskich *merluszaków*, składających niemało ważny przedmiot chińskiego handlu, gdyż corocznie wyprzedaie się do dwóch milionów sztuk. Że zaś wszystkie wzmiankowane gatunki owiec nie dają sierści zdatnéy do wyrabiania cienkich szerszycianych materii, za które corocznie znaczna summa opłaca się cudzoziemcom, na ten więc koniec rząd wyznaczył znaczne udziały ziemi i rozmaite nagrody dla tych prywatnych osób, któreby chciały zakładać owczarnie z owiec hiszpańskich merynosami zwanych. Środki przedsięwzięte przez rząd miały pożądaný skutek i merynosy znacznie się bardzo rozmnożyły nietylko w guberniach taurykiéy, chersońskiéy, i ekateryńosławskiéy, lecz nadto w półtawskiéy, kiowskiéy, słobodzko-ukraińskiéy, czernihowskiéy, woroneżskiéy, saratowskiéy, kurskiéy, orłowskiéy, podolskiéy, wołyńskiéy, wileńskiéy, grodzieńskiéy, mohilewskiéy, nawet w inflantskiéy i petersburgskiéy.

K o z y.

Utrzymywane po wsiach rosyjskich mianowicie przez koczujące hordy, niemały przyczyniają dochód ze skór wyprawianych, częścią dla własnéy potrzeby, częścią dla wywozu za granicę.

S w i n i e.

Rozmnażanie świń w Rosyi, każdego prawie rolnika zatrudnia. Oprócz licznego użytku z mięsa, w kraju rozmaitym sposobem przyrządzanego, nadto jeszcze szczerbina ważnym bywa przedmiotem w handlu, gdyż w r. 1804 wywieziono za granicę za 682,126 rubli, a zaś w r. 1812 za sumę 3 milionów rubli.

P s z c z o ł y.

Chowaniem pszczoł zajmują się w całej europejskiej Rosyi aż do 60^e szerokości; staraniem iednego obywatela trudnią się też około pasiek od niejakiego czasu z niemalą korzyścią w niektórych stronach Syberyi, a mianowicie w gubernii tomskiej, począwszy od twierdzy Ust-kamenegorsk, aż do Barnaula i w okolicach miasta Tomska, także w iszynskim powiecie w gubernii tobołskiej; lecz większe jeszcze korzyści z pszczoł otrzymują w średniej i południowej Rosyi, mianowicie w gubernii kazańskiej, niżegorodzkiej, kurskiej, woroneżskiej, tulskiej, tambowskiej, riazkańskiej, słobodzko-ukraińskiej, czernihowskiej, smoleńskiej, wileńskiej, mińskiej, mohilewskiej, półtawskiej, kijowskiej, wiatskiej, orenburskiej. W r. 1804 wywieziono miodu za 226,819 rubli, wosku za 240,733; a w r. 1812 miodu za 641,054 wosku za 434,067 rubli.

J e d w a b.

W wielu miejscach południowej Rosyi rosną morwowe drzewa, szczególniej zaś w Krymie, nad rzeką Terek między Mozdokiem i Kizlarem, nad Donem przy Czerkasku, około

Astrachania i Carycyna; dla téj więc przyczyny staraniem rządu było jeszcze od czasów Piotra I zaprowadzić iedwabników w Rosyi, lecz to wszystko nieodpowiedziało godnie oczekiwaniom, aż do teraźniejszych czasów, kiedy gałęź ta przemysłu otrzymała lepsze urządzenie i przyniosła większe korzyści. Tym końcem postanowiono, ażeby rząd nieutrzymywał ze swojej strony podobnych zakładów, lecz żeby tylko wspomagał i zachęcał wszystkich prywatnie trudniących się chowaniem iedwabników. W tym celu ustanowieni są inspektorowie iedwabnictwa, z podwładnemi sobie niższemi urzędnikami, którzy obowiązani są mieć nadzór nad tém wszystkiem co się odnosi do podobnego rodzaju zakładów i za pośrednictwem głównego inspektora, corocznie zdawać sprawę o stanie iedwabnictwa w Rosyi, expedycyi gospodarstwa skarbowego. Oprócz tego postanowiono w r. 1813 stosownie do oznaczonych prawideł, wydawać trudniącym się tym przemysłem leżące odłogiem grunta w guberniach kaukaskiej, astrachańskiej, tauryckiej, słobodzko-ukraińskiej, ekaterynosławskiej, kijowskiej, podolskiej, saratowskiej, niemniej w Gruzji. Z ogólnych wiadomości podanej w r. 1814 do ministerium spraw wewnętrznych o stanie iedwabnictwa, było w tymże roku starych morwowych drzew 509,204 sztuk nowo posadzonych 3,384,791 — nasienników 2,223,060 — grunta zajęte pod te ogrody rozciągały się na 14,152 $\frac{1}{2}$ dziesięcin.

Jedwabiu otrzymano w tych guberniach od roku 1806 do 1814, w ogóle 2501 pudów i 10 funtów.

Jedwabnictwo w Astrachaniu byłoby z przyczyny dogodności klimatu daleko znaczniejsze, gdyby ogrody te nie należały do Tatarów, których skłonność do koczowania powiększyły części odwieka od podobnego rodzaju zatrudnień. Z tem wszystkiem w 543 ogrodach, licząc drzew morwowych 77,693; rozsadników 88,409.

Mieszkańcy Kizlaru otrzymując więcej korzyści z uprawy winnic, nie tyle zwracają uwagi na iedwabnictwo. Liczą iednak w tamiecznych sadach morwowych drzew 1,226,255; wyrabia się corocznie iedwabiu przeszło 160 pudów, ten po większej części posyła się do Moskwy. W dobroci swojej przewyższa iedwab gilański i szemachiński, sprzedaje się pud od 400 do 600 rubli (*).

Łowiectwo.

Rossya w ogólności naywięcej w rozmaite gatunki zwierza obfituje. Nietylko tam rolnik urządza rozmaite zasadzki, broniąc się od napaści szkodliwych zwierząt w iego gospodarstwie, lecz możniejsi obywatele będąc miłośnikami myślistwa, kilka razy do roku urządzaią wielkie łowy. Włóścianie nawet w guberniach tomskiej, irkuckiej, permskiej, orenburskiej, wiatskiej, archangielskiej, wołogodzkiej i ołoneckiej, udzielną prawie stanowią klasę łowiecką i nietylko na potrzeby krajowe dostarczają futer, lecz wysyłają je niemało po różnych miejscach za granicę. Szczególniej wielki prowadzą handel z Chinami. Odmiany futer w Rossyi iak są liczne, tak rozmaity użytek i cenę stanowią. Z pomiędzy nich droższymi są

(*) Ob. Gazety handlowej na rok 1826 Nro 46.

sobole, kunie, lisie, marmurkowe czyli krzyżaków, gronostajowe, tumakowe, łosiowe i sarnie skóry na zamsz przydatne, a po nich wszelkie odmiany z gatunku zajęcy. W r. 1812 wprowadzono za granicę za 1,714,804 rubli.

Rybołówstwo.

Jest naygłówniejszym przemysłem, nietylko u rozmaitych koczujących syberyjskich narodów, lecz też i w wielu innych prowincjach państwa rossyjskiego, gdyż nietylko stanowi znaczną sprzedaż dla spożycia wewnątrz kraju, nadto ieszczé, klę rybi i kawior, składaią ważny przedmiot zagranicznego handlu. Rybołówstwo dzieli się na morskie, do którego przydaie się połów morskich zwierząt, na rzeczne i ieziorne. Do pierwszego odnosi się połów na oceanie północnym i morzu białem, gdzie się łowią gatunki ryb, zwane: stokwisz, eglefin, pomuchla, flądra, a osobliwie, śledzie. Oprócz tego corocznie odprawia się kilka statków z Archangielska, Koły i Mezeni do Nowyziemi i do Szpicbergu w celu połowu rozmaitych zwierząt, iakimi są: foki, konie morskie, wieloryby, krowy morskie, koty morskie i wydry; wszystkie te dostarczają tłustości z której się robi tran.

Z rzek wpadających do oceanu północnego i do morza lodowatego, pod względem rybołówstwa znaczniejsze są, północna Dźwina i wielka Peczora, w której oprócz zwyczajnych gatunków ryb, poławiaią sigi i łososie, lecz nayrybniejsza rzeka iest Ob, w której oprócz mnóstwa ryb właściwych słodkim wodom poławiaią się ieszczé iesiotry, sterlety i muksu, na miejscu zwany łosoś pstrąg; niemniej ważny połów

odbywa się na rzece Irtysz. W oceanie wschodnim poławiają się łososie, sterlety, iesiotry, iako też brzegowce, morskie koty i rozmaite morskie zwierzęta znajdujące się w północnym oceanie.

Połów rybny odbywający się na morzu czarném od Kercza do Ienikola i na północnych brzegach azowskiego morza od rzeki Donu do Perekopa, jest dosyć ważny, dostarczający w znacznej ilości iesiotrów i sterlety. Statystycy utrzymują, iż kapitał użyty na rybołówstwo kaspijskiego i azowskiego morza wynosi 704,220 r. Na morzu bałtyckiem szczególnie poławiają się łososie, ligi, szproty, salmo albula, stynka. Lecz najważniejsze i największe rybołówstwo dostarczające tysiącom ludzi utrzymanie i stanowiące byt ich, odbywa się na morzu kaspijskiem i w rzekach: Woldze, Embie i Uralu. W tych wodach najwięcej znajduje się iesiotrów, sewrugów, bielugi, sumów i mnóstwo innych gatunków. W témże samém morzu odbywa się także ważny połów w miesiącach marcu i listopada, niedaleko wysp tegoż nazwiska. Wrzece Embie, astrachańscy rybacy dwa razy do roku poławiają, raz wiosną, drugi raz w miesiącu sierpniu aż do zimy, rozmaitych gatunków iesiotry. Wedle wyrachowania sławnego badacza natury Pallasa, astrachańskie rybołówstwo przynosiło do 1,868,480 r. dochodu; według zaś podania innego statysty, stosownie do rachunków tym przemysłem trudniących się astrachańskich kupców, w r. 1802 przedano rozmaitego rodzaju ryb, kawioru i klefu, za 2,062,000 rubli, nielicząc w to handlujących w rozmaitych miejscach w małej ilości, co w ogóle wzięte, stanowić będzie znaczniejszą jeszcze sumę.

Niemnięły ważny rybny połów odbywa się w Uralu, którym się trudnią uralscy Kozacy.

Ważniejsze jeziora w których się odbywa znaczne rybołówstwo dla wewnętrznego w kraju spożycia mieszkańców, są: Ładogskie, Czudskie, Onegskie, Białe-jezioro, Czany, oraz Baykał, w którym oprócz innych gatunków ryb, poławiają się w znacznej ilości omule (salmo omul, gatunek wielkich śledzi, które są ważnym przedmiotem pokarmu dla pospólstwa); w tém tylko jeziorze z najdużej się szczególny gatunek ryby zwaný *calliomus Baicalensis*, która podczas burzy pływając senna, w znacznej bardzo ilości na powierzchni jeziora, bywa wyrzucana na brzegi lądu. Ryba ta składa się z samych tylko tłustości, która przetopiona daje bardzo dobry warwol szczególnie kupowany przez Chińczyków.

Gubernie w których się odbywa korzystne jeziorne i rzeczne rybołówstwo, znaczniejsze są: nowgorodzka, saratowska, pskowska, tobolska, iarostawska, symbirska, kazańska, kostromska i twerska.

Górnictwo.

Wiadomo, że przetapianie kruszców w Rosyi szczególnie azyatyckiý znaiome jest od najodleglejszych czasów. Carowie Jan Wasiliewicz, Michał Fedorowicz, Alexy Michajłowicz, najbardziej zaś Imperator Piotr I, przykładali starania o urządzenie tych kopalni i dobywanie z nich bogactw, z tém wszystkiém górnictwo od połowy 18 wieku, a jeszcze więcej od czasów panowania Katarzyny II. i s. p. Alexandra I. zostało doprowadzoném do pewnego stopnia doskonałości. Góry ołoneckie, uralskie, altay-

skie i nerczyńskie, naywięcéy obfitują wrozmai-
tego rodzaju kruszcze. Wszystkie kopalnie
dzielią się na skarbowe i prywatne.

Kopalnie skarbowe.

Kopalnie złota, berezowska, pyszmińska, ust-
kutska, elisawetyńska, niżneisetska z będącemi
wbliskości około Ekaterynburga wydały w roku
1824 złota czystego 54 pudów i 16 funtów. (*)

Kopalnie srebra, koływano-woskresieńskie i
12 nerczyńskich, z których pierwsze dają do
1000 drugie do 200 pudów srebra. W tychże
kopalniach wydobywa się corocznie ołowiu do
38000 pudów.

Kopalnie miedzi, w pasmie gór uralskich
znayduie się ich 6; w altayskich zaś jedna. Wcią-
gu roku dostarczaia 52,000 pudów miedzi.

Kopalnie surowca czyli lanego żelaza, i że-
laznych, w pasmie gór uralskich iest 19, z tych
corocznie wydobywa się surowca więcéy 1,300,000
pudów, z ktorego oprócz użytku na rozmaite
gatunki robót, wyrabia się jeszcze żelaza 506,000
pud. kotwic 12,000 pud. stali i rozmaitych na-
czyn do 9,000 pud. wszelkiego rodzaju broni
32,000 sztuk.

Kopalnie prywatne.

Kopalni złotych należących do rozmaitych
obywateli iest 11. Z tych kopalni w roku 1824
wydobyto złota 152 pud. i 20 funtów. Weszło
do skarbu z téy ilości w naturze podatku 20 pu-
dów i 35 funtów.

Kopalni miedzi, w rozmaitych guberniach iest
27, z nich wydobywa się miedzi corocznie od

(*) Ob. gazety handlowéy na r. 1826. Nro 21.

127,000 do 159,000 pudów. Z tych wchodzi za
podatek do skarbu od 16,311 do 20,801 pudów.

Kopalni surowca i żelaza, we wszystkich gu-
barniach znayduie się 148, z tych wydobywa się
surowcu od 7,453,999 do 8,622,396 pudów. Wy-
rabia się czystego żelaza od 5,142,921 do 6,120,997
pudów, stali od 23,379 do 70,244 pudów. Za
surowiec wchodzi podatku pieniędźmi do skar-
bu od 802,220 do 1,268,365 rubli.

Administracya kopalni skarbowych (wyiąwszy
koływano-woskresieńskie i nerczyńskie) i przywa-
tnych, zależy od departamentu górnictwa, główny
zaś nadzór mają permskie i moskiewskie gór-
nicze zwierzchnictwa. Permskie dzieli się na
dwa departamenty, z których pierwszy zawi-
adue sprawy ekonomiczne, drugi zaś sądowe wszy-
stkich kopalni znaydujących się w guber. perm-
skiéy, orenburgskiéy, wiatskiéy, i kazańskiéy.
Inne znaydujące się w guber. niżegorodzkiéy,
kaługskiéy, wołogodzkiéy, penzeńskiéy, riazan-
skiéy, orłowskiéy, i tulskiéy, należą do mo-
skiewskiego górniczego zwierzchnictwa, a oło-
neckie do ołoneckiego.

Zarządzenie koływano-woskresieńskich ko-
palni zależy od gabinetu Jego Cesarskiéy Mo-
ści, z których wydobyte złoto i srebro, odsy-
ła się do tegoż gabinetu. Na mieyscu zosta-
ia pod wiedzą naczelnika kancelaryi koływano-
woskresieńskiego górnictwa. Liczba urzędni-
ków, maystrów i wyrobników wynosi przeszło
10,000, nadto dla utrzymania jeszcze w rozma-
itych mieyscach straży znayduie się oddział wo-
ienny z pięciu batalionów złożony. Na wyda-
tki roczne tych kopalni wyznacza gabinet 715,000
rubli, nadto miedzianéy monety 250,000 rubli,
która też zostae w ich kassie, oprócz tego na

rozmaite potrzeby otrzymują 195,000 r. w ogóle 1,160,000 rubli.

Nerczyńskie kopalnie zależą także od gabinetu Jego Cesarskiéj Mości, na miejscu zaś zostają pod wiedzą naczelnika górniczéj nerczyńskiéj ekspedycji. Liczba urzędników майстрów i roboczych ludzi wynosi do 5,000 osób; dla straży, utrzymywany jest oddział woenny ze czterech batalionów złożony. Utrzymanie roczne tych kopalni kosztuje 280,000 rubli.

Kopalnie soli.

Lubo Rossya obfituje w sól rozmaitego rodzaju, jednak wielka odległość zachodnich gubernii od źródeł słonych jest przyczyną, iż się w znaczney ilości przywozi z rozmaitych państw europejskich (*). Dobywana sól w Rosyi jest izeiorna, gotowana i kamienna. Jeziorna wydobywa się z rozmaitych słonych izeior, z których główniejsze są:

Eltońskie, w guber. saratowskiéj rocznie otrzymują z tego izeiora od 8 do 10 milionów pudów soli.

Krymskie słone izeiora, w tauryckiéj gubernii niedaleko Perekopa, dostarczają od 5 do 7 milionów pudów soli.

(*) Wejagu r. 1825 przywieziono do Rygi na 14 okrętach następują ilość soli:

hiszpańskiéj	5517	łasztów	14 1/3	beczek.
francuzkiéj	481	—	37 1/2	—
liwepolskiéj	2260	—	16 1/2	—
liwepolskiéj kamiennéj	686	—	8 1/2	—

ogół 8946 łasztów 61 1/2 beczek

Sól tę wyprzedano w pogranicznych tylko guberniach, gdyż środkowe otrzymują z miejsc gdzie się wydobywa sól w Rosyi. Ob. gazety handlowéj na rok 1826. Nro 9.

Astrachańskie, na brzegach kaspijskiego morza i po obu stronach niższéj części Wołgi daia od 800 tysięcy do miliona pudów soli.

Ile dobywają soli uralscy Kozacy z *indygirskiego* izeiora w kirgis-kaysackim stepie, nie można z dokładnością oznaczyć, oraz z izeior leżących około Irtysza w gub. tomskiéj, iako to: z karasukskich, koriakowskich, iamszewskich i niektórych innych; dla tego, iż na nich nie każdego roku bywa osad solny, otrzymują jednak, iż te izeiora corocznie wydaia do miliona pudów soli. Ilość soli wydobywanéj z *borzińskiego* izeiora (w nerczyńskim powiecie) jest także rozmaita, niekiedy 40,000, niekiedy zaś 4,000 pudów wydaia. Jeszcze niewiadomo ile mogą dostarczyć soli obfité bessarabskie izeiora.

Sól warzonka, wydobywa się już to ze słonych źródeł, już obficie z morskiéj wody, już nakoniec z solnych warzelní znajdujących się w rozmaitych guberniach, z tych znaczniejsze są:

Permskie warzelnie, w powiecie solikamskim, z prywatnych wydobywa się co rok do 5 milionów pudów ze skarbowéj zaś *dediuchińskiéj* do 1,400,000 pudów.

Staro-ruskie, wydaia od 180, do 200,000 pudów.

Wołogodzkie, z tych skarbowe ledyńskie i totemskie, dostarczają do 25,000, a zaś prywatne do 200,000 pudów.

Archangielskie, w których się dobywa z morskiéj wody, wydaia do 128,000 pudów,

Syberyyskie, z których ienisseyskie daia do 70,000 p. a zaś irkuckie, selengińskie, uskutskie, ochotskie, w których sól gotuje się z morskiéj wody, dostarczają 170,000 pudów.

Sól kamienna, wydobywa się w odległości 72 verst od miasta Orenburga blisko ileski twierdzy nad rzeką Elszaną. W roku 1808 wydobyto kamiennę soli 1,000,280 p. a w roku 1813, tylko 444,280 p.

Ze wszystkich tych podań okazuje się, że wydobywa się corocznie soli od 25 do 26 milionów pudów, mianowicie zaś jeziornej do 17,600,000, warzonki od 7,570,000 i kamiennę od 400, do 700,000 pudów.

PRZEMYSŁ RĘKODZIELNY.

Lubo w Rosyi znajdują się nateraz wszystkie rzemiosła i fabryki, jednak niemożę się one jeszcze równać w stopniu swęj doskonałości zagranicznym. Lecz jeśli z drugiej strony zwróciemy na to uwagę, że w Rosyi zaczęto trudnić się rękodzielni dopiero w 18 wieku, więc niemożna być obojętnym na te postępy jakie już teraz widzimy. Oprócz przemysłu rzemieślniczego i rękodzielnego, dodać tu jeszcze wypada, przemysł, wszystkim rosyjskim włościanom właściwy, którzy oprócz znajomości w rolnictwie, trudnią się jeszcze właściwemi ich okolicom wyrobami, a ztąd niemałe dla siebie ciągną zyski, i tak w guberniach lesistych, robią smołę, dziegieź, sadzę, potaż, cynowki, rohoże, deski, balki, berwiona; żyjący nad jeziorami i wielkimi rzekami, trudnią się przygotowaniem kawioru i rybiego kleju; inni zajmują się wyprawianiem skór i tym podobnie.

Co się dotyczy rzemiosł, lubo te od czasów Piotra I. pomnożyły się i corocznie się pomnażają, jednak w wielu miejscach państwa rosyjskiego

nie da się czuć onych niedostatek, nadto dodać należy, iż te które się znajdują, nie są jeszcze doprowadzone do wysokiego stopnia doskonałości, wyjąwszy niektóre iako to: stolarskie, ślósarskie i pojazdowe; roboty kościane i srebrne najlepsze się wyrabiają w Petersburgu, Moskwie, Tule, Ustiu, Chołmogorach i w niektórych innych miastach. Liczby znajdujących się w Rosyi rzemieślników z pewnością oznaczyć niemożno.

Większa część rosyjskich fabryk i rozmaitych rękodzieł, początek swój winny Piotrowi I. za którego bardzo wiele ich założono i odtąd corocznie liczba ich powiększa, dla téj przyczyny iż opieka rządu, nagrody i wspomóżenia zachęcają przedsiębiorców do ich zakładania. Większa część rękodzielni znajduje się w średniej Rosyi, z liczby tych są ważniejsze:

G a r b a r n i e.

Liczba ich według obrachowania w r. 1819 dochodziła do 1226, robotników 8262 wygarbowało 3,226,395 skór.

Z pomiędzy nich wyrabiają także rozmaitego gatunku safian. Astrachański czerwony safian, a petersburski, moskiewski i w tauryckiej gubernii wyrabiany wielorakiego koloru szczególnie ponsowego, żółtego i zielonego tureckim safianom w dobroci i trwałości koloru nie ustępuje. W ciemniejszych i w brunatnych kolorach safian wyprawiają w Jarosławiu, Wiatce, Arzamasiu, Kazaniu, Niżegorodzie, Włodzimirzu i Pskowie. Oprócz tego w wielu miejscach wyrabiają skóry zamszowe i pergamin, który jest jeszcze dalekim od doskonałości. W roku 1812 wygarbowanych skór

wyprowadzono za 1,856,527 rubli, a w 1813 za 1,512,891.

Rękodzielnie płótna.

Tu się odnoszą nietylko rękodzielnie wyrabiające płótno, lecz i te które dostarczają rozmaitych płócienek, perkalików, niemnię też przysposabiające płótno żaglowe, flamskie i rawentuch zwane, wypada tu odnieść także wyroby lin i powrozów. Liczba dwóch pierwszych rękodzielni w r. 1819 wynosiła 256, na których 36,602 robotników wytkało rozmaitych płócien iako to flamskiego, rawentuchu, żaglowego, obrusów, serwet i tym podobnych płóciennych wyrobów 22,375,793 arszynów, tasiemek zaś 458,665 arszynów. Z liczby téy wyprowadzono za granicę w r. 1812 za 7,220,430 rubli płóciennych wyrobów. Znaczniejszych rękodzielni płócien gubernia włodzimirska liczy 100, po nię następują: kostromska, kaługska, moskiewska, iarosławska, niżegorodzka, smoleńska, twerska, tulska, orłowska i niektóre inne. Płótno archangielskie co do gatunku uważane było za najlepsze, lecz teraz zaczęli niemnięszey dobroci wyrabiać płótno w gubernii moskiewskięy, i w innych miejscach nad Wołgą szczególnię we wsi Łyskowie.

Fabryk lin, powrozów w r. 1819 znajdowało się 57, robotników 2,129, przygotowało przędz 350,307 pudów i 250 sztuk, z liczby téy wyprowadzono za granicę 45,901 pudów i 180 sztuk.

Wzmiankowane rękodzielnie znajdują się w gubernii niżegorodzkij, petersburgskij, kaługskij, archangielskij, riazanskij, orłowski, ekaterynosławskij i w niektórych innych.

Fabryki

Fabryki sukienne.

Wszystkie sukienne fabryki są trzech rodzajów: skarbowe, obowiązane i wolne. Do skarbowych należą: ekaterynosławska, pawłowska blisko Moskwy, bohoiawleńska w Nikołajewie i irkutska. *Obowiązane* fabryki są te, które przy zakładzie swoim otrzymują od skarbu rozmaite zasiłki, lecz za to obowiązują się za umowioną cenę przygotować dla skarbu pewną ilość sukna i podszewki z grubey wcale wełny, na podszycie żołnierskiej odzieży. *Wolne fabryki*, jeśli otrzymają od skarbu iakąkolwiek pomoc, wówczas obowiązane są do wielości otrzymaney pomocy, założyć stosowną liczbę warsztatów, i dostarczać skarbowi sukna w cenie wyznaczonę od rządu dla wszystkich obowiązanych; te zaś fabryki które własnym kosztem od prywatnych osób bywają zakładane, jeśli się obowiązują dostarczać dla skarbu sukna, w takim razie oprócz ustanowionę od rządu ceny, pobierają wyżę na każdym arszynie po 15 kopieiek, ten naddatek otrzymują i obowiązane rękodzielnie, jeśli więcéy nad oznaczoną ilość mają do zbycia sukna. We wszystkich sukiennych rękodzielniach w r. 1812 liczono 130 warsztatów, na których pracowało więcéy iak 36,000 robotników i wyrobiono 2,800,000 arszynów rozmaitey dobroci i kolorów sukna.

Tu odnieść należy wyrabianie dywanów i woyłoków, które ważny w handlu stanowią artykuł. Na czele pierwszych rękodzielni w tym rodzaju jest skarbowa fabryka obicia w Petersburgu, oprócz téy znajdują się inne prywatne, na których wyrabiają piękne dywany, te się znajdują w Charkowie w gubernii czernihowskiej.

skiéy, kurskiéy, smoleńskiéy, moskiewskiéy i petersburgskiéy. W lepszym gatunku woyłoki wyrabiaią się w Małorossyi i Kałudze, niemniéy też trudnią się temi wyrobami Tatarzy, Baszkiry, Kirgisi i Kałmucy. Od niejakiegoś czasu założona blisko Woroneżu fabryka w któręy się robią szczególnéy dobroci i pięknosci szale, niewiele ustepujące według zdania znawców, perskim i tureckim.

Rękodzielnie kapeluszków,

Od niejakiegoś czasu znacznie się powiększyły i wporównaniu do dawniejszych bardzo są ulepszone; Rossya może się teraz nietylko obeyść bez przywozu cudzoziemskich kapeluszków, lecz od lat kilku ze swoich wyrobów wysłała za granicę za znaczną dosyć summę.

Fabryki wyrobów żelaznych i stalowych.

W r. 1812 w gubernii niżegorodzkiéy, inflantskiéy, petersburgskiéy, smoleńskiéy, i innych, liczono tego rodzaju fabryk 23 na których wyrabiały się rozmaite surowcowe, żelazne i stalowe narzędzia.

Wreście podobnego rodzaju wyrobami trudnią się na wielu górniczych kopalniach tak skarbowych iako też prywatnych. Kotwice robią się po części w rozmaitych permskiéy i ołoneckiéy gubernii szczególniéy temu przedmiotowi poświęconych zakładach, nadto ieszcze w fabryce wyborgskiéy, iżorskiéy, niżegorodzkiéy, ryzkiéy i innych.

W niektórych fabrykach wyrabiaią piękne tace i inne galanterye; kosy co do swéy dobroci lubo niedochodzą ieszcze tak zwanych szteymarskich, z tém wszystkiém nie są ostatniéy dobroci, robią się w gubernii władzimirskiéy w melenkowskim powiecie, niżegorodzkiéy

w ardatowskim powiecie, i w Orenburgu. Żelazne gwoździe nietylko robią się we wszystkich rękodzielniach tego rodzaju, lecz nadto we wszystkich kuźniach, mianowicie po nad Wołgą i w gubernii wołogodzkiéy.

Stal wyrabia się w rękodzielniach skarbowych: turyńskiéy, niżneturyńskiéy, wotkińskiéy, iżewskiéy, wotkińskiéy, ekaterynburgskiéy, i tulskiéy. W lepszym zaś gatunku stalowe rzeczy, wyrabiaią się w Tuli.

Iglany fabryk znayduie się dwie, w pronskim powiecie w gubernii riazanskiéy, na których corocznie wyrabia się od 120 do 130 milionów igieł.

Rękodzielnie nożów, znayduią się w gubernii iarosławskiéy, robią też bardzo wiele nożów we wsi Pawłowsk, Worms, i w innych leżących po nad Wołgą.

Fabryk broni, skarbowych iest trzy: tulska, sestorecka i iżewska; pierwsza założona w r. 1712 iest naywiększa, na niéy corocznie można zrobić ognistęy broni od 100 do 150 tysięcy, a zaś szabli, pałaszów, szpad, ile tego wymagać będzie potrzeba. Sestorecka rękodzielnia może przygotować 25,000 sztuk broni. Niewiadomo wiele się robi w iżewskiéy rękodzielni i w nowo założonéy przy górniczych zlotoustińskich kopalniach.

Oprócz tych skarbowych, iest ieszcze kilka prywatnych w Petersburgu, Moskwie, Tobolsku, także we wsi Pawłowsk w powiecie horbatowskim, gdzie oprócz znaczney ilości broni, pistoletów, nożów i nożyczek, robi się co rok do 80,000 zamków.

Rękodzielnie przetapiania tłustości i warwolu.

Pierwszych znaczna ilość znayduie się w gubernii kurskiéy, orłowskiéy, tulskiéy, moskie-

wskiéy, woroneżskiéy, niżegorodzkiéy i w niektórych innych. W r. 1819 liczba ich wynosiła 64 z których oprócz domowego użycia, wyprawadzano ieszcze za granicę rozmaitego gatunku tłustości za 14 milionów rubli. Co do rękodzielni na których się topi tłustość wielorybia, brzegowców i innych morskich zwierząt znana pod imieniem warwol, znajduią się po nad morskimi brzegami w archangielskiéy gubernii, w Kołomnie i w innych miasteczkach. Corocznie téy tłustości wyprowadza się za granicę za 250,000 rubli.

Fabryki świec, znajduią się w Wołogdzie i w Petersburgu, zkad za znaczną summę corocznie się wyprowadza za granicę.

Fabryki mydła, znajduią się w Kazaniu Arzamasie, Muromie, Kostromie, Ustiugu, Tobolsku i Tomsku. Zakłady te corocznie więcej przynoszą dochodu, w r. 1814 wyprzedano za granicę mydła za 83,807, przywieziono zaś do Rossyi za 37,071 rubli. W r. zaś 1819 wyprawadzano za 70,788, a przywieziono tylko za 403 rubli.

Fabryki oleiu, stanowią niemały przedmiot rossyjskiego przemysłu, oprócz bowiem użycia wewnątrz kraiu, wyprzedaie się ieszcze za znaczną summę za granicę. W r. 1813 konopnego oleiu wyprzedano za 1,500,259 rubli. Oléy lniany i konopny wyrabia się szczególniéy w gubernii kurskiéy, orłowskiéy, riazńskiéy, tambowskiéy, kaługskiéy, smoleńskiéy i pskowskiéy, w kazańskiéy zaś i niżegorodzkiéy wyrabia się obficie olej rzepakowy.

Rękodzielnie rybiego kleiu, znajduią się w tych mieyscach, gdzie się poławiaią iesiotry, bielugi, sumy, sterlety i inne ryby, mianowicie

nad morzem kaspiyskiém, w rzekach: Wołdze, Uralu, Embie, Ob, Irtysz i Eniséy. W niektórych mieyscach, szczególniéy nad Wołgą, Uralem i morzem kaspiyskiém, przysposabia się w znaczny ilości kawior. W r. 1819 wyprzedano za granicę rybiego kleiu za 1,216,991 rubli, kawioru zaś za 378,400 rubli.

G o r z e l n i e.

Bardzo ważny przedmiot skarbowéy ekonomii stanowią w Rossyi gorzelnie, są one bowiem nietylko iednym z ważniejszych źródeł skarbowego dochodu, lecz nadto od niejakiego czasu są znacznym artykułem dla zagranicznego wywozu. W r. 1804 wyprowadzono za granicę wódki za 280,852 r. a w 1812 za 2,215,906 (*).

Wszystkie gorzelnie w ogólności dzielą się na skarbowe i prywatne, liczby ich dostatecznie oznaczyć niemożna. Według zaś podania Ziablowskiego wyrabia się corocznie na prywatnych i skarbowych do 27,000,000 wiader wódki. W Astrachaniu, w gubernii tauryckiéy, nawięcéy zaś w Kizlarze pędzą gatunek wódki francuzkiéy z rosnących w tych stronach winogron, w innych zaś miastach naśladują doskonale słodkie wódki i likiery, mało ustępujące zagranicznym.

Wzmiankowane wyżéy rękodzielnie i fabryki należą do rzędu ważniejszych pod względem handlowego przemysłu, następujące, lubo niedostarczają artykułów do zagranicznego handlu, z tém wszystkiém niemniéy są korzystne dla Rossyi, z téy przyczyny iż przedtem za podobne wyroby znaczne summy opłacała cu-

(*) Ob: Ziablowski T. V. str: 54.

dzoziemcom, dziś zaś wszystko to zostało w kraju, a niekiedy przynosi niemałe korzyści z wyprzedaży za granicę tych wyrobów.

Fabryki potażu, sądząc z ilości wyrabiającego się w tych fabrykach potażu i wywozu za granicę, dziś te rękodzielnie znacznie się zmniejszyły; w r. 1802 wyprowadzono potażu za sumę 1,036,285 rubli; w r. 1804 za 631,200 rubli. W zdaniu sprawy o stanie rękodziel w r. 1811 liczono tylko 116 fabryk, na których wyrobiono 120,198 pudów, w r. 1812 okazało się tylko 6 fabryk potażu, które dostarczyły 2,645 pudów potażu.

Liczba *fabryk bawełnianych wyrobów* zmniejszyła się w r. 1811 liczono 150, w r. 1812 tylko 72, z których większa część znajduje się w włodzimirskiéy i moskiewskiéy guberniach. Potrzebny do tych rękodzielni materiały otrzymuje się częścią z Bucharyi, Persyi a najwięcej z Turcyi i Ameryki, przędzę zaś z Anglii. W r. 1812 przywieziono bawełnianéy przędzy za 9,097,047 rubli i surowéy za 2,340,974 rubli.

Toż samo można powiedzieć o wyrobach iedwabnych fabryk których w r. 1811 liczono 194 i 4,996 warsztatów, w następnym zaś roku było ich 105. Znacznieysza ich część znajduje się w moskiewskiéy gubernii mianowicie we wsiach Frenów i Kupawna. Materiały potrzebny do tych rękodzielni jest iedwab perski, brusski i włoski, surowego zakupuie się za 4 miliony rubli, przędzonego zaś za 1,700,000.

Papiernie.

W roku 1813 w 56 papierniach wyrobiono 535,821 rez rozmaitego rodzaju papieru, lecz co się dotyczy dobroci iego w tém potrzebuia ię

szcze większéy staranności. W lepszem gatunku wyrabia się papier w guberniach kaługskiéy, moskiewskiéy, iarostawskiéy, kurlandzkiéy; w naylepszym zaś gatunku w st: petersburgskiéy. Rękodzielnie papierowego obicia znajduje się w Moskwie, Petersburgu i Kałudze. Fabryki kart, są w Petersburgu, Moskwie, Rewlu i Rydze.

Rękodzielnie tabaki i tytoniu, dostatecznie nie są oznaczone, z pomiędzy tych zasługują bardziéy na uwagę te, na których się wyrabia tabaka zbliżająca się bardzo do francuzkiéy i holenderskiéy. Znajduia się one w Petersburgu, Moskwie, Dorpacie, Rewlu i Rydze. Niedawno założono fabryki tabakierok, gdzie się wyrabiaia proste i tak zwane papierówki. W roku 1812 wyrobiono 3,845 tuzinów.

Rękodzielnie laku, znacznie się powiększyły i co do dobroci równaią się prawie zagranicznym, szczególniéy te które się znajduia w Moskwie.

Fabryki świec woskowych i blechy do bielenia wosku, znajduia się w guberniach orłowskiéy, kurskiéy, kaługskiéy, kiiowskiéy, tulskiéy; naylepsze zaś do robienia białych świec fabryki znajduia się w woroneżskiéy gubernii i w obudwu stolicach. Co się zaś tyczy blechów do bielenia wosku tych ieszcze bardzo mało, dla tég przyczyny po większéy części wyprowadza się za granicę żółty wosk gdzie go biela. W r. 1812 wyprowadzono wosku za sumę 434,067 rubli; woskowych świec za 55,065 rubli.

Fabryki wyrobów szklanych, od niejakiegoś czasu znacznie się powiększyły, i Rossyia nie tylko może się obejść bez cudzoziemskiego szkła, nadto ieszcze ze swoich wyrobów w roku 1812 wyprzedała za 420,828 rubli. Liczba szklanych fabryk wynosi 151, z tych większa

część znajduje się w gub. petersburskiéy, wladimirskiéy, czernihowskiéy, wołyńskiéy, orłowskiéy, riazanskiéy, mińskiéy, kostromskiéy, permskiéy, estlandzkiéy i innych. Najlepsze kryształowego szkła fabryki są, skarbowa petersburska, i należące do obywateli Malcowa i Rachmatiewa. Fabryki zwierciadeł znajdują się w Petersburgu (skarbowe), w riazanskiéy i inflantskiéy gubernii należą do osób prywatnych.

Fabryki wyrobów fajansowych, liczba tych nie jest wiadoma, znajdują się w moskiewskim, dmitrowskim, nowgorod-wołyńskim powiatach i skarbowe w Petersburgu. Gлина służąca do tych fabryk wydobywa się w głuchowskim powiecie, kwarc zaś sprowadza się z ołoneckiéy gubernii.

Fabryki saletry, według podania podróżujących i urzędowych wiadomości, Rossya południowa obfituje w saletrę, ztém wszystkiém tameczni mieszkańcy niezbyt korzystnie zajmują się iéy wydobywaniem, i dla tego corocznie za kilkanaście tysięcy rubli sprowadza się z zagranicy.

Toż samo można powiedzieć i o *siarczanych fabrykach*, które dotychczas niedostarczają jeszcze tyle siarki, ażeby można było obeysć się bez zagranicznéy, chociaż w Rossyi wiele się znajduje miejsc któreby nie tylko dostarczyły na użytek krajowy, lecz jeszcze na sprzedaż za granicę.

Co się dotyczy *fabryk prochu*, tych Rossya ma podostatkiem i może się obeysć bez zagranicznego przywozu.

Fabryki płaszczenia kruszców, ciągnięcia drutu, i oddzielania srebra i złota, znajdują się w Moskwie, Petersburgu i Jarosławiu. Materiały tego rodzaju szczególniéy wyprowadza-

ją się do Turcyi. Jubilerowie w Petersburgu i Moskwie w oprawianiu dyamentów i złotnicy w wyrabianiu naczyń srebrnych na szczególną zaletę zasługują.

Fabryki miedzi, dostarczają rozmaitych miedzianych naczyń, częścią znajdują się przy u-ralskich miedzianych kopalniach, częścią po wielu gubernialnych, miastach.

Od niedawnego czasu zaprowadzono *fabryki bronzów*, w Moskwie i Petersburgu, które do tyle są dziś wydoskonalone, że płody ich robót w niczem już nie ustępują zagranicznym.

H A N D E L.

Handel w Rossyi podzielić można na morski i lądowy, ten ostatni w miarę pomnożenia fabryk i rękodziół corocznie wzrasta.

HANDEL MORSKI.

Dotychczas handel morski był najznacniejszy, w r. 1812, weszło do wszystkich rosyjskich portów zagranicznych towarów za sumę 60,354,945 rub. w tym że roku wywieziono za granicę rosyjskich wyrobów za 104,619,630 r. Liczba przybyłych okrętów wynosiła 1875, pomniejszych statków, 1005; wyszło zaś z portów 1448 okrętów i 876 statków. Cła zebrano 17,620,308 rubli.

W roku 1819 weszło do wszystkich rosyjskich portów, rozmaitych zagranicznych towarów za 126,866,511 r. wywieziono rosyjskich wyrobów za sumę 148,774,914 rubli. Liczba przybyłych okrętów do portów rosyjskich wynosiła 4,809, wypłynęło zaś 4786,

Najważniejszy handel do Rossyi przychodzi, z portów bałtyckiego morza, mianowicie z Pe-

tersburga, Kronsztatu, Rygi, Libawy, Rewla, Narwy, Wybarga, Hapsal, Pernawy, Arensburga, Windawy, Frydrykshama, Helsingforsa i innych.

Cena przywozowych zagranicznych towarów, do wspomnionych portów w roku 1819 wynosiła 47,542,819 rubli; wywieziono zaś z Rosyi za summe 82,933,106 r.

Główniejsze artykuły przywozowych towarów były:

Mąki cukrowej za summe	11,500,000 r.
Cukru rafinowanego . .	650,000 —
Przedzwy bawełniany . .	7,417,554 —
Bawełny surowy	1,381,174 —
Kawy	6,000,000 —
Farb rozmaitego gatunku	2,829,181 —
Jedwabiu	2,279,781 —
Rozmaitych korzeni . . .	2,494,115 —
Indygo	2,095,945 —
Sandału	1,925,525 —
Koszenili	282,130 —
Ołowiu	1,496,356 —
Materyałów aptekarskich .	1,496,315 —
Oliwy	1,005,621 —
Win	552,359 —
Smóły	479,000 —
Cytryn i pomarańczy . .	415,255 —
Wydrowychi i bobrowych skór	325,936 —
Cyny	319,302 —
Migdałów	307,120 —
Sledzi	290,655 —
Skórki cytrynowej	183,841 —
Cynku	198,295 —
Płócien	238,614 —

Główniejsze artykuły wyprowadzone z Rosyi:

Pienki za summe	27,875,535 r.
Sadła	10,973,400 —
Lnu	12,219,165 —
Zboża	6,527,511 —
Płócien rozmaitego gatunku	4,971,978 —
Żelaza	2,653,948 —
Szczeciny	2,415,868 —
Kleiu rybiego	1,138,090 —
Wódki	982,697 —
Lin i powrozów	870,945 —
Drzewa	555,559 —
Potażu	221,392 —
Szklą	262,971 —
Futer	148,735 —
Oleiu lnianego	135,750 —
Skór wołowych	112,437 —

W roku 1825 przybyło do Rygi (*) z zagranicy 1000 okrętów, towarów przywieziono za summe 16,134,128 r. z tych główniejsze są:

Cukru za summe	5,982,275 r.
Soli	2,576,300 —
Kawy	982,790 —
Ryby solonéy	710,471 —
Rozmaitych win	1,064,292 —
Materyi szerszianych . . .	1,047,800 —
Materyi iedwabnych . . .	698,794 —
Materyi bawełnianych . . .	945,657 —
Rozmaitych innych	2,125,757 —

Wyprowadzono zaś rossiyskich wyrobów za summe 46,041,537 r. z tych główniejsze:

Lnu za summe	27,186,959 r.
Pienki i pakuł	7,201,309 —
Siemienia lnianego	5,661,078 —
Drzewa rozmaitego gatunku	3,010,429 —

(*) Ob. gazety handlowej na rok 1826. Nro 2, 7 i 9.

Sadła topionego	1,009,670 r.
Zboża	671,279 —
Płócien	300,295 —
Potażu	44,408 —
Różnych innych towarów	956,111 —

W roku 1825, przywieziono do Petersburga towarów za sumę 114,961,068 r., wyprowadzono rosyjskich wyrobów za 121,150,798 r.

Handel na morzu białem odbywa się z miast: Onegi, Koły, Mezeni, najwięcej z Archangielska.

W roku 1812, przybyło 122 okrętów i 28 statków, z których towar na 57 okrętach i 28 statkach był ceniony 8,713,082 r., wywieziono na 114 okrętach i 4 statkach różnorodnych rosyjskich towarów na 10,609,158 r.

W roku 1825, przywieziono do Archangielska towarów za 791,181 r. wywieziono rosyjskich wyrobów za 6,867,890 r.

Handel z morza czarnego i azowskiego odbywa się w Odessie, Taganrogu, Teodozji, Chersonie, Nikołajewie i Eupatoryi. W roku 1812 przybyło do tych portów 402 okręty i 352 statki z różnorodnymi towarami, ocenionymi 3,019,905 rubli, wypłynęło z Rosyi na 604 okrętach i 472 statkach, różnorodnych towarów ocenionych za sumę 10,707,650 rubli, od tych zebrano cła 677,515 rubli. W roku 1819, przywieziono różnorodnych towarów na 607 okrętach w cenie 5,284,233 r. wywieziono na 662 okrętach towaru za 14,016,809 rubli.

W roku 1820, wywieziono z Odessy w głąb Rosyi różnorodnych zagranicznych towarów za 13,146,637 r. z nich główne artykuły były:

Różnorodnych owoców, za sumę	1,358,257 r.
Przedzi bawełniany	976,748 —

Jedwabiu	282,262 r.
Tytuniu	234,576 —
Bawełnianych meteryi	226,467 —
Perel	256,304 —
Farb	113,930 —
różnorodnych innych artykułów, jako to: oliwy, kawy, aptekarskich materiałów i tym podobnych	

Wywieziono w tymże roku z Odessy rosyjskich towarów na 18,640,295 rub. główne artykuły tego wywozu są:

Pszenicę za sumę	12,430,565 r.
Tłustości	1,137,461 —
Futer	539,298 —
Lin i powrozów	466,890 —
Kawioru	299,126 —
Płócien różnorodnych gatunków	139,765 —
Świec łoiowych	127,990 —
Wyrobów żelaznych	118,111 —

W roku 1825, przywieziono do Odessy różnorodnych towarów za 8,152,017 r. wyprowadzono rosyjskich wyrobów za 16,530,374 rubli.

W roku 1825, przywieziono do Taganrogu na 214 okrętach towarów za sumę 3,009,168 rubli, wyprowadzono zaś za 4,402,089.

Handel na morzu kaspijskim po zawartym golińskijskim traktacie, na mocy którego Rosya może odbywać żeglugę swobodnie na całym morzu, znacznie został powiększony, a niżeli był przedtem. W roku 1812 przywieziono różnorodnych towarów za 1,059,138 r. wyprowadzono zaś za 309,689 rubli.

Zprzywozowych towarów główniejszemi były: jedwab, perły, rozmaite bawełniane materye, szale i tym podobne.

Z wywozowych oprócz sukna były: żelazne, miedziane i stalowe towary.

H A N D E L L Ą D O W Y,

Dzieli się na zewnętrzny, wewnętrzny i tranzytowy.

Rossya prowadzi dosyć znaczny zewnętrzny lądowy handel: z Prussami, Austryą, Niemcami i Turcyą, przez celne komory ustanowione, w Połondze, Jurborgu, Radziwiłowie, Grodnie, Wilnie, Kiiowie, Mohilewie nad Dniestrem, w Dubossarach i inne.

Z wspomnionych wyżej państw w roku 1812. przywieziono było towaru za 8,014,228 r.

Wyprowadzono zaś za 28,928,980 rubli.

Wprowadzone ważniejsze przedmioty były: iedwab, kosy, rozmaite metalle, farby, rozmaite konie, wina i tym podobne.

Wyprowadzono z Rossyi:

Wódki za sumę	1,197,248 r.
Rozmaitych owoców	1,066,407 —
Sadła i świec łoiovych	1,105,876 —
Miodu	588,000 —
Wosku	381,000 —
Tabaki	415,000 —
Oleiu lnianego	387,125 —
Rozmaitych futer	263,045 —
Soboli	77,500 —
Zboża	321,804 —
Zelaza	230,309 —
Bydła rogatego	141,363 —
Drzewa	126,565 —
Kawioru	77,896 —

Ważniejsze artykuły które wprowadzaia się

z Turcyi, są: iedwab, perły, złoto i srebro w zagraniczny monecie, bawełna, rozmaite owoce, wyprawdza się, masło, wódka, futra, miedziane i żelazne towary.

Handel lądowy iaki Rossya prowadzi z Persyą jest mało znaczący, daleko większy odbywa się z innemi azyatyckimi narodami, zacząwszy od kaspijskiego morza do Semipałotnoy i Buchtarminśkiéy twierdzy, szczególniéj w miastach, Orenburgu (*) i Troick, daley w twierdżach Petropawłowskiéy, Presnogorskiéy, Koriakowskiéy, Ust-kamenegorskiéy i Buhtarminśkiéy.

W roku 1812 przywieziono rozmaitego rodzaju towarów za sumę 4,829,537 r.

Wyprowadzono zaś za 3,291,486 r.

Przywozowe towary składały się:

Z bawełny za	972,612 r.
Materyi iedwabnych	959,327 —
Rozmaitego bydła	895,956 —
Szalów	598,393 —
Futer	298,160 —

rozmaitych bawełnianych materyi a mianowicie szlafroków męzkich 294,616 r.

Różnych nasion 101,380 —

Z wyprowadzonych główniejsze były: miedź, bawełniane i iedwbabne chustki, sukna, rozmaite futra, żelazne, miedziane i szklane wyroby.

(*) W roku 1825 w listopadzie wyprowadzono z Rossyi w całym orenburskim okręgu przez azyatyckich i rossyjskich kupców, niemniéj na wymian dano Kirgisom towarów za 1,660,833 rubli, z ych główniejsze były: rozmaitych skór za 237,297 r. iedwabnych materyi za 43,987 r bawełnianych, za 172,529 r. sukien za 61,561 r. naczynia miedzianego za 73,983 rubli, złota przedzonego za 55,770 r. żelaza za 36,379 r. Obgazy handlowéy na rok 1826 Nro 4.

Handel z Chinami odbywa się w irkuckiej gubernii. w miasteczku Kiachcie, odległym na 120 sążni od miasteczka chińskiego Maymaczyna, i drugi raz kiedy chińscy urzędnicy oglądają granic państwa wówczas bywa wielki iarmark w twierdzy Curuchaytaiewsku.

W r. 1813 cena wymienionych chińskich towarów wynosiła do 5,484,674; głównejsze towary chińskie były: rozmaitego rodzaju herbaty za 3,807,000, kitayki za 1,387,965; i inne pomniejsze.

Z Rosyi wprowadzono w r. 1813 do Chin rozmaitych towarów, szczególnie futer rozmaitych gatunków i dobroci za 1,984,299 rubli; sukna mianowicie szlaskiego za 1,142,754 rubli; skór kozich i wołowych za 780,708.

Przez wszystkie celne komory w r. 1812 przewieziono zagranicznych towarów za 16,030,615 rubli; wyprowadzono z Rosyi za 34,636,082 rubli, zebrano cła 2,205,886 rubli.

Wewnętrzny handel, podzielić można na europejski i syberyjski. Moskwa środkowym będąc punktem, łączy cały wewnętrzny i powiększający część zagraniczny handel. Kupcy moskiewscy prowadzą handel przez Petersburg, Rygę, Archangielsk, Odesę z rozmaitemi europejskimi krajami; przez Astrachan, Troick, Orenburg, Kiachtę, z Persją, Bucharją i Chinami. Inne ważniejsze miasta rosyjskie pod względem handlu są: Niżni-nowgorod, Kazań, Orel, Saratów, Penza, Tambów, Riazan, Tula, Kaługa, i Kursk; w północno zachodnich guberniach te są miasta handlowe: Archangielsk, Wołogda, Wielki Ustug i Słobodzki; w guberniach nad morzem bałtyckiem leżących; Petersburg, Ryga, Libawa, Pernawa iako też inne miasta:

miasta: Nowgorod, Psków, Twer, Jarosław, Rostów, Rybińsk, Smoleńsk, Wiaźma, Kiiów, Gżatsk, Witebsk, Wilno, Grodno; w południowych guberniach: Nieżyn, Starodub, Charkow, Berdyczew, Czerkask, Astrachan, Taganrog i Odesa; w syberyjskich guberniach: Irbit, Troick, Tobolsk, Eniseysk, Irkutsk i Kiachta.

Co się dotyczy tranzytowego handlu, ten w r. 1810, 11 i 12 stosownie do ówczesnych politycznych okoliczności był dosyć korzystny dla Rosyi, mianowicie z wyprzedaży towarów kolonialnych, które przez Petersburg, Archangielsk, Moskwę, Radziwillow i Odesę wyprowadzały się do Austrii i Pruss, tak dalece, że w roku 1812 wywieziono przez Rosyją za 3,134,286 rubli i na półmiliona do Chin. Dziś tranzytowy handel odbywa się tylko między Rosyją i niektórymi azjatyckimi narodami najwięcej z Chinczykami, szczególnie od tego czasu, kiedy znowu dozwolono wyprowadzać szlaskie sukna do Kiachty.

Handlowy bilans, stosownie do handlowych wykazów, od wielu lat jest zawsze zyskowy dla Rosyi.

W roku 1812 do wszystkich portów iako też do innych handlowych lądowych miejsc wprowadzono zagranicznych towarów za sumę 76,365,560 rubli, wyprowadzono zaś rosyjskich za 139,255,713 rubli, przewyższka jest o 62,890,152 rubli.

Z towarów zebrano cła 19,826,254 rubli.

W r. 1819 ogólny przywóz zagranicznych towarów wynosił 167,596,003 rubli, wyprowadzono zaś z Rosyi za 210,559,343 r. przewyżka okazuje się o 42,963,343 rubli.

Z tych towarów zebrano cła 39,793,340 r.

W gazecie handlowej wydawanej w St. Petersburgu na rok terazniejszy w Nro 59, znajdziemy wykaz drogą rządową zebrany o handlu w Rosyi w r. 1825, ten iako stosowny do naszego przedmiotu, udzielamy czytelnikowi.

Według wykazu iak najstaranniej przez departament zewnętrznego handlu zebranego, wprowadzonych do Rosyi w roku 1825 i wyprowadzonych w ogólności towarów było:

Wartość wywiezionych z Rosyi towarów i monety wynosiła 244,359,761 r.

Wartość wprowadzonych do Rosyi towarów wynosiła 174,296,587 —

Przewyższka o 70,063,174 —

Handel prywatny w roku 1825 następujące przedstawia stosunki:

Z Rosyi do Królestwa Polskiego wywieziono za 4,143,759 r.

Z Królestwa Polskiego wprowadzono do Rosyi za 6,021,224 —

Przewyżka przeciw wywozu była o 1,877,465 —

Z Rosyi do Finlandyi wywieziono za 2,262,823 —

Z Finlandyi do Rosyi wprowadzono za 553,674 —

Przewyższka o 1,729,150 —

Z Rosyi do Bessarabii wywieziono za 4,640,009 —

Z Bessarabii do Rosyi wprowadzono za 2,362,950 —

Przewyższka o 2,277,059 —

Dodawszy przewyższkę handlu prywatnego z zagranicznym, więc bilans na stronę Rosyi będzie 72,191,918 rubli.

Bilans ten zawiera tak przywozową i wyprowadzaną z Rosyi monetę, iako też konfiskatę wprowadzanych zagranicznych towarów.

Handlem tranzytowym przywieziono do Odessy towaru za 1,283,334 r.

Wyprowadzono wewnątrz państwa za 437,889 —

Przemieniano w Kiachcie za 2,016,910 —

Miejsca dogodne dla Rosyi w handlowych widokach, w roku 1825 były: Kronsztat, Pernaw, Lipawa; Jurborg, Radziwiłłow, Odessa, Taganrog i Ryga, niedogodne zaś: Rewel, Berdyczów, Mohilów, Teodozyia, Astrachan, Baku, Troick, Petropawłowski, Semipalatinsk i Tyflis.

Handel azjatycki w ogólności dla Rosyi nie jest korzystny, w roku 1825 przez celne azjatyckie komory przywieziono do Rosyi towarów za sumę 19,411,281 r.

Wyprowadzono z Rosyi za 13,708,100 —

Przewyższka przeciw przywozu o 5,703,187 —

Niedogodność ta pochodzi z przyczyn naturalnych, gdyż przedaź karawanowa przeszkadza znaczniejszemu wywozowi rossyjskich towarów, które powiększają części są ciężkie i niezbyt pakowne.

Srodki i zakłady sprzyjające handlowi,

Tu odnieść wypada; 1ª wielkie i wygodne drogi, długa i stała zima przynosząca ulgę w przewozie towarów, które dla tej przyczyny tanięj się wyprzedają w porównaniu do innych państw.

2° *Kommunikacya wodna.* Mało gdzie jest w Europie państw, któreby dogodniejsze były,

dla zewnętrzny i wewnętrzny komunikacji jak iest Rossya. Do zewnętrzny komunikacji szczególny pomagają cztery morza, oblewające granice, do wewnętrzny wielkie jeziora, spławne rzeki i wygodne kanały. Większa część statków używających się do téj żeglugi budują się nad rzekami: Wołgą, Oką, Kamą, Dźwiną, Wiatką i nad innemi.

3° *Poczty* są teraz doprowadzone do najlepszego, iaki tylko być może, stanu.

4° *Jarmarki*, pomagają wielce wewnętrznemu handlowi i można je uważać iako składowe miejsca zagranicznych i krajowych towarów, z kąd się rozsyłają w różne miejsca rozmaitemi traktami. Każde miasto ma oprócz zwykłych niedzielnych targów, kilka jeszcze rocznych iarmarków, w niektórych miejscach szczególny po nad Wołgą są takie wsie, w których niedzielne targi bywają ważniejsze aniżeli w innych miastach iarmarki. Z liczby większych iarmarków, są następujące:

Makariewski, który przedtem odbywał się, w mieście Makariowie, teraz zaś przeniesiony do Niżnego-Nowgorodu, zaczyna się od połowy lipca kończy się w połowie sierpnia. Jarmark ten dla znaczny ilości rozmaitych towarów i dla pieniężnych obrotów, należy do najpierwszych w Europie. W podanym wykazie do ministerium skarbu, wartość przywiezionych na ten jarmark towarów w roku 1820 cenidno za 149,398,296 rubli, wyprzedano zaś na miejscu za 106,967,631 rubli.

Irbitski (*) iarmark, odbywający się w mieście Irbit zaczyna się od 5 lutego, przedłuża się

(*) Nazwisko hierza od miasta powiatowe Irbit, które znajduje się w gubernii permskiej.

do miesiąca marca, niemniej iest ważnym dla syberyjskiego handlu. Oprócz rozmaitych europejskich towarów, nadto syberyjscy kupcy przywożą różne futra; z chińskich towarów, szczególny herbatę i kitayki. Bucharscy i tatarscy kupcy dostarczają tam suszonych jagód, rhabarbarum, jedwabnych i bawełnianych materyi. W roku 1814 przywieziono na ten jarmark rozmaitych towarów więcej jak za 5 milionów rubli.

Korennny jarmark, przypada we dwa miesiące po wielkiéj nocy, odbywa się w bliskości monastynu Bogarodzicy w odległości 30 werst od miasta Kurska. Oprócz wyprzedaży rozmaitych towarów, odbywa się jeszcze na tym jarmarku wielki targ koni. W roku 1814 przywieziono towarów za 7,616,600 rubli, przedano zaś tylko za 2,865,600 rubli.

Romeński iliński jarmark, w mieście Romnie, w guber. półtawskiéj bywa niemniej liczny. W r. 1814 przywieziono towarów za 8,591,850 rubli, wyprzedano zaś za 3,802,535 rubli.

Berdyczowski jarmark, odbywa się w miasteczku Berdyczowie w guber. wołyńskiéj, pięć razy do roku. Oprócz rozmaitych przywozowych towarów, przypędza się koni do 10,000, i kilka tysięcy bydła rogatego. Cena wszystkich towarów wynosi 2,000,000 rubli.

Jarmark *Uriupński*, nad rzeką Choprą, zaczyna się 15 września a kończy się 10 października. Oprócz rosyjskich towarów znaleźć tam można w znaczny ilości i wiele innych azjatyckich.

5° *Banki*, skarbowy assygnacyyny, ustanowiony w roku 1768, pożyczkowy ustanowiony

w roku 1797, i skarbowy handlowy z zależącymi od niego kantorami znajdującymi się w rozmaitych miastach (Ob. wyż).

6° *Handlowe traktaty* zawarte z rozmaitemi europejskimi państwami; niemnię znajdujący się w główniejszych europejskich handlowych miastach i generalni-konsulowie i konsulowie, co wszystko wielce ułatwia w stosunkach handlowych.

7° *Kompania rosyjsko-amerykańska*, ustanowiona w roku 1799, składa się z rady i głównego rządu, które się znajdują w Petersburgu z podwładnymi i kantorami będącymi w Ameryce, Archangielsku, Jakutsku, Ochotsku, Irkutsku, Kiachcie i w Moskwie. Kompania ta używa rozmaitych prerogatyw i teraz przy dobrem zarządzeniu doprowadzona jest do kwitującego stanu. Kompania może obracać na swoją korzyść dochody pobierane z przemysłu rozmaitego rodzaju, na brzegach północno-wschodnich Ameryki od 55° stopni szerokości do cieśniny Beringa i dalej, niemnię też na aleutskich, kurylskich i innych wyspach znajdujących się na północno-wschodnim oceanie. Może robić nowe odkrycia nie tylko wyżę 55° szer. północną, lecz i dalej na południe i wszystko w now odkryte wcielać do państwa rosyjskiego. Wszelkie korzyści wynikające z odkryć, tak na powierzchni jak też wewnątrz ziemi są własnością kompanii. Może odbywać żeglugę do wszystkich sąsiednich narodów, i wchodzić z nimi w handlowe stosunki i układy.

8° Szkoły handlowe, znajdujące się: w Petersburgu, (znana pod imieniem Demidowskię) moskiewska utrzymywana kosztem kupców i akademii handlowo praktyczna w Moskwie, u-

trzymywana kosztem niektórych dobroczyńców i z własnych kapitałów.

W roku terażniejszym z woli najwyższej założono w Moskwie technologiczny instytut, celem którego jest gruntowne przysposobienie młodzieży poświęcający się w całej rozciągłości handlowi.

P i e n i ą d z e.

Rosyjskie pieniądze składają się z monety brzęczącej w złocie, srebrze, miedzi i z papierowych czyli bankowych assygnacyi.

Złota moneta. Piotr I. w r. 1701 rozkazał bić złote dukaty, półdukaty i podwójne ruble. Cesarzowa Elżbieta Piotrowna dodała jeszcze imperyały, półimperyały, podwójne dukaty, i złote ruble. Próba ustanowiona była 88 złotych (*), czystego złota i 8 złotych ligatury; ś. p. Alexander I. przyjął próbę 94 $\frac{2}{3}$ złotych czystego złota i 1 $\frac{2}{3}$ ligatury.

Srebrna moneta. W r. 1704 po raz pierwszy był wypuszczony rubel jako jednostka rzeczywistę brzęczącej monety. Próba ustanowiona była 82 $\frac{2}{3}$ złotych: czystego srebra i 13 $\frac{1}{2}$ ligatury, lecz w r. 1718 robiono ruble 70 próby.

Cesarzowa Anna Iwanowna podniosła próbę do 77 złotych: Katarzyna II. w r. 1763 rozkazała z jednego funta srebra bić 17 rubli z ułamkiem, 72 próby. Za Cesarza Pawła I. w r. 1797 bito ruble 83 $\frac{1}{2}$ próby, z jednego zaś funta srebra wybito 19 rubli i 75 kopieiek. Terażniey-

(*) Złotnik jest 1/3 częścią łota.

sza srebrna moneta jest $83\frac{1}{2}$ próby(*). Waga iednego rubla jest 451 holenderskich asow.

Zdawkowa srebrna moneta składa się z półtynników ($\frac{1}{4}$ część rubla), dwu grywennych (40 groszy polskich), szest grywennych (30 groszy polskich), grywenników (20 groszy polskich), i piati kopieieszników (10 groszy polskich).

W r. 1757 rozkazano wybiić osobną monetę dla Estlandyi i Finlandyi pod nazwiskiem liwonezów, półliwonezów, cztercioliwonezów, czworokopieiek i dwukopieiek; z puda srebra 72 próby wybiiano liwonezów sztuk 625, półliwonezów 1242, cztercioliwonezów 2493, czworokopieiek 15,059.

Od r. 1762 po 1797 z iednego funta ligatury 72 próby wybiiano po 17 rubli $6\frac{2}{3}$ kopieiek, każdy zaś wagi 499 holender: asow; półrublów po 17 rubli $15\frac{4}{8}$ kopieiek, grywenników po 17 rubli $25\frac{4}{8}$ kopieiek.

Od r. 1797 po 1801 bito ruble, półtynniki, czetwertaki, grywenniki i piątaki po 19 rubli 15 kopieiek z ligaturnego funta srebra $83\frac{1}{2}$ próby, nadając rublowi wewnętrzny wartości $36\frac{1}{2}$ holenderskich sztywerów.

Co się dotyczy miedzianey monety składający się z piątaków, pięciukopieiek, dwóchkopieiek, kopieiek (wartość grosza polskiego) i innych, cała ta zdawkowa moneta od roku 1701 do terażniejszego czasu tak co do nazwiska iako też samy wagi i wartości uległa znaczney odmianie. Dawniy bito po 12, 15, 10 rubli, z iednego puda miedzi; lecz na mocy wspomnionego ukazu rozkazano wybiić z iednego puda miedzi kopieiek i denieg po 24 rubli.

(*) Ob Ukaz z dnia 21 sierpnia 1813 roku.

Dla wiadomości ile wypuszczono w obieg rozmaitego rodzaju monety od roku 1700 do 1815 kładziemy ten wykaz:

L a t a .	Złotéy monety.	Srebrnéy monety.	Miedzianéy monety.
od r. 1700 do 1762	3,496,662	77,210,791	17,003,094
--- 1762 --- 1796	18,774,690	69,526,546	60,000,000
--- 1796 --- 1801	2,047,347	10,018,471	15,000,000
--- 1801 --- 1815	16,888,138	43,158,068	20,000,000
Ogół	41,206,837	199,913,876	112,003,094

Oprócz brzęcący czyli metaliczny monety, znajduią się w obiegu papierowe pieniądze, czyli bankowe assynacye, które wprowadzone są na mocy manifestu wydanego z dnia 29 grudnia 1767 r. składają się z dwóchset rublowych, sturublowych, piędziesięciu, dwudziestupięciu, dziesięciu i pięciu rublowych assynat. Przy ustanowieniu tego rodzaju pieniędzy Katarzyna II. miała w widoku 1° zamienić przez to ciężką i niewygodną w obiegu miedzianą monetę na lżeyszą i dogodniejszą, a tém samym ożywić bardziy przemysł handlowy nowym źródłem bogactwa. 2° Ze daleki przewóz brzęcący monety podlega wielkiy niedogodności. 3° Ze niebyło ieszcze w Rossyi takich mieysc, któreby pomagały obiegowi pieniędzy, i przyczyniały się do przenoszenia kapitałów prywatnych, bez najmniejszey zwłoki i z pożytkiem każdego.

Złota i srebrna moneta wybii się teraz w petersburgskiej mennicy, a miedziana w ekaterynburgskiej, iżorskiej i suzińskiej. Od nie-

dawnego czasu założono też mennice w mieście Tyflis, gdzie się wybiłiły srebrne i miedziane pieniądze dla użycia w tamecznym kraju.

MIARY I WAGI UŻYWANE w ROSSYL.

Miara długości.

Wersta zamyka w sobie 500 sążni, sążeń ma 3 arszyny, arszyn 4 czwierci czyli stóp paryskich 2, cali 2, linii 2 $\frac{1}{2}$.

Dziesięcina ziemi zawiera 80 sążni długości i 30 sążni szerokości.

Miara zboża.

Łaszt zawiera 12 czetwerti, czetwert ma o-biętości calów sześciennych 10,440, dwie czetwerti stanowią beczkę litewską o 144 garncach; czetweryk jest $\frac{1}{4}$ część czetwerti, garniec ma 2 pół-garncey, kul żytniej mąki waży 9 pudów.

Miara rościeków.

Beczka ma 40 wiader czyli 13 $\frac{1}{3}$ ankierków, ankierek 3 wiadra, wiadro 4 czetwerti lub 2 półwiadra. Czetwert dwie krużki czyli sztofy, sztof dwa półsztofy.

W a g a.

Berkowiec waży 10 pudów, pud 40 funtów, funt rosyjski liczy gran medycznych 658 $\frac{1}{2}$, funt dzieli się na 32 łoty, łot na 3 złotniki, czyli funt ma w sobie 96 złotników.

Dla dokładniejszego porównania miar, wag i monet rosyjskich z ważniejszymi europejskimi, kładziemy tu następne tabelle (*).

(*) Tabelle te, wydane były przy ministeryum handlu w roku 1807 przez P. Borela.

Tabella porównania miar.

Miara długości.				Miara zboża.			Miara rościeków.		
Miasta	Miara cudzoziem-ska	100 miar cudzoziemskich w arszynach	100 arszynów w miarach cudzoziemskich	Miara cudzoziem-ska	100 miar cudzoziemskich w czterciach	100 czetwerti w miarach cudzoziemskich	Miara cudzoziem-ska	100 miar cudzoziemskich w wiadrze	100 wiader w miarach cudzoziemskich
Stokholm	łokieć stopa ruta	83,40 41,47 663,55	119,38 239,66 149,	kappa firdyn szpan tunna	1,34 5,36 21,44 80,40	7454,16 1863,54 465,88 124,23	kanna ankier om okseft pipa	21,25 318,75 1275,00 1912,50 3825,00	470,45 31,40 7,85 5,23 2,61
Gdańsk	łokieć stopa	80,66 40,33	123,97 247,94	firtel tarel malter łaszt	6,23 24,94 399,04 1496,40	1603,92 400,98 25,06 6,68	sztof firtel ankier om okseft	13,93 77,61 383,05 1532,20 2298,30	712,92 130,53 26,11 6,52 4,35
Warszawa	łokieć stopa	86,71 50,10	115,32 199,60	korzec garniec łaszt	26,23 49,18 1573,80	381,43 203,52 6,56	garniec okseft	17,39 1043,40	580,37 9,67
Wiedeń	łokieć stopa klafter	109,23 44,42 266,52	91,51 225,12 37,52	metca musz kalkmittel	31,53 945,90 78,82	317,16 10,57 126,86	maas wiadro	11,48 459,25	868,00 21,80
Konstantynopol	pik	94,04	109,82	kisloc fortin	18,00 72,00	555,48 138,87	oka meter alma	11,05 88,4 42,51	904,72 113,09 235,23
Wenecya	brakczjo pide v. stopa	88,21 48,73	113,35 205,20	kwarto staio mogzio	10,39 41,56 250,52	962,48 240,62 35,10	sekszia wigonozia amfori	80,19 1283,04 5132,16	124,70 7,79 1,95

T a b e l l a p o r ó w n a n i a m i a r .

Miara długości				Miara zboża.			Miara roscieków.		
Miasta	Miara cudzoziem-ska	100 miar cudzoziemskich w arszynach	100 arszynów w miarach cudzoziemskich	Miara cudzoziem-ska	100 miar cudzoziemskich w czterech	100 czterech w miarach cudzoziemskich	Miara cudzoziem-ska	100 miar cudzoziemskich w wiadrze	100 wiader w miarach cudzoziemskich
Paryż	metr	140,48	71,19	litr	0,52	19343,30	litr	7,99	1250,20
	dekametr	1404,76	8,12	dekalitr	5,17	1934,33	dekalitr	79,99	125,02
	hektometr	14047,64	0,71	hektolitr	51,70	193,43	hektolitr	799,8	12,50
	kilometr	140476,40	0,07	kilolitr	516,97	19,34	kilolitr	7998,68	1,25
	miriametr	1404764,00	00,07	mirialitr	5169,70	1,93	mirialitr	79986,80	01,25
Amsterdam	lokciec	97,02	103,07	szefel	13,85	721,83	mingl	9,66	1035,00
	stopa	39,95	250,22	sak	41,57	240,48	stekan	154,59	64,64
	ruta	519,35	19,26	łaszt	1496,34	6,68	ankier am	309,18 1250,71	32,82 8,08
Londyn	iard	123,57	77,78	gallon	2,29	4367,36	gallon	30,75	325,13
	stopa	42,86	233,34	buszel	18,32	545,92	gallon pi-wa	37,52	266,52
	traz	257,14	38,89	kwarter	146,54	68,24			
Hannower				łaszt	1465,40	6,82			
	lokciec	81,80	122,25	himm	15,95	627,04	nessel	3,94	2534,64
	ruta	654,49	15,28	malter	95,70	104,51	sztibgen	31,56	316,85
	stopa	40,90	244,50	wispel	765,60	13,06	wiadro	504,99	19,80
				łaszt	1531,20	6,53	om	1262,47	7,92

Tabella porównania wag.

Miasta.	Miary cudzoziemskie.	100 miar cudzoziemskich w ruskich funtach.	100 funtów ruskich w miarach cudzoziemskich.
Stokholm	funt	103,95	96,20
Gdańsk	funt lisfunt centnar	106,46 1703,36 12,775,20	93,93 5,87 0,78
Warszawa	funt kamień centnar	99,28 3,126,96 15884,80	100,75 3,15 0,63
Wiedeń	funt kamień	137,01 2740,20	72,99 3,65
Konstantynopol	rottolo ok batman	137,24 311,90 1871,40	77,86 32,06 5,34
Wenecya	funt kantaro	116,75 46700,00	85,65 0,21
Paryż	gramm dekagramm hektogramm kilogramm	02,45 2,45 24,47 244,66	40,873,92 4087,39 408,74 40,87
Amsterdam	funt lisfunt centnar	120,77 1811,55 12077,00	82,80 5,52 0,83
Londyn	funt gonderd	110,95 12426,40	90,13 0,85
Hannover	funt centnar	118,97 13324,64	84,05 0,75

Tabella porównania monet.

Miasta.	Monety cudzoziemskiéy.	1. moneta cudzoziem- ska w ros: srebrném rublu.	1. ros: sreb: rub: w mo- necie cu- dzoziem- skiéy.
Stokholm	species-taler karolina	1,41 0,39	0,71 2,54
Gdańsk	taler gulden-bran- denburg	0,91 0,71	1,10 1,41
Warszawa	talar	0,91	1,10
Wiedeń	reichs-taler gulden(florin)	1,23 0,60	0,78 1,66
Konstanty- nopol	iurlik isilik piastr	0,32 0,78 0,50	1,22 1,28 2,00
Wenecya	skudi dukatsrebrny talaro	1,65 1,02 1,31	0,61 0,98 0,76
Paryż	frank	3,00	0,33
Amsterdam	dukaton florin v. gulden	1,67 0,52	0,60 1,89
Londyn	krona szylling funt-szterling	1,51 0,20	0,66 3,22 6,00
Hannower	reichs-taler	1,43	0,70

NARODOWE OŚWIECENIE.

Oświata moralna.

Charakter rossiyskiego narodu w ogólności mówiąc jest przyjemny i lagodny, główną cechą jego jest niewzruszona stałość ku wierze i nieograniczona miłość Monarchy i oyczyzny. Bzadka gościnność, litość nad nieszczęśliwemi, przyjaźń i prawdziwie chrześcijańska tolerancya ku innowiercom, praca, szczególniejsza wstążność i delikatność w obchodzeniu się, zadziwiająca pojętność w naśladowaniu i męstwo.

Oświata umysłowa.

Lubo Piotr I, a ieszcze więcéy Katarzyna II, wyświadczyli wielkie Rossyi dobrodzieystwa przez rozpostrzenienie nauk i sztuk pięknych, lecz żaden z rossiyskich Monarchów nieprzyłożył się tyle do oświaty ile wiekopomny pamięci Alexander I. Początek Jego panowania stanowi najświetniejszą epokę w rossiyskiéy literaturze. Za panowania Alexandra I, cały wydział edukacyyny w roku 1803 otrzymał nową organizacyę. Każdemu są teraz ułatwione środki do nabycia potrzebnych wiadomości w rozmaitych w tym celu założonych instytutach.

Wszystkie zakłady ustanowione dla edukacyi młodzi, dzielą się na ogólne, szczególne i duchowne. Do pierwszych należą wszystkie te, które zostają pod bezpośrednią wiedzą ministra narodowego oświecenia i utrzymują się z summy przeznaczonych od rządu. Szczególne zowią się te, które lubo zostają pod wiedzą ministra, lecz się utrzymują z funduszów osób prywatnych. Ogólne uczone zakłady dzielą się na 4 oddziały, to jest: na parafialne i powiatowe szkoły, na gimnazyja i uniwersytety. Wszystkie te zakłady zostają pod wiedzą ministra narodowego oświecenia, a na ich utrzymanie przeznaczonych jest rocznie 2,525,224 rubli.

OGÓLNE UCZONE ZAKŁADY.

Szkoły parafialne.

Każda parafia lub wieś powinny mieć przynajmniej jedną szkołę, która zostaje pod nadzorem dozorczy szkół powiatowych. Szkoły te składają się z jednej tylko klasy, w których się uczą: czytać, pisać, początków arytmetyki, w krótkości katechizmu, historii świętów i ogólnych uwag, o wiejskiem gospodarstwie.

Szkoły powiatowe.

Znajdują się w każdym powiecie i mają po trzech nauczycieli i jednym dozorczy. Przedmioty jakie się wykładają w tych szkołach są: katechizm i wykład Ewangelii, czytanie pisma

świętego, grammatyka rosyjska, gdzie zaś jest w używaniu inny oyczysty język, więc oprócz rosyjskiego, nadto jeszcze i grammatykę tego języka, kaligrafia, krótka powszechna historia i ieografia z opisaniem państwa rosyjskiego, niemniej historia rosyjska, początek ieometrii, fizyki i rysunki. Na utrzymanie jednej powiatowej szkoły wyznaczono stosownie do gubernii corocznie od 1250, do 1600 rubli.

Gimnazyja.

Celem ich jest przygotować młodzież do słuchania lekcji dających się w uniwersytetach. Ustanowione są powiększają części w gubernialnych miastach i składają się ze szesciu klass, w których się daje: czytanie pisma świętego, loika, retoryka, kurs ieometrii i algiebry; początki mechaniki, kurs fizyki experimentalnej i historia naturalna; dodatkowy kurs ieografii i historii z przyłączeniem mitologii, ogólna i szczegółowa statystyka rosyjskiego państwa, języki: grecki, łaciński, niemiecki, francuzki i rysunki. Na utrzymanie roczne jednego gimnazjum przeznaczono od 5650, do 6650 rubli, na wszystkie zaś 43 gimnazyja 269,200 rubli (*).

Uniwersytety.

Wszystkich uniwersytetów jest teraz ośm, petersburski, moskiewski, wileński, dorpcki,

(*) W szkołach parafialnych, powiatowych i gimnazyach w wydziale naukowym wileńskim, kursa nauk odbywają się stosownie do nowej organizacji w tych czasach zasłanej. Ob. Projekt nowego urządzenia szkół w wydziale naukowym wileńskim.

charkowski i kazański, te zależą od ministra narodowego oświecenia, abowski zaś i warszawski mają swoją osobną organizacyą. Każdy uniwersytet składa się ze czterech oddziałów; ma prawo rozdawać uczone stopnie iako to: studentów, kandydatów, magistrów i doktorów. Zwyczajni professorowie mają rangę 7^{ej} klasy, a zaś nadzwyczajni i adiunkci 8^{ej} klasy ieśli wyższego stopnia nie mają. Wydziałem naukowym zarządza rada uniwersytetu, a zaś ekonomiczny i sądowy należą do uniwersyteckiego rządu, który się składa ze czterech dziekanów, i rektora wybieranego z liczby zwyczajnych professorów na lat trzy, wniektórych na rok ieden. Pod czas sprawowania tego urzędu ma rektor stopień odpowiedni 5^{tej} klasie chociażby sam był niższej rangi. Dla zarządzenia szkołami będącemi w okręgu uniwersytetu, ustanowiony iest komitet szkolny; nadto ieszcze komitet cenzury xiąg, i komitet examinowania cywilnych urzędników. Przy każdym uniwersytecie znajduje się instytut przygotowawczy młódz do stanu nauczycielskiego; instytutu kliniki, medyczny (przysposabiający lekarzy), chirurgiczny, akuszerstwa, teatr anatomiczny, ogród botaniczny, laboratorium, obserwatorium, gabinet fizyczny, biblioteka i muzeum. Na utrzymanie iednego uniwersytetu rocznie przeznaczonych iest 130,000 rubli assygnacyynych, wiawszy wileński uniwersytet, którego dochody wynoszą 105,000 rubli srebrem, i są pobierane z dóbr poiezuickich.

Pod wiedzą, uniwersytetów zostaje pewna liczba gimnazyów, szkół powiatowych i parafialnych, co wszystko razem wzięte stanowi uczony wydział zostający pod nadzorem kuratora.

ra. Wszystkich wydziałów iest sześć; w nich liczone w r. 1813 szkół dla oboiędzy pici 1,052, uczących się zaś 42,200 z liczby tych, w petersburgskim było: 106 szkół i 4650 uczniów, w moskiewskim 200 szkół i 6,500 uczniów, w charkowskim 171 szkół, i 8,150 uczniów, w kazańskim 85 szkół i 4,200 uczniów; w dorpacim 140 szkół i 5,700 uczniów; w wileńskim 350 szkół i 13,000 uczniów.

Szczególne naukowe zakłady,

Do tych należą wszystkie, które lubo zostają pod wiedzą ministra oświecenia narodowego, lecz utrzymują się z osobnych na ten przedmiot wyznaczonych funduszków, te są:

Cesarska lekarsko-chirurgiczna akademja.

W roku 1786 założone były szkoły chirurgii w St. Petersburgu, Moskwie i Kronsztacie; lecz w r. 1799 zamiast tych szkół, ustanowiono w dwóch stolicach dwie chirurgiczne akademie, w celu przygotowania zdatnych dla kraiu chirurgów i lekarzy. W r. 1804 moskiewska chirurgiczna akademja połączona z petersburską i stosownie do organizacyi w roku 1808 zaszlę podzielone zostały na dwa główne oddziały, z których ieden pozostał w Petersburgu, a drugi w Moskwie. Pierwszy oddział zostaje w wiedzy prezydenta, drugim zawiaduje wiceprezydent. Lekarsko-chirurgiczna akademja iest w rzędzie pierwszych naukowych zakładów w kraiu, i corocznie dostarcza znaczną liczbę usposobionych lekarzy, do rozmaitych publicz-

nych posług w kraiu. Przy téy akademii znajduje się instytut weterynaryi i farmaceutyczny.

Instytut główny pedagogiczny.

Katarzyna II, w roku 1783 ustanowiła nauczycielskie gimnazjum w celu usposobienia nauczycieli dla wyższych i niższych szkół. Lecz w r. 1817 z woli najwyższej, gimnazjum to, otrzymało wcale inną organizację i nazwano *instytutem głównym pedagogicznym*. Celem tego instytutu jest przygotować profesorów i nauczycieli do wszystkich naukowych zakładów w kraiu; instytut ten zostaje pod szczególną opieką Najjaśniejszego Pana i w bezpośredniéj wiedzy kuratora petersburskiego wydziału. Podobne instytuta założone są przy każdym uniwersytecie; w roku 1817 ś. p. Alexander I. potwierdził projekt głównego rządu szkół, na mocy którego ustanowiono drugiego rzędu pedagogiczny instytut dla usposobienia nauczycieli do normalnych szkół. Całą administracją instytutu poruczono kuratorowi petersburskiego wydziału.

Szkoła wyższa Demidowska w Jarosławiu,

Założona w roku 1804 przez rzeczywistego radcę stanu Pawła Grygoryewicza Demidowa, utrzymuje się z dochodów pobieranych z dóbr przezeń na ten koniec przeznaczonych.

Liceum Imperatorskie Carsko-sielskie,

Założone w roku 1810, przedmiotem tego instytutu jest przysposobienie szlachełtnéj mło-

dzi do wyższych posług kraiowych. Zostając pod bezpośrednią opieką Najjaśniejszego Pana, bezwątpienia doścignie wysokiego celu swego przeznaczenia. Młodzież w ciągu sześciu lat kończy kurs nauk przepisany. Przy wyjściu z liceum do służby cywilnéj, stosownie do postępu iaki zrobili uczniowie otrzymują rangi, od 14 do 9 klasy, w służbie wojskowej iednakie mają przeznaczenie iak w korpusie paziów.

W celu przysposobienia młodzi do tego instytutu ustanowione są *pensye dla szlachty*, przy liceum carsko-sielskiem, moskiewskim uniwersytecie, i instytucie pedagogicznym. Głównym celem tych pensyi jest przysposobienie młodzi do służby cywilnéj z tém wszystkim mogą stosownie do prawideł przepisanych wejść do służby woiennej.

Liceum Richelieu w Odesie, iednakie ma z wyż wspomnionemi przeznaczenie.

SZCZEGÓLNE ZAKŁADY NAUKOWE, KTÓRE NIEZOSTAJĄ POD ZARZĄDEM MINISTRA OŚWIECENIA NARODOWEGO.

Pierwszy korpus kadetów,

Zakład ten jest ustanowiony w celu przysposobienia młodzi do służby woiennej. Katarzyna II. w roku 1766 potwierdziła projekt ustanowienia tego korpusu. Liczba kadetów kosztém skarbu utrzymujących się wynosiła 777; lecz dziś przechodzi już więcej 1,000. Wykładając się w tym korpusie rozmaite przedmioty naukowe i wyższe woienne nauki wraz z praktyką.

Drugi korpus kadetów,

Od roku 1800 iednakie ma przeznaczenie z pierwszym korpusem. Do r. 1800 miał przedmiotem usposobienie oficerów do inżynierii i artylleryi. Piotr I. w r. 1721 ustanowił szkołę artylleryi którą w roku 1762 nazwano, kadet-skim korpusem inżynierii i artylleryi. W roku 1784 otrzymał nową organizację, stosownie do której naznaczono 400 kadetów utrzymywać kosztém skarbu. Dziś liczba kadetów w tym korpusie dochodzi 1,000.

Korpus paziów,

Założony pierwiastkowo przez Cesarzową Elżbietę Piotrównę, w roku 1802 otrzymał nową organizację. Cel tego zakładu iest przygo-towanie młodzi wyższego stanu, do służby woj-skowej, w czasie bytności w korpusie, odbywa-ia też kolejno służbę u dworu, dzielą się na paziów i kamer paziów. Liczba według etatu oznaczona iest kamer-paziów 12 i paziów 48. Roczne wydatki na utrzymanie korpusu wyno-szą 53,802 rubli.

Korpus kadetów smoleński,

Założony przez ienerała Zorycza, znajdował się w początkach w Szklowie, późniéj przenie-siony do Grodna, nakoniec do Smoleńska, a stam-tąd w roku 1812 do Kostromy, gdzie i dopie-ro pozostał pod nazwiskiem smoleńskiego. Przyimuią się do tego korpusu dzieci szlache-ckiego stanu. Nauki wykładaia się odpowie-dnie innym zakładom wojennym. Roczne utrzy-

manie kosztuie 88,656 rubli, liczba kadetów przechodzi 80.

Korpus szlachecki tambowski,

Założony w roku 1801, z dobrowolnég skład-kowéy ofiary szlachty tambowskiéy gubernii. W roku 1802 nadano temu korpusowi przywi-leie innym właściwe. Przyimuią się do tego zakładu dzieci ubogiéy szlachty.

Szkoła szlachecka Alexandrowska w Tuli,

Powodem do zakładu tego instytutu, przez szlachtę tulskiéy gubernii, było uroczyste przy-ięcie i potwierdzenie praw stanu szlacheckiego przy wstąpieniu na tron wiekopominéy pamię-ci Cesarza Alexandra I, (dla tego też i nazwa-no Alexandrowską szkołą). Według ustaw, przy-imuią się do téy szkoły dzieci ubogich szlache-ckich rodziców, niemniéj też sieroty i przyspo-sabiaia ich do cywilnéy służby.

Magistratura powszechnéy opieki ma główny nadzór, a marszałek guberniialny iest kurato-rem téy szkoły.

Instytut inżynierów dróg i komunikacyi,

Ustanowiony w roku 1809, celem tego za-kladu iest przysposabiać zdatnych oficerów w administracyi wodnéy i lądowéy komunika-cyi.

Szkoła główna inżynierów,

Ustanowiona w roku 1816, ma na celu uspo-

sobienie zdatnych do twierdz inżynierów. Oficerowie zostają na prawach wspólnych wojennym oficerom.

Dom Cesarski sierot wojskowych,

Ustanowiony przez Pawła I, w roku 1797. Cel ma wspólny innym wojennym korpusom.

Zakład naukowy dla konduktorów w Moskwie,

Ustanowiony przez generała majora Mikołaja Murawiewa, utwierdzony przez ś. p. Alexandra I. w tym instytucji oficerowie świty Jęgo Cesarskiej Mości, wykładają bezpłatnie przedmioty naukowe, dotyczące się zupełnego ukształcenia oficjera w kwatermistrzowskim wydziale.

MORSKIE NAUKOWE ZAKŁADY.

Korpus morski kadetów,

Jest ieden z najdawniejszych zakładów między wszystkimi korpusami. Piotr I. zajęty myślą, wybudowania floty rosyjskiej, tym końcem założył ten korpus w roku 1705. Elżbieta pomnożyła bardięj liczbę uczniów. W roku 1772 przeniesiony został z Petersburga do Kronsztatu. Paweł I. zwracał szczególniejszą uwagę na ulepszenie we wszystkich względach ten korpus. Wszyscy prawie oficerowie floty rosyjskiej, odbywali kursa nauk w tym instytucji.

Szkoły żeglarsstwa,

Jedna z nich w Kronsztacie, druga w Nikoła-

jewie, założone przez Pawła I, dostarczają ludzi zdatnych do żeglugi morskiej dla floty bałtyckiej i czarnomorskiej.

Szkoła budownictwa okrętowego,

Założona w Petersburgu roku 1798, usposabia zdatnych do budowy okrętów maystrów, mechaników i hydraulików.

Szkoły handlowe,

Założone w Moskwie i Petersburgu, w celu usposobienia do wydziału handlowego zdatnych ludzi. Szkoły te, zostają pod opieką Najjaśniejszej Cesarzowej Maryi Fedorowny.

Akademia praktyczna handlowa w Moskwie.

ZAKŁADY NAUKOWE TECHNOLOGICZNE.

Korpus kadetów górnictwa,

Ustanowiony przez Katarzynę II, w r. 1772, według nowej organizacyi urządzony w r. 1804. Celem tego zakładu jest usposobienie urzędników do wydziału górniczego i mennic skarbowych. Prócz tego korpusu, jest jeszcze w Ekaterynburgu *szkoła górnicza*, mająca iednaki cel.

Instytut leśnictwa, w St. Petersburgu, przyusposabia zdatnych nadleśniczych i leśniczych.

Roczne wydatki na wzmiankowane naukowe zakłady wyiawszy duchowne w r. 1814 wynosiły 4,180,276 rubli, z tych na wydziały naukowe zostające pod nadzorem ministra oświecenia 2,505,224 rubli, na lekarsko chirurgiczną

akademii 386,290 rubli. Cesarsko-sielskie liceum 96,545; pierwszy kadetski korpus 227,891 rubli; drugi 144,768 rubli; morski 233,000 rubli; górniczy 44,382 rubli; korpus paziów 53,802 rubli; Cesarski-sierot-woyskowych dom 126,467 rubli; smoleński korpus kadetów 88,656 rubli; dwie żeglarskie szkoły 93,182 rubli; szkołę budownictwa okrętów 20,539 rubli; instytut inżynierów dróg i komunikacji 50,000 rubli; szkołę aku-szerstwa 9,530 rubli.

Do tych naukowych zakładów, dodać jeszcze należy szkoły dla płci męskiej, przy domach podrzutek w Petersburgu i Moskwie założone, które byt swój i utrzymanie winny mądremu i niestrudzonemu staraniu Najjaśniejszemu Cesarzowej Maryi Fedorowny. W szkołach tych przysposabia się nieograniczona liczba uczniów do służby publicznej. Po ukończonym kursie nauk, uczniowie mogą jeszcze odbywać nauki w uniwersytecie lub w lekar-sko-chirurgicznej akademii na koszcie domu podrzutek.

ZAKŁADY NAUKOWE DLA PŁCI ŻEŃSKIEJ.

Towarzystwo panien ze stanu szlacheckiego (znane przedtém pod imieniem smolnego monastynu) ze szkołą dla panien mieyskiego stanu, ustanowione w roku 1764; pierwszych uczennic jest 300 drugich 200.

Szkoły orderu S. Katarzyny w Petersburgu i Moskwie, założone przez Pawła I. w każdym z tych 60 panien bierze odpowiednie swojemu stanowi nauki.

Instytut Alexandrowski w Moskwie, w którym się utrzymuje 60 panien z mieyskiego stanu na koszcie skarbowym i nieograniczona liczba na własnym.

Szkoła usposobienia nauczycielek do petersburgskiego i moskiewskiego instytutów. Instytut Maryi. Szkoła-sierot-woyskowych, Szkoły przy domach podrzutek w Petersburgu i Moskwie, iako też wiele innych, mają nacelu ukształcenie młodych panienek w naukach odpowiednich ich stanowi i płci. Wszystkie te uczzone zakłady zostają pod najwyższym zarządzeniem Najjaśniejszemu Cesarzowej Maryi Fedorowny.

ZAKŁADY NAUKOWE DUCHOWNE,

Te zakłady w roku 1807 otrzymały nową organizację i ustawy najwyższą wolą potwierdzone; stosownie więc do tego, szkoły te dzielą się na cztery oddziały, to jest: seminaria, powiatowe i parafialne szkoły. Każda dyecezya ma jedną dyecezalną szkołę lub też seminaryum, dla kilku dyecezyi ustanowiona jest duchowna akademia. Główny nadzór nad wszystkimi szkołami duchownymi, poruczony jest duchownej kommissyi do której też należą i akademie. Seminaria należą do rządu akademicznego; szkoły powiatowe odnoszą się do seminaryów; a parafialne do powiatowych. Stosownie do czterech akademii to jest: kiiowski, moskiewski, petersburski, kazański, wszystkie seminaria i inne duchowne zakłady podzielone są na cztery okręgi: do kiiowskiego należą seminaria: kiiowskie, ekaterynosławskie, czernihowskie, mińskie, podolskie, smoleńskie, kurskie, woroneżskie, orłowskie, półtawskie, żytomirskie i slobodzko-ukraińskie; do moskiewskiego: spaso bizantyjskie i pererwińskie, iarsławskie, rizańskie, kaługskie, tulskie, kostrumskie, i wołogodzkie; do petersburskiego

nowgorodzkie, petersburgskie, pskowskie, twerskie, mohilewskie i archangielskie; do *kazańskiego* kazańskie, niżegorodzkie, wiatskie, penzeńskie, tambowskie, astrachańskie, orenburskie, permskie, tobołskie, i irkuckie.

Przedmioty naukowe dawane w tych zakładach są:

W szkołach parafialnych: pierwsze działania arytmetyczne, grammatyka rossyjska, muzyka wokalna. Kurs nauk trwa dwa lata.

W Szkołach powiatowych: dalszy ciąg rossyjskiej i początki sławiańskiej grammatyki, arytmetyka, muzyka wokalna, katechizm, początki łacińskiego i greckiego języka, historia święta, ieografia, dzieje powszechne i rossyjskie. Kurs nauk trwa lat 4.

W Seminaryach: retoryka, filozofia i estetyka, historia powszechna i kościelna, matematyka, fizyka, loika, metafizyka, filozofia moralna i teoretyczna. Języki grecki, łaciński, hebrajski, niemiecki i francuski. Kurs nauk dziełi się na lat 4.

W Akademiach: cały kurs teologii, kurs teoretycznej i praktycznej filozofii, kurs literatury, dzieje biblijne, duchowne i rossyjskie; języki: łaciński, grecki i hebrajski, te przedmioty są konieczne dla wszystkich uczniów teologii. Następujące zaś przedmioty zostawiają się do ich wyboru: kurs fizyki, wyższa i stosowana matematyka, historia powszechna i chronologia, powszechna statystyka i ieografia w szczególności rossyjska, starożytności greckie, rzymskie i rossyjskie; języki niemiecki i francuski. Kurs nauk trwa lat 4.

Szkoły parafialne są pod wiedzą dozorczy; powiatowe należą do osobnego rektora. Semi-

narya zależą od dyceczalnego archiereia i szkolnego rządu w którym zasiadają rektor, inspektor i ekonom. Rząd akademiczny zawiaduje akademią, w rządzie tym pod prezydencją archiereia zasiadają rektor, ieden z profesorów i ekonom. Oprócz tego przy akademii znajduje się *konferencya*, w której prezydującym jest archierey, zasiadają rektor, wszyscy profesorowie i członkowie honorowi, przedmiotem konferencyi jest cenzura xąg duchownych, i examina uczniów, dla nadania im wyższych uczonych stopni. *Rząd seminaryyny* składa się z rektora akademii, dwóch członków akademicznego rządu i dwóch członków konferencyi.

Na utrzymanie duchownych szkół corocznie wydaie kassa państwa 2 miliony rubli. Z téj summy przeznaczono na utrzymanie czterech akademii 234,400 rubli, na 36 seminaryi 517,000, na 360 szkół powiatowych 497,200 rubli, na wszystkie zaś szkoły 1,669,450 rubli.

ZAKŁADY WYŻSZE NAUKOWE i TOWARZYSTWA UCZONE.

Cesarska akademia nauk,

Ustanowiona w roku 1724 w Petersburgu, nową organizację otrzymała w roku 1803. Celem akademii jest rozpostrzenienie oświaty w kraju, przez pożyteczne odkrycia i wynalazki. Przedmioty iakiemi się trudni akademia są te: matematyka wyższa, mechanika, astronomia,

chimia, mineralogia, botanika, zoologia, anatomia, fizyologia i technologia; oprócz tych: historia, statystyka i ekonomia polityczna.

Akademia zostaje pod wiedzą ministra oświecenia narodowego, składa się z prezydenta 18 akademików i 20 adiunktów, oprócz tych jest nieokreślona liczba nadzwyczajnych akademików. Przy akademii utrzymuje się 20 akademickich uczniów dla przygotowania ich na akademików. Roczne utrzymanie akademii wynosi 120,000 rubli.

Towarzystwo Cesarско - ekonomiczne,

Ustanowione w roku 1765. w Petersburgu. Przedmiotem towarzystwa jest rozpostrzenienie wiadomości dotyczących się udoskonalenia rolnictwa i innych gałęzi przemysłu narodowego. Członki towarzystwa dzielą się na czynnych i korespondentów. Wszelkie wiadomości dotyczące się przedmiotu ich badań ogłaszają się drukiem.

Akademia Cesarско - rossyyska,

Założona w r. 1783 w Petersburgu. W celu wydoskonalenia oyczystego języka, nadania mu pewnych prawideł i zbogacania rossyyskiéj literatury wzorami mowy prozaicznéj i poetycznéj, już to przez tłómaczenie starożytnych i nowożytnych klasyków, już to przez oryginalne w oyczystym języku wydawane dzieła. Członkowie składający tę akademię są już znani z prac swoich w zawodzie naukowym. Liczba członków jest 60. Prezydent naznacza się z woli najwyższej.

Towarzystwo Cesarskie badaczów natury w Petersburgu.

Towarzystwo historyi i starożytności rossyyskich w Moskwie.

Towarzystwo lekarsko-fizyczne w Moskwie.

Towarzystwo przyjaciół rossyyskiéj literatury w Petersburgu.

Towarzystwo przemysłu rolniczego w Moskwie.

Towarzystwo przyjaciół rossyyskiego języka w Petersburgu.

Towarzystwo przyjaciół literatury nauk i sztuk pięknych w Petersburgu.

Towarzystwo literatury w Rydze.

Towarzystwo rossyyskie biblijne, ustanowione w celu rozpostrzenienia prawd ugruntowanych na świętém Ewangeliu, nie tylko w śród chrześcian mieszkańców Rosyi, nadto ieszcze między innowiercami w bałwochwalstwie zostającymi. Stan towarzystwa jest kwitnący i pierwsze po londyńskim towarzystwie zajmuje miejsce, składa się ono z 53 oddziałów i 145 stowarzyszeń. Staraniem tego towarzystwa w ciągu ośmiu lat, drukiem ogłoszono w 25 językach więcej iak 436000 exemplarzy biblij, nowego testamentu i Ewangelii.

ZAKŁADY DLA SZTUK PIĘKNYCH.

Akademia sztuk pięknych.

Ustanowiona w Petersburgu w roku 1758; dla malarstwa, rzeźbiarstwa i budownictwa. Składa się z prezydenta, wice-prezydenta, sekretarza, konferencyi rektora, adiunkt-rektorów, profesorów, radców akademii, akademików i

członków honorowych. Do téj akademii należy szkoła w której się utrzymuje na koszcie skarbowym 300 uczniów, przyimowanych co lat trzy w celu ukształcenia z nich dobrych malarzy, rzeźbiarzy, budowniczych i rytowników. Z liczby celujących uczniów akademii co lat trzy wysyła pewną liczbę za granicę kosztém skarbu. Na utrzymanie przy akademii wzmiankowanej szkoły corocznie przeznaczono 142,000 rubli.

Galerye obrazów znajdują się w Cesarskiem muzeum w Ermitażu, w akademii sztuk pięknych i kilka prywatnych w Petersburgu i Moskwie.

K O N I E C.

P R Z Y P I S Y.

1° Do stronicy 102.

Minister oświecenia narodowego jest głównie zarządzający sprawami duchownemi wszystkich cudzoziemskich tak chrześcijańskich iako też niechrześcijańskich wyznań. Departament złożony z trzech oddziałów roztrząsa sprawy dotyczące się tego przedmiotu.

Dla spraw duchownych rzymsko-katolickich, ustanowione jest w Petersburgu *kollegium-rzymskie spraw duchownych*, składające się z dwóch departamentów to jest: spraw rzymsko-katolickich i greko-unickich.

2° Do stronicy 62.

Przy końcu już druku niniejszego dzieła, zostało ogłoszonym na mocy ukazy z dnia 22 sierpnia r. b. nowe urządzenie ministeryum dworu Cesarskiego, o czém sądzimy za rzecz konieczną, dać następującą wiadomość:

§. 1 Minister dworu Cesarskiego jest naczelnikiem tego wszystkiego, co należy do dworu i dyrekcyi teatrów; jest razem ministrem dóbr korony i dyrektorem gabinetu.

§. 2 Minister dworu Cesarskiego zostaje bezpośrednio pod rozkazami Cesarza, a zatem samemu Cesarzowi zdaie sprawę z swojego zarządu, i od niego rozkazy odbiera; żadna inna

administracya niema prawa wymagać sprawy z iego czynności, ani wydawać mu rozkazów w téj mierze.

§. 3 Wszystkie ukazy i rozkazy ustne Cesarza, tyczące się dworu, dyrekcyi teatrów, wydziału dóbr korony i gabinetu, przesyłane są wyłącznie przez ministra dworu Cesarskiego, i administracye te nie powinny ich odbierać od kogo bądź innego.

§. 4 Minister dworu Cesarskiego przedstawia prosto Jego Cesarskiéj Mości interessa swóiego ministerstwa, które Naywyższyć decyzyi wymagają, a sam decyduje względem innych na mocy udzielonéj mu władzy.

§. 5 Naczelnicy wszystkich kantorów i tego co należy do dworu, zdają przez rapporta sprawę z interessów ministrowi dworu Cesarskiego, i odbierają decyzją w kształcie rozkazów.

§. 6 Minister dworu Cesarskiego do sprawowania interessów dworu, ma osobną kancelaryą, która się nazywać będzie kancellaryą ministerstwa dworu Cesarskiego.

§. 7 Dyrektor téj kancellaryi będzie mianowany i uwolniony od obowiązków przez ukaz Cesarza; minister ma prawo przyjmować innych urzędników i ich uwalniać od obowiązków.

~~5904~~

61342